

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДРАПУШКО Ростислав Григорович

УДК 1: 304.44: 338.48 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
СВІТОГЛЯДНА ПАРАДИГМА УКРАЇНСЬКОГО ТУРИЗМУ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.

_____ Р.Г. Драпушко

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Науковий керівник:

АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
доктор філософських наук, професор.

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Драпушко Р.Г. Світоглядна парадигма українського туризму в умовах сучасних трансформаційних процесів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертації здійснено філософську концептуалізацію феномену туризму в умовах сучасних трансформаційних процесів. Всебічно аналізується феномен туризму як об'єкт державної гуманітарної політики. Виявлено, що туризм як екзистенція свободи є складним соціокультурним явищем, тому є всі підстави вести мову про філософський дискурс туризму і розглядати його в усіх вимірах (онтологічних, світоглядних, ціннісних тощо), у яких соціальна філософія розглядає явища і об'єкти туризму у їх цілісності. Доведено, що з точки зору людської діяльності, туризм – це різновид генералізованої діяльності, яка поєднує водночас пізнавальні і рекреаційні функції, бо людина, таким чином, змінює традиційний спосіб життя, традиційне середовище, відмовляється на певний період часу від виконання якихось регламентованих обов'язків. Головними родовими ознаками туризму визначено: зміна середовища, набуття вражень, отримання досвіду, рекреація. Сучасний туризм – це надбання стандартизованого способу життя, адже доступність туризму та його масовість надзвичайно зростає.

Ключовим критерієм такого аналізу є світоглядно-ідеологічний вимір даного явища. Особливо яскраво ідеологічна, соціокультурна, ціннісно-світоглядна значимість туризму проявляється в рамках порівняльного вивчення державно-гуманітарної парадигми в тоталітарно-авторитарній та демократичній державі. Особливої актуальності набуває проблематика використання гуманізаційного, демократизаційного, комунікативно-культурного, толерантного та миротворчого потенціалу туризму на етапі формування в Україні демократично-правової державності.

У дисертації ре-актуалізовано методологічні засади та принципів дослідження туризму, зокрема набув розвитку інтегративний міждисциплінарний підхід – туризмологія, який дозволив здійснити світоглядне узагальнення й осмислення генералізації видів людської діяльності у сучасному туризмі. На цій основі здійснено системний, цілеспрямований аналіз феномена сучасного туризму, його духовно-аксіологічних підвалин, ролі та значення світоглядної парадигми в його розвитку за сучасних трансформаційних умов.

У дисертації детально вивчаються особливості функціонування туризму в контексті авторитарної світоглядно-ідеологічної парадигми. Підкреслено, що в суспільстві тотальної ідеологізації туризм також перетворюється виключно в інструмент державної пропаганди, що веде до ціннісно-сміслового вихолощення його як соціокультурного феномену. В той же час дисертація обґрунтовано доводить, що саме туризм, в кінцевому рахунку, може бути використаний як один з найбільш ефективних засобів переходу суспільства від авторитарного до демократичного стану.

Дослідивши український туризм в умовах суспільства перехідного типу, з'ясовано що у нашому уявленні про туризм ми часто обмежуємося сегментом комерційного туризму, орієнтованого на виїзд із країни. Для нашої країни перехідного типу треба аби люди усвідомили, що від них залежить те, наскільки буде розвиватися туризм в їхньому регіоні. Для сучасної країни немає провінцій, проте в Україні існує надзвичайно багато місць, які знаходяться у занепаді і потребують реставрації. Це храми, кургани, замки, яких часто навіть у реєстрах немає. Першочерговим у цьому контексті має бути дбайливе ставлення, вивчення й введення до обігу наукового вивчення проблем туристичного бізнесу. Аналіз показав, що у сучасній Україні до туризму як галузі приділяється вкрай мало уваги і на державному і на рівні програм політичних партій. Натомість наші сусіди – наприклад Польща, Туреччина – мають агресивну і цілеспрямовану політику у сфері туризму. Через туризм (особливо дитячий) відбувався процес

виховання – дитина розуміє, якщо вона цього не зробить, то за неї цього ніхто не зробить. Цю туристичну складову потрібно розглядати, не лише як подорож, а як моменти формування відповідальності, дорослого ставлення до колективу, до обов'язків. Важливим тут є момент соціалізації, патріотичного виховання. Потрібно розглядати туризм не тільки як можливість за кошти поїхати кудись відпочивати, але й як важливий механізм саморозвитку і становлення молодого покоління українців. Крім того, розвивається зелений, сільський та інші види туризму.

В дисертації практично вперше у проблемному полі соціальної філософії показано сутнісні риси світоглядної парадигми українського туризму в умовах суспільства, яке трансформується. Автором доведено, що в умовах тотально-ідеологічного контролю туризм перетворюється на засіб політичного тиску та ідеологічної обробки свідомості та поведінки людей як у вітчизняному, так і у міжнародному просторах. Й, навпаки, демократичні орієнтації, на яких базується нинішнє суспільство, створює унікальну гуманітарну духовно-аксіологічну платформу – світоглядно-ідеологічну парадигму розвитку туризму, який все більш помітно утверджується як засіб розповсюдження (утвердження, популяризації) ідей миру та прав людини, всіх основних національних та загальнолюдських цінностей.

В сучасному українському суспільстві перехідного типу принциповим є етичний аспект туризму. Етика спілкування туриста ґрунтується на визнанні рівноправності себе та Іншого. Тут має місце комунікативна культура як модель надіндивідуального людського співжиття. Етика туриста дозволяє встановити рівновагу між браком щирості та надмірним захопленням іншою культурою. Туризм у цьому контексті дозволяє розв'язувати важливі етичні проблеми, насамперед забезпечення справедливості, емпатії та солідарності. Спілкуючись з іншими людьми, турист виступає «народним» дипломатом, доповнюючи офіційну державну дипломатію, більше того «народна» дипломатія є в певному сенсі вищою, адже безпосередньо пов'язує окремих людей та цілі народи. Тут варто

згадати про такі види туризму як: спортивний, родинний, релігійний, зелений, сільський, подорожі щодо пізнання певних подій тощо. Туризм є запобіжником ксенофобії, яка, на жаль, притаманна сучасному українському суспільству. Принцип дружелюбності, який притаманний туризму, дозволяє позбавитися ворожнечі, досягти єднання через консенсус.

Обґрунтовано стратегію удосконалення державної політики туристичної діяльності, запропоновано трикомпонентну модель, яка складається із консервативної, ліберальної і соціальної компоненти. Консервативна стратегія полягає у збереженні інфраструктури державної системи туризму: це насамперед розробка загальних стандартів для всіх туристичних агентів, створення структур, які сприятимуть туристичному розвитку, наприклад інформаційно-туристичних центрів у містах. Підтримка державних стандартів якості туристичних послуг, яким мають відповідати туристичні агенції, – це імідж держави. Ліберальна складова – це збільшення кількості туристичних агентів, різке збільшення інформаційних джерел, поліпшення якості інформаційної політики. Основна її функція полягає у допомозі туристам зробити усвідомлений вибір. З цією метою повинна бути внутрішня рекламна кампанія, яка пропагує Україну, її регіони, мову, культуру, традиції, професії, національні страви тощо. Соціальна компонента стратегії – це створення широкого доступу до туристичних послуг і об'єктів для усіх верств людей, хоча б в рамках свого міста. Держава має гарантувати соціальний мінімум, у тому числі й туристичних послуг, а далі вже від людини залежить наскільки вона активно буде далі рухатися. Тут принциповим є аспект гідності, поваги до людей, рівності можливостей, утвердження цінностей дійсно гуманістичного демократичного суспільства. Свобода комунікацій та цифрові технології, глобалізація та зміни відносин між суспільством та особистістю змушують переоцінити роль туристичної політики (галузі в цілому) у процесах збалансованого розвитку, що вимагає радикального перегляду місії, функцій, легітимності, напрямів діяльності не

тільки Міністерства культури як ключового гравця, а й усіх інституцій культури, туризму та комунікацій в Україні.

Автором доведено, що український туризм базується на високо гуманістичних демократичних началах; навіть в умовах агресії «північного сусіда» в українські землі, вітчизняний туризм не перестає пропагувати миролюбні цінності та стандарти міжнародного спілкування та розвитку, а разом з цим – ідеї демократії, прав людини, екологічної безпеки, толерантності та солідарності, кібербезпеки. Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватись у навчальному процесі з філософії, культурології, політичних наук, етики та естетики, туризмології. На їх основі може бути розроблений спеціальний курс для студентів усіх спеціальностей.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, державна гуманітарна політика, світоглядно-ідеологічна парадигма, суб'єкти туризму, види туризму, авторитаризм, демократія.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія:

1. Драпушко Р.Г. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку. К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. 152 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Драпушко Р. Індустрія туризму: міжнародний та вітчизняний досвід. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Збірник наукових праць. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Випуск 35. К., 2014. С. 31–35.

3. Драпушко Р. Особенности развития туризма в контексте интенсификации межкультурных коммуникаций. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 97. С.322–336.

4. Драпушко Р. Особливості демократичного розвитку українського соціуму та його вияв у сфері туризму. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 115 (12). С.179–182.

5. Драпушко Р. Основні напрями сучасної туристичної діяльності українців. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди*. Серія: Філософія. Вип. 48. Частина 1. Харків 2017. С. 45–52.

Статті у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз:

6. Драпушко Р. Гуманістична світоглядно–ідеологічна парадигми в сучасній туристичній політиці держави: становлення та реалізація. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 126 (11). С. 321–331.

ABSTRACT

Drapushko R. The worldview paradigm of Ukrainian tourism at the conditions of contemporary transformative processes. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philosophical sciences by specialty (09.00.03 – social philosophy and philosophy of history).

The thesis comprehensively analyzes the phenomenon of tourism as an object of state humanitarian policy. A key criterion for this analysis is the ideological and philosophical dimension of the phenomenon. The strong ideological, socio-cultural, value and ideological significance of tourism is manifested within a comparative study of public-humanitarian paradigm in authoritarian and democratic state. Of particular relevance becomes problematic use humanization, democratizing, communicative, cultural, tolerant and peace-

making potential of tourism on the stage of forming and developing of Ukraine's democratic and legal state.

The dissertation deals with the details of the functioning of tourism in the context of an authoritarian ideological and ideological paradigm are studied in detail. It is emphasized that in a society of total ideology, tourism also turns exclusively into an instrument of state propaganda, which leads to a value-semantic emasculation of it as a socio-cultural phenomenon. At the same time, it is proved that tourism, in the final analysis, can be used as one of the most effective means of transition of society from authoritarian to democratic value-political attitudes.

In the dissertation the methodological principles and principles of tourism research were updated, in particular, the integrated interdisciplinary approach - tourismology, which allowed to realize world-wide generalization and comprehension of generalization of types of human activity in modern tourism, was updated. On this basis a systemic, purposeful analysis of the phenomenon of modern tourism, its spiritual and axiological foundations, the role and significance of a world-view paradigm in its development under the present-day transformational conditions was carried out.

In the thesis details of the functioning of tourism in the context of the authoritarian ideological and ideological paradigm are studied in detail. It is emphasized that in a society of total ideologization, tourism is also transformed into an instrument of state propaganda, which leads to the value-semantic erosion of it as a sociocultural phenomenon. At the same time, the thesis substantiates the argument that tourism can ultimately be used as one of the most effective means of transitioning a society from authoritarian to democratic state.

After exploring Ukrainian tourism in a transitional society, it became clear that in our view of tourism, we are often confined to the segment of commercial tourism, oriented to leave the country. For our country of transitional type, it is necessary for people to realize that it depends on them how much tourism will develop in their region. For the modern country there are no provinces, but in

Ukraine there are a lot of places that are in decline and in need of restoration. These are temples, mounds, castles, which are often not even in the registers. Priority in this context should be careful study, studying and putting into circulation the scientific study of the problems of tourism business. The analysis showed that in today's Ukraine, tourism and industry are given very little attention on both the state and program programs of political parties. Instead, our neighbors - such as Poland, Turkey - have an aggressive and purposeful tourism policy. Through tourism (especially children's) there is a process of education - the child understands, if she does not, then nobody will do it for her. This tourist component should be considered, not only as a journey, but as the moments of forming responsibility, adult attitude towards the team, to duties. An important point here is the moment of socialization, patriotic upbringing. Tourism needs to be considered not only as an opportunity for spending time to go somewhere to rest, but also as an important mechanism for self-development and the formation of the younger generation of Ukrainians. In addition, green, rural and other types of tourism are developing.

In the dissertation, for the first time in the problem field of social philosophy, the essential features of the ideological paradigm of Ukrainian tourism in the conditions of a transformed society are shown. The author has proved that in conditions of total-ideological control, tourism becomes a means of political pressure and ideological processing of consciousness and behavior of people both in the domestic and international spaces. On the contrary, the democratic orientations on which the current society is based creates a unique humanitarian spiritual and axiological platform - an ideological and ideological paradigm of tourism development, which is increasingly being established as a means of spreading (asserting, popularizing) ideas of peace and human rights, of all major national and universal values.

In the modern Ukrainian society, the transitional type is the ethical aspect of tourism. The ethics of communication between the tourist is based on the recognition of the equality of oneself and the Other. Here there is a communicative

culture as a model of subindividual human coexistence. The tourist's ethics allows us to establish a balance between lack of sincerity and excessive enthusiasm of another culture. Tourism in this context allows solving important ethical problems, first of all, ensuring justice, empathy and solidarity. When communicating with other people, the tourist serves as a «popular» diplomat, complementing official state diplomacy, moreover, «popular» diplomacy is in a certain sense higher, because it directly connects individuals and whole peoples. Here it is worth mentioning about such kinds of tourism as: sports, family, religious, green, rural, travel in the knowledge of certain events, etc. Tourism is a fence of xenophobia, which, unfortunately, is inherent in contemporary Ukrainian society. The principle of friendliness, which is inherent in tourism, allows us to get rid of hostility, to achieve unity through consensus.

The strategy of improving the state policy of tourism activity is substantiated, and a three-component model consisting of a conservative, liberal and social component is proposed. A conservative strategy is to preserve the infrastructure of the state tourism system: first of all, the development of common standards for all travel agents, the creation of structures that promote tourism development, for example, information and tourist centers in the cities. The support of the state standards of tourist services quality to which travel agencies must comply - is the image of the state.

The liberal component is an increase in the number of travel agents, a sharp increase in information sources, and an improvement in the quality of information policy. Its main function is to help tourists make informed choices. To this end, there should be an internal advertising campaign that promotes Ukraine, its regions, language, culture, traditions, professions, national dishes, etc.

The social component of the strategy is to create widespread access to tourist services and facilities for all segments of people, at least within the limits of their city. The state must guarantee a social minimum, including travel services, and then it depends on the person as far as she will actively move on. Here, the aspect of dignity, respect for people, equality of opportunity, and the affirmation of the

values of a truly humanistic democratic society is fundamental. Freedom of communication and digital technologies, globalization and changes in the relations between society and person make the role of tourism policy in balanced development processes, which demands a radical re-examination of the mission, functions, legitimacy, directions of activity not only of the Ministry of Culture as a key player, but also and all institutions of culture, tourism and communications in Ukraine.

The author has proved that Ukrainian tourism is based on highly humanistic democratic principles; even in the conditions of the «northern neighbor» aggression on Ukrainian lands, domestic tourism does not cease to promote peace-loving values and standards of international communication and development, and at the same time - the ideas of democracy, human rights, ecological security, tolerance and solidarity, cyber security.

The materials of the dissertation research can be used in the educational process of philosophy, cultural studies, political sciences, ethics and aesthetics, and tourismology. On their basis, a special course for students of all specialties can be developed.

Key words: tourism, tourism industry, state humanitarian policy, philosophical and ideological paradigm, subjects of tourism, types of tourism, authoritarianism, democracy.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ТУРИЗМУ	23
1.1. Поняття туризму у сучасному науковому і філософському дискурсах ...	23
1.2. Методологічні засади та принципи дослідження туризму	50
Висновки до першого розділу.....	68
Список використаних джерел до першого розділу	72
РОЗДІЛ 2. СВІТОГЛЯДНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	79
2.1. Особливості розвитку туризму в авторитарному суспільстві	79
2.2. Туризм в умовах демократичної орієнтації суспільного розвитку	93
Висновки до другого розділу	119
Список використаних джерел до другого розділу	122
3.1. Український туризм в умовах суспільства перехідного типу	128
3.2. Стратегія удосконалення державної політики туристичної діяльності .	147
Висновки до третього розділу.....	181
Список використаних джерел до третього розділу	184
ВИСНОВКИ.....	191

ВСТУП

Актуальність дослідження світоглядної парадигми українського туризму в умовах сучасних трансформаційних процесів обумовлено потребами практики, насамперед, практики утвердження України як держави демократичного стибу, суспільства гуманітарних пріоритетів і цінностей. Україна є державою прогресивною й зростаючою. Її активне входження у європейський і світовий простір здійснюється шляхом радикальних змін в економіці і політиці, соціальній сфері і культурі. Головною орієнтацією при цьому є орієнтація на європейські цінності і стандарти. Не є винятком і така людиноємна сфера, як туризм. Сучасний туризм набуває в Україні статусу посланника миру і співдружності між народами, поваги до їх культур і звичаїв, інструменту співпраці у різних сферах суспільної життєдіяльності.

Неможливо уявити розвиток людства загалом і окремої людини, зокрема, без обміну соціокультурним досвідом, інформацією, емоційно-ціннісними переживаннями тощо. Такий обмін можливий лише за умови відкритості соціальної системи і окремого індивіда до нових явищ і процесів. Прогресивний розвиток цивілізації пов'язують саме з тим, що первісна людина вийшла за межі «печери Платона» у світ і почала його опановувати, подорожуючи по його безкраїх обширах. Звичайно було б занадто великою генералізацією назвати такого індивіда туристом, але все ж принципова риса їх об'єднує – це природна потреба людини у пізнанні і саморозвитку через зміну локації власного Я.

Як різновид людської діяльності, туризм розгортається (здійснюється) на основі певного духовного підґрунтя, яке може бути визначеним як світоглядна парадигма його функціонування та розвитку. Ця парадигма має суспільно-індивідуальний (особистісний) характер. «Суспільне» – світоглядно-ідеологічні орієнтації епохи – «дух епохи» та «індивідуальне» – особистісні світоглядні та ідеологічні переконання людини співіснують одне з одним у дивному плетиві співпадіння і взаємного сприйняття, сумнівів і

суперечностей або ж органічного неприйняття і заперечення. Є ще й четвертий аспект їх співіснування: байдужість особистості до всього того, що пропонується у якості суспільно унормованого «духовного замітника». У залежності від варіанту, обраного людиною для здійснення туристичної діяльності, туризм набуває різної гуманітарної вагомості. У разі тотального ідеологічного тиску держави чи політичної партії, яка знаходиться у її керма, туризм перетворюється на інструмент реалізації політичних завдань, здебільшого вузько прагматичних. Як правило, такий туризм втрачає ознаки гуманітарної культури й замість утвердження загальнолюдських цінностей та ідеалів, продукує ворожість і розбрат між народами. Загальнолюдське в ньому складає лише незначну частку, яка до того ж жорстко контролюється домінуючою ідеологією.

Демократичне суспільство стверджує нову світоглядно-ідеологічну парадигму розвитку туризму – гуманістичну, людинолюбну і людиноформуючу. Центром цієї парадигми є людина як суб'єкт власної життєдіяльності, найголовніша цінність цивілізації. Ця парадигма формується і входить у практику туризму одночасно з формуванням демократичного суспільства. В сучасних умовах вона здійснюється під детермінуючим впливом ряду чинників, аналіз яких входить у блок найбільш важливих і актуальних тем сучасного філософського дискурсу.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Аналіз специфіки пізнавальної взаємодії спілкування між народами та культурами розпочався здавна. Його начало, мабуть, слід віднести до знаменитих подорожніх записів (чи розповідей) давньокитайського філософа Конфуція та видатних представників античної філософії, зокрема, Платона та Аристотеля. У більш класичному розумінні начала досліджень цієї проблематики можна побачити у філософії мислителів Просвітництва, особливо у «Персидських листах» Ш.Монтеск'є. На феномен туризму звертали увагу І.Кант і Г.Гегель, філософи та культурологи більш пізнього періоду. У сучасному розумінні феномен туризму досліджували такі відомі дослідники, як Д.Белл,

Дж.Джаффарі, Дж. Мід, Т.Парсонс, К.Річі, Дж.Уоркер, Е.Фромм, (США) Ліппер (Канада), М.Вебер, М.Хайдеггер (Німеччина) та ін.

В колишньому СРСР та країнах, що утворились в результаті його розпаду, ця тема актуалізувалась. Серед дослідників цього періоду слід назвати імена А.Абукова, М.Ананьєва, Є.Бабосова, Н.Барчукової, К.Борисова, М.Биржакова, Є.Гурко, Л.Воронкової, Г.Долматова, С.Жукова, А.Кравченка, О.Крючкова, М.Немодяєвої, Л.Ходоркова, Г.Шаповалова та ін. вчених. Феномен туризму, його природа, витоки та історія, соціокультурна динаміка, об'єктивні та суб'єктивні передумови активізації туризму наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, його матеріально-технічна база (інфраструктура), роль туризму у формуванні міжнародних відносин та загальнолюдських цінностей – ось головна тематика, на якій зосереджувалась увага дослідників.

Серед українських дослідників сфери туризму варто назвати імена таких вчених, як В.Андрущенко, В.Бабарицька, В. Вашкевич, В. Воронкова, В.Дворниченко, А.Добровольська, Г.Гарбар, Є.Головаха, С.Грибанова, В.Горбик, С.Горський, Т.Дворова, О.Дорошко, А.Ємченко, В.Євдокименко, А.Зайцева, В.Зінченко, А.Козицький, Н.Крачило, С. Куцепал, О.Лугова, М.Лукашевич, Я.Луцький, М.Михальченко, В.Муляр, Г.Науменко, В.Пазенок, Є.Піскова, М.Поплавський, С.Попович, Т.Розова, З. Самчук, Т.Сокол, Л.Сохань, М.Томенко, П.Тронько, Л.Устименко, В.Федорченко, Ф.Шандор, М.Шульга та ін.

На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують роботи «Філософія і культурологія туризму» (2001) та «Філософські нариси туризму» (2005), підготовлені і видані за редакцією члена кореспондента НАН України, професора В.Пазенка. Вченого цілком справедливо називають нині «батьком-засновником» такого напрямку соціального філософствування, як «туризмологія». Серйозний вклад у її розвиток внесли роботи В.Федорченка. В його монографії «Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму» (2004) висвітлено гуманітарно-

духовні підвалини сучасного туризму, обґрунтовано концепцію неперервної туристичної діяльності, модель та стандарти туристичної освіти, особливості підготовки компетентних фахівців для цієї галузі. Відзначимо також важливість такої теоретичної опори для нашого дослідження, як дисертаційне дослідження Г.Гарбар з філософії гостинності, де гостинність розглядається як стрижнева основа туризму, а туризм як одна з основних складових гуманітарної політики держави.

І все ж, не дивлячись на те, що ця проблема вже має досить помітну презентацію у наукових публікаціях, дослідження феномена туризму у соціально-філософському вимірі не можна вважати вичерпаними. Стосовно ж світоглядно-ідеологічної парадигми туризму, зокрема, її значення в стратегії державної гуманітарної політики України, то в такому визначенні вона в наявній літературі навіть не ставилась.

Актуальними й малодослідженими є також теоретико-методологічні засади туризму як сегмента державної гуманітарної політики (місце та роль туризму у системі державної політики, детермінанти туризму, його сутність, види (напрями) та основні функції; суб'єкти туризму, їх свободи та відповідальність; гуманітарна місія туризму; державна регуляція туризму, політика держави у галузі туризму тощо). Практично не проаналізованими залишаються до сих пір особливості функціонування туризму у контексті авторитарної світоглядно-ідеологічної парадигми, деформація туризму під тиском одноосібно пануючої ідеології та партійної політики. Додаткового розгляду потребують основні чинники змін сучасного глобального світу, які детермінують потребу формування та впровадження нової світоглядної парадигми туризму у сучасній політиці держави. Поглибленого аналізу, далі, потребують проблеми формування гуманістичної світоглядно-ідеологічної парадигми туризму у контексті європейського вибору України та її демократичної трансформації. Враховуючи актуальність та недостатню наукову обґрунтованість проблематики, автор обрав її у якості теми власного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана робота пов'язана із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України №732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №5 від 22 грудня 2006 р.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 25 грудня 2014 року).

Мета дисертаційного дослідження – розкрити природу та сутність світоглядної парадигми українського туризму в умовах сучасних трансформаційних процесів.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати поняття туризму у сучасному науковому і філософському дискурсах;
- обґрунтувати методологічні засади та принципи дослідження туризму;
- окреслити особливості розвитку туризму в авторитарному суспільстві;
- виявити сутнісні риси туризму в умовах демократичної орієнтації суспільного розвитку;
- дослідити український туризм в умовах суспільства перехідного типу;
- обґрунтувати стратегію удосконалення державної політики туристичної діяльності.

Об'єктом дослідження є туризм як соціокультурний феномен.

Предметом – світоглядна парадигма українського туризму, її значення у визначенні місця та ролі туризму в умовах сучасних трансформаційних процесів.

Методологія дослідження. Дослідження туризму як соціокультурного феномену, що представлено у цій дисертації, базуються на сучасних підходах і концепціях соціальної філософії як галузі філософського знання. У роботі активно використовується міждисциплінарний підхід, оскільки туризм є складним соціокультурним феноменом, що досліджується різними суспільними і гуманітарними науками. Поряд із філософією, дослідження опирається на методологічний потенціал нової інтегративної науки – туризмології – яка постає як наукове світоглядне узагальнення й осмислення генералізації видів людської діяльності у сучасному туризмі. Значний вплив на методологію дослідження здійснює поведінкова економіка (економіка вражень), семіотика (реклама туризму), етика і естетика (віртуалізація туризму), маркетинг і менеджмент (ринок туристичних послуг) тощо. Важливими є методи таких наук, як статистика (туристичні міграції) та, навіть, кримінологія (турист як жертва). Їх методологічний потенціал теж долучається до комплексного феномену, який ми називаємо туризмологією.

Дослідження побудоване з використанням класичних наукових підходів і принципів: системності, цілісності, історизму, розвитку, об'єктивності тощо. У роботі широко застосовуються загальнофілософські методи аналізу, синтезу, абстрагування, порівняння, систематизації, класифікації тощо. Також у дисертації використано структурно-функціональний та прогностичний методи. У першому розділі для розкриття теоретико-методологічних засад дослідження феномену туризму використовувались відомі загальнофілософські методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції та концептуалізації. У другому розділі для дослідження філософських засад світоглядно-ідеологічних передумов розвитку туристичної діяльності більш плідними були такі методи: історичний, діалектичний, аксіологічний тощо. У третьому розділі для обґрунтування

стратегічних пріоритетів розвитку українського туризму свій евристичний потенціал засвідчили методи аналізу, узагальнення та прогнозування.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому з урахуванням основних надбань сучасної соціальної філософії проаналізовано природу та сутність світоглядної парадигми українського туризму в умовах сучасних трансформаційних процесів.

Вперше:

- у вітчизняній літературі останніх десятиліть проаналізовано поняття світоглядної парадигми туризму у сучасному науковому і філософському дискурсах, розкрито соціогуманітарну природу та сутність туризму як сфери суспільної людинотворчої діяльності суспільства, галузі реалізації культурно-пізнавальних запитів особистості, маніфестації її соціальної і особистісної свободи. Філософія туризму має ряд складових, однією із головних її складових є феноменологія туризму, предметом якої є життєвий світ людини, в якому вона черпає свої знання, емоції, досвід духовної і практичної діяльності. Саме феноменологічний підхід є засадничим для філософії туризму, адже опис людського досвіду без певних попередніх умов і посилань є необхідною складовою туристичної діяльності. Доведено, що туризм виступає різновидом людської діяльності, яка розгортається на основі певного духовного підґрунтя, що може бути визначено як світоглядна парадигма. Обґрунтовано, що світоглядна парадигма туризму має суспільно-індивідуальний (особистісний) характер. «Суспільне» – світоглядно-ідеологічні орієнтації епохи (дух епохи) та «індивідуальне» – особистісні світоглядні та ідеологічні переконання людини співіснують одне з одним у дивному переплетенні сприйняття, сумнівів і суперечностей або ж органічного неприйняття і заперечення;

- обґрунтовано комплексну стратегію удосконалення державної політики туристичної діяльності, яка складається із трьох складових: консервативної, ліберальної і соціальної. Консервативна складова – це збереження інфраструктури державної системи туризму, розробка загальних і

рівних «правил гри» для всіх туристичних агентів, створення структур, які сприятимуть туристичному розвитку, державні стандарти якості туристичних послуг, яким мають відповідати туристичні агенції. Ліберальна складова – збільшення кількості туристичних агентів, різке збільшення інформаційних джерел, поліпшення якості інформаційної політики. Соціальна – створення широкого доступу до туристичних послуг і об'єктів для усіх верств і категорій людей. Держава має гарантувати соціальний мінімум, у тому числі й туристичних послуг.

Уточнено:

- *особливості розвитку туризму в авторитарному суспільстві*, виявлено, що у разі тотального ідеологічного тиску держави чи політичної партії, яка знаходиться у її керма, туризм перетворюється на інструмент реалізації політичних завдань, здебільшого вузько прагматичних. Як правило, такий туризм втрачає ознаки гуманітарної культури й замість утвердження загальнолюдських цінностей та ідеалів, продукує ворожість і розбрат між народами;

- *сутнісні риси туризму в умовах демократичної орієнтації суспільного розвитку*, виявлено, що туризм як соціальне явище є одним з атрибутів та індикаторів сучасного демократичного інформаційного, постмодерного суспільства, один із принципових чинників його осучаснення. Доведено, що у демократичному суспільстві туризм виступає як екзистенція свободи та відповідальності, має значний миротворчий потенціал.

Набуло подальшого розвитку:

- *обґрунтування методологічних засад та принципів дослідження туризму*, зокрема набув розвитку інтегративний міждисциплінарний підхід – туризмологія, який дозволив здійснити світоглядне узагальнення й осмислення генералізації видів людської діяльності у сучасному туризмі. На цій основі здійснено системний, цілеспрямований аналіз феномена сучасного туризму, його духовно-аксіологічних підвалин, ролі та значення світоглядної парадигми в його розвитку за сучасних трансформаційних умов;

- уявлення про український туризм в умовах суспільства перехідного типу, модель розвитку якого має відбуватись на основі демократичної світоглядної парадигми, яка утверджується як загальна духовна платформа суспільного розвитку сучасної України, суттєвими ознаками якої є орієнтація на європейські цінності і стандарти, поширення національних цінностей культури, розповсюдження ідеології миролюбства та протидії міжнародному тероризму, організованій злочинності, торгівлі живим товаром, розповсюдження наркотичних засобів тощо.

Теоретичне та практичне значення дослідження визначається тим, що в ньому практично вперше у проблемному полі соціальної філософії показано сутнісні риси світоглядної парадигми українського туризму в умовах суспільства, яке трансформується. Автором доведено, що в умовах тотально-ідеологічного контролю туризм перетворюється на засіб політичного тиску та ідеологічної обробки свідомості та поведінки людей як у вітчизняному, так і у міжнародному просторах. Й, навпаки, демократичні орієнтації, на яких базується нинішнє суспільство, створює унікальну гуманітарну духовно-аксіологічну платформу – світоглядно-ідеологічну парадигму розвитку туризму, який все більш помітно утверджується як засіб розповсюдження (утвердження, популяризації) ідей миру та прав людини, всіх основних національних та загальнолюдських цінностей. Автором доведено, що український туризм базується на високо гуманістичних демократичних началах; навіть в умовах агресії «північного сусіда» в українські землі, вітчизняний туризм не перестає пропагувати миролюбні цінності та стандарти міжнародного спілкування та розвитку, а разом з цим – ідеї демократії, прав людини, екологічної безпеки, толерантності та солідарності, кібербезпеки.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватись у навчальному процесі з філософії, культурології, політичних наук, етики та естетики, туризмології. На їх основі може бути розроблений спеціальний курс для студентів усіх спеціальностей.

Апробація дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження вивірялись в процесі практичної роботи автора у якості співробітника Міністерства молоді та спорту України; обговорювалися на засіданні кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, доповідались у процесі участі автора у низці науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, а саме: Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія, суспільство, освіта: виклики сучасності» (м. Київ, 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Управлінські компетенції викладача вищої школи» (м. Київ, 2014 р.); Міжнародна наукова конференція «Імплементція сучасних технологій навчання у навчальний процес» (м. Київ, 2015 р.), «Проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика» (м. Київ, 29-30 квітня 2016 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті» (м. Київ, 17-18 червня 2016 р.), IV Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, суспільство, політика» (Польща, м. Люблін, 20-21 червня 2016 р.), «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Львів, 1-2 липня 2016 р.), IV Всеукраїнська наукова конференція «Філософія як культурна політика сучасності» (м. Острогоз, 30 вересня – 1 жовтня 2016 р.).

Основні положення дисертації відображено в одній індивідуальній монографії, у 5 наукових статтях, розміщених у фахових виданнях з філософських дисциплін (одна з них опублікована у виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз).

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, висновків до розділів, списків використаних джерел до розділів (загалом 180 позицій) та загальних висновків. Загальний обсяг дисертації – 195 сторінок, основна частина дисертації – 175 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ТУРИЗМУ

1.1. Поняття туризму у сучасному науковому і філософському дискурсах

Визначення теоретико-методологічного фундаменту дослідження українського туризму в умовах сучасних соціальних трансформації передбачає аналіз засадничих понять дискурсу туризму, а також аналіз статусу даного явища в соціумі та системі державної політики. Є усі підстави вважати, що туризм як багатоаспектне соціальне явище є одним з атрибутів і індикаторів сучасного суспільства. Туризм, як підкреслює Т. Сокол, «перетворився на великий міжгалузевий комплекс, розвиток якого суттєво впливає на поступ суспільства в цілому» [58, с. 2].

Індустрія туризму становить вже принаймні 11% глобального загальносвітового валового внутрішнього продукту – 3 трлн 575 млрд \$ США і забезпечує 200 млн робочих місць, тобто 8% від усіх існуючих. За даними Всесвітньої ради з туризму і подорожей у 2015 р. сфера туризму становила вже 11,6% глобального ВВП (6 трлн. 591 млрд. \$ США) та прямо чи опосередковано забезпечувала 250 млн. робочих місць [Цит. за: 60, с. 193]. Натомість можна констатувати недооцінку потенціалу вітчизняної туристичної галузі, бо деякі автори, що досліджують перехідну економіку України та державну економічну політику, про туризм та його перспективи навіть не згадують [Див., наприклад: 32; 28]

У якості складного і багатовимірного явища туризм вимагає врахування його складної інтегрованості до усіх соціальних підсистем і інституцій, що передбачає системний підхід на усіх етапах дослідження. Феномен туризму не є простим попри те, що у якості елементів (прикладів) можуть розглядатися відносно прості його форми. Соціально-філософський підхід вимагає дослідження усієї цілісності теоретичного феномену туризму

як з точки зору усього соціального контексту його побутування, так і в плані управління (прогнозування, впливу тощо) відповідними галузями, дотичними до функціонування туризму.

Як слушно зазначає один із основоположників філософської рефлексії туризму в Україні В. Пазенок: «Саме питання про «філософію туризму» потребує роз'яснення щодо її доцільності та обґрунтованості. Термін «філософія» може коректно вживатися лише за умов, коли за його допомогою певне об'єктне явище (природне, соціальне, ментальне) характеризується у його світоглядному, смислоутворювальному, а також ціннісному значенні. Саме у такий спосіб свого часу виникли і легалізувалися словосполучення: «філософія природи», «філософія техніки», «філософія освіти», «філософія медицини», «філософія культури», «філософія права», «філософія спорту». Сучасна соціо-гуманітарна література, втім демонструє і зразки повної довільності застосування предикату філософія: «філософія інформаційної епохи», «філософія захисту навколишнього середовища», «філософія грошей», «філософія бізнесу». Широкого розповсюдження набуло словосполучення «філософія менеджменту <...> Історія людства – це літопис прокладання та освоєння караванних шляхів, паломництва до святих місць, мореплаваль, відкриття нових земель. Особлива сторінка в цьому літопису належить філософам, які здійснювали тривалі подорожі заради пізнання світу, пошуку істини. У подорожній та філософській загальній стовбур та коріння – це дивування, бажання збагнути і пізнати навколишній світ і Всесвіт у цілому, його закони і сутність. І раніше, і тепер – зазначав Аристотель, дивування спонукало людей до філософствування. Подорожі, у свою чергу, розсували межі знайомого, збагачували життєвий досвід допитливих людей, уможлилювали їх входження («ініціацію») у світ іншої культури» [46, с. 7-8].

Вітчизняні вчені зробили вагомий внесок у дослідження методологічних засад розвитку туристичної галузі, як і у загальне розуміння туризму і більш прикладної проблематики (на кшталт державного

регулювання господарської діяльності у туристичній сфері). В цьому відношенні заслуговують на увагу, крім робіт згаданого вже В. Пазенка, праці Ю. Алексєєвої, Л. Давиденко, В. Євдокименко, Є. Козловського, В. Куценко, Т.Ткаченко, О. Трегубова, В. Федорченка та ін.

У цьому контексті важливо звернутися до В. Федорченка, який разом із В.Пазенком був піонером філософської рефлексії туризму в нашій країні. Так, В. Федорченко наголошує на гуманістично-антропологічному змістові туризму: «Зрозуміти себе, самоідентифікуватися можна тільки вдивляючись в інших, спілкуючись із ними, відчуваючи їхній «опір» або позитивну реакцію. Комунікативна культура, що реалізується засобами туризму, забезпечує входження людини у світ життєвих проблем, роботи, побуту, дозвілля інших людей, різних за своїми культурними традиціями, соціальним станом, переконаннями, життєвим досвідом. Виконуючи інформаційно-комунікативну функцію, міжособистісне спілкування виступає важливою ланкою процесу взаєморозуміння, що, у свою чергу, забезпечує в остаточному підсумку суспільну і міжнародну солідарність. У цього погляду туризм має чимало переваг перед іншими формами людських контактів» [63]. Далі В. Федорченко розгортає проблемне поле «туризмології», виокремлюючи такі аспекти:

«- підвищення соціальної й економічної ефективності туристської сфери, її роль у формуванні культури міжлюдських відносин;

- теоретичні основи туризмології як галузі суспільствознавства;
- роль туризму в утвердженні гуманітарних цінностей: гуманітарна складова культури в сфері туризму;
- єдиний туристський простір і стандарти сфери гостинності;
- туризм і «народна дипломатія»;
- культурний туризм як один із пріоритетних напрямків діяльності ЮНЕСКО;
- наука про освіту фахівців туристської сфери;
- значення туризму для розвитку громадянського суспільства;

- правові аспекти сфери туризму;
- рекреаційні ресурси і проблеми екологічної безпеки;
- екологічний туризм і збереження природної спадщини як чинник стійкого розвитку суспільства;
- туризм як важливий чинник інтеграції України в європейське і світове співтовариство» [63].

Як слушно зазначає український дослідник В. Антоненко: «Розгляд туризму в аспекті комунікації культур вимагає розгляду більш об'ємних і складних питань, а саме - особливості і перспектив розвитку людської культури і самого людства. Відомо, що навколо цих питань стикаються різні концепції та підходи їх вирішення. Серед них є і такі, які заперечують взаємодію і взаємовпливи культур, визнають неминучість постійних непримиренних конфліктів між ними і, виходячи з цього, пророкують невідворотність глобальних конфліктів на культурно-релігійній основі. Різноманітність підходів учених до висвітлення питань розвитку культури і людства пояснюється складністю самого об'єкта наукового аналізу, складністю тих процесів, що відбуваються, зокрема, в сучасному суспільному житті. Людська історія - це історія багатьох народів і культур зі своїми специфічними рисами. Сучасне людство складається з численних спільнот, поділяється на понад 200 держав, воно розмовляє 2000 мовами, сповідує багато релігій. Розвивається сучасне суспільство вкрай суперечливо, інтеграційні процеси відбуваються паралельно з дезінтеграційними, в ньому відбувається багато іноді дуже гострих конфліктів, в тому числі і на культурно-релігійному ґрунті. Все це служило і служить поживою для різного роду теорій культурного та історичного розвитку людства, втому числі і для вказаних вище» [2].

Як і кожне складне соціальне явище, туризм не може бути визначений у якійсь одній площині або ж «однозначно». Причиною такого становища є багатоманітність причин, які викликають до життя туризм і живлять його соціальні засади. Не підлягає сумніву, що будь-які спроби надати більш-

менш прийнятне (або ж робоче) визначення туризму важко дати, якщо брати до уваги тільки якісь одні причини існування туризму, залишаючи поза увагою інші, хоча б і другорядні.

В. Пазенок зауважує, що «прикладів зовсім необов'язкового, а інколи просто недоречного вживання поняття «філософія» чимало. Полишаючи таку довільність на совісті їх авторів, підкреслимо, що «призначення» філософії у її класичному та й сучасному вигляді полягає в тому, щоб її засобами і можливостями визначати для людей життєві смислоутворювальні орієнтири, тим самим залучаючи їх до світу мудрості, царини софійності. Випрацьовуючи уявлення про загальну, універсальну форму культурного багатства, філософія виявляє і формулює у теоретичних концепціях «вічні» інваріантні засади людського світовідчуття, світорозуміння і світоставлення. Актуальне завдання філософської культури – здійснювати обґрунтування методології пошуку рішень дедалі складніших проблем людського буття у світі, що стрімко змінюється («гераклітівський потік»), озброювати особистість у її виявленні нових смислів власного існування» [46]. Звісно вживання словосполучення «філософія туризму» він вважає цілком обґрунтованою, хоч і не простою справою.

Це пояснюється тим, що туризм у нас час є надзвичайно різноманітним за змістом і формою. В. Пазенок пише: «Як специфічний вид подорожі, туризм відрізняється наявністю конкретної мотивації її учасників – пізнання, відпочинок, розвага, оздоровлення, паломництво, знайомство з культурними пам'ятками тощо. Виникнувши як організовані поїздки переважно з культурно-оздоровчими цілями, туризму, за роки свого існування не тільки перетворився на масове явище глобального масштабу, але й набув різноманітних форм і проявів. ХХ століття – час інформаційної революції, породило, зокрема, такий незвичайний різновид туризму як «віртуальна подорож». Палітра туризму збагатилася новими яскравими барвами, перелік вже звичних видів туризму – культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, кінний, яхтенний, релігійний, конгресний тощо,

останнім часом поповнився новими його різновидами. Серед них екологічний туризм, підводний, палеонтологічний, спелеологічний, подійний (фестивальний), військовий, навіть космічний» [46].

Але у будь-якому випадку туризм є соціальним явищем за своєю природою. З точки зору соціальної філософії туризм як явище визначено абсолютно аргументовано. Адже є всі підстави вести мову про філософський дискурс туризму. Треба розглядати його в усіх тих вимірах (онтологічних, ціннісних тощо) у яких соціальна філософія розглядає всі інші явища і об'єкти.

В. Пазенок вдало продовжує свій аналіз: «Розширення туристської діяльності і насиченість технологічними винаходами втім аж ніяк не позбавляє туризм його антропологічного змісту. Філософія туризму – це, насамперед, філософське розуміння людини, яка перебуває в «обіймах» чи «полоні» туристських подій. Філософський погляд на туризм зумовлює необхідність перегляду традиційного розуміння туризму як суто «індустрії подорожей та відпочинку», надання цьому розумінню ширшого «людського виміру». А це, насамперед, передбачає наголос на світоглядне, культурне, гуманістичне, пізнавальне, етичне, естетичне, комунікативне значення туризму як специфічного соціального інституту і феномену загальнолюдської культури. В цьому аспекті головним об'єктом туризмознавства є не маршрути, готелі, кемпінги, турбюро й агенції, а особистість, що подорожує, світ її інтересів, бажань, прагнень, ціннісних орієнтирів» [46].

І це дійсно так, адже з точки зору людської діяльності туризм – це різновид генералізованої діяльності, яка поєднує водночас пізнавальні і рекреаційні функції, бо людина таким чином змінює звичний спосіб життя, звичне середовище, також відмовляється на певний період часу від виконання якихось регламентованих обов'язків. Отож першою родовою ознакою туризму – є зміна середовища. Як підкреслює О. Головащенко: «Погоджуючись з трактуванням про біосоціальну природу людини, ми також можемо стверджувати, що види її соціальної активності обумовлені і багато в

чому визначені соціальним середовищем та мікросередовищем. Не можна розглядати людину відокремлено, ізольовано, одинично. В своїх орієнтаціях і прагненнях людина відображає найважливіші інтереси, ідеали суспільства, в якому вона живе» [18].

Коли йдеться про внутрішній туризм, то під цим потрібно розуміти, що людина мандрує в межах власної країни, регіону, таким чином відмовляється на деякий час від постійного місця проживання і звичного матеріально-речового та природного середовища. Другою ознакою є набуття вражень. Це дає підстави відносити туризм до економіки вражень, до економіки символів, економіки почуттів, економіки послуг, відповідно й туризм можна визначити як різновид економічної діяльності.

О. Головащенко навіть пов'язує розвиток екстремального туризму із розвитком економіки: «Туризм доповнює та розширює соціальну чуттєвість та емоційність людини, реалізує її романтичні настрої. Туризм дозволяє їй серед повсякденної суєти досягти найвищих духовних височин чи сильних емоційних переживань. Останнім пояснюється значна поширеність такого виду туризму, як екстремальний. Це обумовлено тим, що соціально та економічно розвинуті країни вже давно переживають період миру й відносного економічного благополуччя. А обстановка спокою і ситості іноді спонукає людину шукати нові форми для реалізації схильності до ризику та авантюризму. До того ж поширене відчуття торжества економічно розвинутих країн на світовій арені і їхнє процвітання впливає на самооцінку їхніх громадян - вони почувають себе більш упевненими у своїх силах і здібностях і менше бояться всякого роду небезпек» [18]. Звичайно, такий висновок вимагає емпіричної перевірки, адже здатність до ризику – це внутрішня якість людини, яка прямо не корелює з благополуччям чи кризою суспільства і якому цей індивід живе.

Варто зазначити, що між цими іпостасями туризму: діяльність, економіка, враження, символи межі провести не можна, бо вони

взаємопов'язані. Простежуються різні моменти коли щось одне виходить на перший план чи стає тлом для інших.

Як вірно підсумовує В.Пазенок: «Філософський погляд на феномен туризму, втім, виявляє в ньому як позитивні, так і негативні риси. Як і будь-якому соціальному явищу, туризму притаманні антиномічна природа, внутрішні суперечності. Це суперечності між тенденцією демократизації суспільного життя і елітаризацією готельних та екскурсійних послуг; між інтернаціоналізацією туристських зв'язків і певною національною відмежованістю окремих регіонів розташування туристських центрів; між зростанням обсягу туристських потоків та обмеженістю зон туристських атракторів у їх прийомі тощо. Не можна не зважати на те, що універсалізація туризму, його глобалізація відчутно спричиняє девальвацію самобутньої національної культури. Насаджуючи стандарти масового туристського ринку (як приклад назвемо експансію «макдональдської» кухні) безвідповідальний організатори туризму, бажають вони цього чи ні, ведуть до «розчинення» унікальних культурних зразків, сприяють витвору штучних туристських артефактів, які часто-густо набувають відверто комерційного або маскарадного, карнавального характеру» [47].

Безумовно важлива й інша ознака туризму – це отримання досвіду. Це так звані освітні аспекти туризму – це те, що людину розвиває, що робить людину більш відкритою, що висуває до людини певні вимоги. О. Головащенко влучно описує цю ситуацію: «В звичайному, повсякденному житті людина «розпорошується» на різні сфери, де вона обмежена і однобічна, а в туристській діяльності вона «збирає» з усіх уламків, з усіх своїх часткових проявів, стягує всі свої сили в одну точку, щоб бути присутньою в тій чи іншій точці світу або при тій чи іншій події. Всі серйозні філософські концепції, всі світові релігії вбачають свою головну мету в розкритті тих шляхів, тих зусиль, завдяки яким людина може вирватися з тваринного, бездумного, автоматичного стану та утриматися в своєму людському єстві. В цьому плані туристська активність дозволяє людині в

певному сенсі «прокинутися», «прийти до тями», перервати мертвотну нудьгу повсякденного існування. Самопізнання, самопоглиблення – ці, можна сказати, загальні умови самотворчості людини простежуються і при здійсненні людиною туристських мандрівок. Туризм виступає активним освоєнням навколишнього світу, що доповнює духовну рефлексію свого «Я» з тим, щоб отримані знання та досвід стали надбанням індивіда» [18].

У площині індивідуального досвіду – це може бути якраз аспект внутрішньої трансформації (саморозвитку). Адже, як пише В.Пазенок, «туристське спілкування – одна з універсальних форм міжособистісного спілкування, яка за умов інтернаціоналізації та глобалізації життя людей перетворилася на один із важливих факторів, що визначають якість життя людства. І не випадково туризм визначають як ефективний канал «народної дипломатії». Адже людські взаємини розташовуються «вище урядів», вони безпосередні, щирі, прозорі, теплі. В цьому відношенні великим гуманістичним потенціалом наділені такі різновиди туризму, як соціальний, родинний, молодіжний, релігійний, «ностальгічний», «подієвий», а також туризм для людей похилого віку та інвалідів» [47]. Дійсно, не зважаючи на декларації чиновників і політиків, рівень туризму серед людей похилого віку, а тим паче людей з інвалідністю вкрай незначний. В той же час дослідники часто відзначають ту значну роль, яку відіграє туризм для взаємопроникнення культур.

У цьому контексті доцільно привести цитату українського дослідника В. Антоненка: «Посилення взаємовпливів, взаємопроникнення культур, формування загальнолюдських культурних цінностей, втім, не означає, що відбувається уніфікація культурних норм, способів світосприйняття, нівелювання національних культур, прийняття всіма народами загальної єдиної системи цінностей. Загальнолюдська культура, загальнолюдські цінності - це найкращі форми, зразки культури, створені різними поколіннями певного народу, нації, які стають надбанням всього цивілізованого людства. Вони сприймаються не механічно, не за рахунок

ущемлення національної специфіки культури, а засвоюються відповідно до особливостей світогляду, традицій, способу життя певного народу чи нації. Більше того, в сучасному світі значимість національних культур зростає, адже чим більше розвинута та чи інша національна культура, тим більше вона здатна поповнити скарбницю загальнолюдської культури. А успішний розвиток національної культури залежить від того, наскільки активно вона черпає і творчо засвоює прийнятні для неї цінності культури інших народів, їхньої культурної спадщини. Спадщина, на яку спираються культури різних народів, дедалі більше інтернаціоналізується» [2].

Якщо говорити про розрізнення туристичної подорожі, мандрів, паломництва, то це все перетікає в одне, але залежно від позицій самого філософа, набуває критеріального розрізнення. У підсумку, як і будь-яке складне явище туризм не можна визначити однозначно. Це і діяльність, і спосіб життя, і певні інтелектуальні та емоційні настанови; це і національні виклики, і постійно триваючі процеси, і відповіді на ці виклики; це чинник змін: і соціальних, й індивідуальних. Водночас туризм – це окремий аспект нашого спілкування. На терені туризму відбувається генералізація видів соціальної діяльності, яка творить нову інноваційну діяльність. Тому ігнорувати це ані освітнім установам, ані державним інституціям принципово не можливо.

Л.Карпова у цьому контексті пише: «Обмін культурними і, зокрема, мистецькими досягненнями, який несе із собою міжнародний туризм, надзвичайно розширює сферу людського спілкування. Завдяки їм у комунікативний процес вводяться елементи свободи (незалежності від реальних обставин життя та від повсякденних потреб) й універсальності (переборення часової та просторової обмеженості). Такі самі завдання лежать в основі процесів кроскультурних комунікацій - тобто таких процесів, розвиток яких ґрунтується на використанні методу порівняльного аналізу з умовою виявлення та ідентифікації подібного (загального, інваріантного) та специфічного (відмінного) в культурі» [35].

Історія туризму як явища нараховує багато сторіч: від перших спроб контактів із сусідніми племенами, через Великі географічні відкриття людство прийшло до сучасного глобально-інформаційного туризму, який охоплює всі держави світу без винятку. Спочатку подорожі мали виключно прагматичну роль для життя соціальної групи чи етносу, представник якої подорожував.

Чи це був мисливець або розвідник, посол або воїн, купець або священик – всіх їх об'єднувало те, що вони мандрують не лише для себе, а в інтересах групи, яка їх делегувала на цю подорож. Пізніше коло тих, хто не «сидить на місці» розширюється і з'являються люди, які подорожують для власного задоволення, пізнання чи розваги. Виникає туризм як галузь економіки вражень, економіки символів, який поряд із промисловістю чи сільським господарством стає одним із найприбутковіших галузей господарства. А в таких країнах як Єгипет, Туніс, Австралія, Нова Зеландія, Шрі-Ланка – одним із головних джерел наповнення національної скарбниці.

Як зазначає у цьому контексті М. Цюрюпа: «Туризм – складний соціокультурний та історичний феномен, який з форми проведення дозвілля та способу заняття вільного часу поступово перетворився у фактор світового значення нового століття й тисячоліття, у фактор багатоплановий: економічний, соціокультурний, кроскультурний, комунікативний, міжнародний. Науковому осягненню туризму слугують міжнародні академії та наукові центри. Однак на початку своєї історії туризм виглядав зовсім іншим – радше суб'єктивним способом задоволення потягу особистості до безперестанного пізнання і осмислення навколишнього природного і соціального світу, а наукове осягнення туризму проходило в руслі загальнокультурної і філософської традиції» [66].

По-перше, туризм XIX ст. був пов'язаний з певними ідеалами аристократизму, джентльменства та авантюризму. Люди, які добиралися до інших земель їхали більше не в туристичну подорож, а в експедицію. Здебільшого це було поєднання завдань розвідки, картографії,

природознавства, а також потреба пережити хвилюючі пригодницькі емоції. У ті часи туризм був справою дуже ризикованою, ніхто не міг гарантувати, що ця експедиція взагалі повернеться.

По-друге, в туризмі ХІХ ст. брало участь дуже мала кількість людей. Це були професійні подорожі з авантюрним ефектом. Люди свідомо ризикували власним життям і були готові до загибелі. Це була така діяльність, яка була не доступна для великої кількості людей, навіть бажаючих.

І. Зязюн у цьому контексті писав: «Існують різні динамічні рівні культури, причому кожному рівню властива діалектика як прогресу, так і регресу. Окремі культури кристалізуються та взаємопереплітаються. Світова культура об'єднує культури окремих країн і народів, але загальнолюдської культури, однакової для всіх, не існує. За модними нині розмовами про загальнолюдські цінності не слід забувати, що стимулювати справжні цінності, які духовно звеличують людину, зумовлюють її світоглядні устремління і переконання може лише та культура, яка спирається на національний принцип» [33].

Сучасний туризм – це надбання стандартизованого способу життя. Навіть середні тури схожі між собою. Доступність туризму і його масовість надзвичайно зросла. Водночас туризм стандартизувався, виникли схожі умови готельного проживання, умови безпеки, умови медичного забезпечення. Туризм став набагато безпечнішим, набагато доступнішим з точки зору туристичних послуг і люди отримали безліч технічних можливостей фіксувати цю подорож. Туристи мають змогу одразу зробити світлини, відео та викласти на особисті сторінки соціальних мереж. Це є безпечно, цікаво, не потребує великої затрати коштів, що принципово відрізняє сучасну ситуацію від ХІХ ст. Ми переконані, що ситуація буде розгортатися за синегетичним принципом самоорганізації, але це питання виходить за межі нашої дисертаційної роботи.

Не можна не погодитись із думкою українського дослідника В. Антоненка, що «безпосереднє спілкування представників різних країн і культур під час туристських взаємообмінів, діяльність міжнародних туристських організацій, спрямована на посилення взаємокорисних культурних зв'язків між народами, - все це сприяє не лише взаємозбагаченню культур, а й зближенню народів, запобіганню конфліктів на культурно-релігійному ґрунті, утвердженню миру. В умовах наявності глобальних проблем, загроз самому існуванню людства немає іншого шляху для самозбереження людства, крім шляху порозуміння, вироблення спільних гуманістичних ціннісних орієнтацій» [2].

Однак повністю усунути проблеми і труднощі, які можуть непередбачено виникнути під час туристичної мандрівки неможливо. Тому на міжнародному рівні закріплені юридичні засади захисту туристів. У цьому контексті варто перерахувати права, які мають усі туристи (як іноземні, так і внутрішні), відповідно до Гаазької декларації 1989 року [13]:

«а) право туриста, на особистість або майно якого були здійснені серйозні посягання, сповістити свою сім'ю, використовуючи при цьому найбільш швидкі засоби зв'язку;

б) право туриста на отримання в разі необхідності швидкої і належної медичної допомоги, краще в рамках національної системи соціального страхування, якщо це можливо;

с) право туриста, на особистість або майно якого були вчинені посягання, без необхідності внесення будь-якого застави, необхідної від іноземців, почати судову і, зокрема, кримінальну справу в національному суді проти осіб, які вчинили вищезгадані посягання, і отримати в разі необхідності юридичну допомогу з цією метою» [13].

Відповідно до Гаазької декларації:

«Слід вживати всіх необхідних заходів, щоб сприяти:

а) швидкої репатріації в країни, звідки вони прибули, туристів, які постраждали в результаті серйозних посягань на їх особистість і / або майно;

б) повернення викраденої і згодом знайденої власності в країну, звідки прибув турист» [13].

Відповідно до Гаазької декларації:

«Державний і приватний сектори повинні:

а) поширювати інформацію як серед працівників сфери туризму, так і громадськості, з тим щоб підняти рівень обізнаності з питань безпеки та захисту туристів;

б) заохочувати усіма необхідними засобами підготовку представників різних професій, прямо або побічно відповідають за безпеку і захист туристів» [13].

Також відповідно до Гаазької декларації:

«Держава, що приймає і держава, звідки прибув турист, повинні активно співпрацювати на двосторонній основі, використовуючи всі необхідні засоби для забезпечення захисту і безпеки туристів, особливо в разі природних лих, великих аварій і епідемій» [13].

Також відповідно до Гаазької декларації:

«У разі серйозних посягань на туриста, особливо коли він або вона постраждали в результаті терористичних актів, приймаюча держава повинна швидко надати в розпорядження держави, звідки прибув турист (якщо це можливо, через дипломатичні або консульські представництва), всю необхідну інформацію про стан здоров'я потерпілого і обставини, в яких стався вищезгаданий акт» [13].

Також відповідно до Гаазької декларації:

«Держави повинні:

а) надавати, коли це необхідно, взаємну технічну допомогу шляхом обміну досвідом та експертами в галузі безпеки і захисту туристів;

b) сприяти в рамках національного законодавства або міжнародних угод, що мають для них обов'язкову силу, обмінам фахівцями з безпеки туристів, і особливо представниками туристських професій» [13].

Якщо говорити не про окремого туриста, а про сучасне суспільство загалом, то є підстави вважати, що туризм як соціальне явище є одним з атрибутів, індикаторів сучасного інформаційного, постмодерного суспільства. Як зазначає Ю. Федорченко: «У суспільній свідомості дедалі чіткіше усвідомлюється необхідність виробітку нового уявлення про особистість соціуму кінця ХХ - початку ХХІ століття, підкреслюється важливість аксеологічного ставлення до життєдіяльності індивіда, його взаємозв'язків із суспільством і природою» [63].

Ми стоїмо на позиції, що туризм – це один з дієвих чинників осучаснення суспільства. На прикладі пересічної людини середнього класу можна сказати, що саме ця людина є споживачем ринку туристичних послуг, навіть якщо вона формує свої маршрути і враження. Сучасне суспільство можна вважати суспільством де переважно репрезентовано середній клас. Якщо говорити про Україну, то це може бути латентний середній клас, який оперує відповідними коштами, обираючи туристичні послуги, формуючи потрібні маршрути тощо.

Як слушно зауважує В.Пазенок: «філософсько-світоглядний підхід до туризму переконує, що цей вид суспільної, групової та індивідуальної діяльності істотно сприяє справі об'єднання людей, комунікації та соціалізації особистостей на основі їх ознайомлення з цінностями вітчизняної та світової культури, опанування і розповсюдження загальнолюдських етичних цінностей в дусі їх розуміння і поваги» [46].

З одного боку, з цього слідує, що для більш-менш респектабельної людини, яка хоче перебувати на рівні сучасного розуміння світу, відкривається можливість побачити все на власні очі, оперувати своїм

вільним часом, а ніж для тієї людини, яка занурена в офісні справи чи виробничий цикл. Можна сказати, що це є атрибутом сучасного суспільства.

З іншого боку, так само справедливо кажуть про кризу середнього класу, про поступове згортання певних соціальних гарантій, про втрату стабільності як основи побуту і способу життя середнього класу. Відповідно можна стверджувати, що потерпає від цього не лише туризм як діяльність, туризм як ринок, туризм як форма розвитку, а й взагалі – людина, її розвиток і духовна природа.

Туризм у сучасному світі дедалі більше уособлює загальну тенденцію до універсалізації (генералізації) різних видів людської діяльності, коли вже важко чітко розмежувати дозвілля і корисність, пізнавальне та утилітарне. Поєднання усіх різних потенцій діяльності стає характерною для людини кінця ХХ – початку ХХІ століть. Туризм з середини ХХ століття виступає у якості потужної індустрії – уособлення економіки послуг, яка має свої закони будови і розвитку, що потребують належного формулювання, врахування та й професійної імплементації. Як підкреслює А. Мазаракі, «багатогранність впливу туризму на всі сфери суспільного життя обумовила визнання науковцями сталого розвитку цієї галузі як системи, в центрі якої знаходиться людина» [62, с.15].

Багатовимірність туризму як комплексного феномену соціальної дійсності визначає увагу до нього з боку науковців різних галузей знань, представників бізнесу, політики та громадянського суспільства. Це закономірно робить туризм об'єктом уваги філософії та лінвістики, порівняльного державознавства та етнодержавознавства, географії й економіки, різних напрямків психології та соціології, права й політичних наук, історії та культурології тощо.

Разом з цим, часто говорять про окрему галузь науки, яка б займалась власне туризмом у його цілісності. В. Герасименко проводить аналіз дефініцій, що пропонуються фахівцями для її позначення: туризмологія, туризмознавство, туризмографія, туризмометрія, туристика [15, с. 177–178].

В. Герасименко приєднується до думки тих українських дослідників, які найбільш відповідною змісту назвою для науки про туризм вважають термін туризмологія: «Поняття «туризмологія» найбільш вдало в концептуальному вигляді відбиває сутність такого явища, як туризм» [15, с. 179–180].

Переконливою в цьому сенсі є аргументація відомого філософа В. Пазенка. За його переконанням, туризмологія «по-перше, відповідає традиції утворення теорій, які базуються на знанні закономірностей свого об'єкта... По-друге, власно назва науки або комплексу наук «туризмологія» підкреслює фундаментальний характер тих знань, що вона репрезентує» [45, с. 8–9].

Доречно тут згадати видатного українського педагога і філософа І. Зязюна, який писав: «Особливість сучасної ситуації в туризмології полягає у тому, що відбувається одночасна розробка моделей туристичного впливу, філософське їх обґрунтування на рівні теоретичних знань і активні пошуки практики щодо створення нових туристичних моделей. А саме це вимагає від працівників туристичної сфери, особливо педагогів, які готують туристичні кадри, певного рівня теоретичного, методологічного мислення, яке спирається на педагогічні, психологічні та філософські знання» [33].

Отже, пропозиція українських учених щодо назви нової науки «туризмологія» заслуговує на підтримку. Що ж стосується її (науки) визначення, то спільні погляди ще знаходяться на стадії формування.

Так, у енциклопедичному словнику-довіднику з туризму знаходимо таке визначення: «Туризмологія – теорія туризму, галузь соціокультурного та економіко-бізнесового знання, яке характеризується розгалуженими між науковими зв'язками, що фокусуються в теоретичному усвідомленні та концептуальному оформленні багатоаспектного феномена туризму» [56, с. 325].

Подібного (подекуди ідентичного) ж підходу дотримується колектив авторів посібника «Туризмологія (теорія туризму)» В. Пазенок, В.Федорченко, О.Кручек та І.Мініч [44].

У межах нового синтетичного науково-практичного напрямку – туризмології – туризм розглядається саме у якості універсальної категорії, виступає як органічне поєднання зовнішнього і внутрішнього, соціального і індивідуального, прагматичного і духовного тощо. Є підстави взагалі розглядати туризм у якості загальнофілософської метафори, через посередництво якої можна визначати специфіку становища і перспективи людини у сучасному світі – як людини транзитної, що перебуває у невпинному русі, для якої характерним є «безмісцевість» (placelessness), що властива емерджентній суб'єктності, що водночас перебуває у різних точках простору (як реального, так і віртуального). Дані свідчать, що ця тенденція буде набирати силу з часом.

Туризмологія на перетині століть намагається осмислити нові виклики і вимоги у дослідженні теоретичних і соціальних проблем сучасного туризму, узятого у його універсальній цілісності. Безперечно, серед цих викликів найбільш відчутний вплив спричиняє на теорію і практику туризму сучасні виклики глобалізації, віртуалізації та інформатизації.

На наш погляд, на відповідну увагу та подальші туризмологічні студії та розвідки заслуговує розмаїтна практика «альтернативного» та екстремального туризму, сприяння урізноманітнення його форм у нашій країні. Яскравий у цьому плані приклад ми знаходимо у дослідженні гастрономічного туризму, яке І.Нестерчук здійснила на матеріалі Правобережного Полісся. Дослідниця зазначає, що значні перешкоди виникають від самого початку через відсутність усталеної термінології, множинність визначень, коли під схожими поняттями розуміються різні речі (кулінарний туризм, їжа туризму). При тому, що харчування традиційно являло важливу складову туризму, спеціалізований гастрономічний туризм – ознака сучасності [43].

М.Яріко ставить питання розвитку інклюзивного туризму, робить висновок, що його поширення в Україні у відповідності до сучасних європейських тенденцій вимагає не тільки наявних підприємств та організацій, а й потребує подальшого аналізу необхідних трансформацій ментальності, основних напрямів міжнародного співробітництва [68].

І.Халімовська на підставі аналізу екологічного туризму доводить, що справа не лише в тому, щоб по-іншому організовувати туристичну діяльність, а й узагалі сформувати в людини нове сприйняття світу, спрямовувати її на гармонійне поєднання споживацького відпочинку на природі з проникненням у нове соціокультурне середовище і пізнанням його культурних та моральних цінностей, з духовним розвитком. Адже екологічний туризм має позитивний вплив не лише на природу, а й на людину, розвиваючи її світогляд, впливаючи на формування екологічної культури та свідомості [65].

Отже, спільним у різних дослідників є слухна думка про нагальну необхідність подальшого дослідження туризму як перспективного напрямку, відповідного формування загального теоретико-методологічного дослідницького апарату тощо.

Особливістю триваючого процесу консенсусної конвенціональності тлумачення фахової термінології туризму як складного феномену є ключова роль, як вказує О.Гринів, саме засадничих термінів-концептів: ««турист», «туризм», «подорож», «дестинація», «туристський продукт», «індустрія туризму», «туристська інфраструктура». Вони характеризують туризм системно, у своїй сукупності і взаємозумовленості атестують його як впливову соціоекономічну та соціокультурну інституцію» [19, с. 25–26].

Таке складне і глибинне розуміння туризму, безумовно, вимагає і відповідних зрушень у розумінні його управлінської природи, врахування непрямих, опосередкованих аспектів впливу на мотивації людей, що беруть активну участь у туристичній діяльності в різних іпостасях, генерують відповідні смисли, формують засади відповідної політики тощо.

Сказане вимагає розуміння і розгляду туризму як багатовимірного явища, у якому перетинаються і впливають одне на одне різні і надзвичайно багатогранні прояви сучасного життя. Туризм яскраво відображає специфіку соціального життя сучасності, де символічні реалії є невіддільними від звичних фізичних проявів повсякденності. Безперечно, для широких категорій громадян (особливо для підростаючого покоління) туризм є сферою звичних маршрутів, походів, ночівлі у наметових таборах, сходження на знакові гірські вершини (наприклад, на Говерлу); для інших – насамперед отримання нових вражень від відвідування нових країн, від відпочинку або «маршруту пригод», екстремального туризму; для третіх туризм є прибутковою сферою бізнесу тощо.

Однією з форм визначення поняття, як відомо, є описове визначення як певний перелік форм, дотичних до того явища, яке піддається визначенню. Відповідно, щодо туризму такими головними ознаками-іпостасями будуть виступати наступні:

- туризм як специфічна форма переміщення людей;
- туризм як мандрівка, де переміщення може здійснюватися без задалегідь визначених маршрутів чи цілей
- туризм як передислокація поза межі постійного мешкання;
- туризм як культурний феномен, як форма вдосконалення; виховання;
- туризм як спосіб організації дозвілля;
- туризм як галузь «економіки послуг»;
- туризм як метод комунікації,
- туризм як сегмент глобального медіа-ринку тощо.

Безперечно, кожний з вказаних вимірів не є відокремленим та самодостатнім – кожна форма споріднена з іншими та доповнює інші. Відповідно, будь-яке визначення так чи інакше вимагає врахування вказаного розмаїття форм і проявів туризму.

Для формальних потреб зазвичай використовується тлумачення туризму, позбавлене його природної складності та багатовимірності, динамічності та універсальності. Якщо звернутися до Закону України «Про туризм» [30], можна побачити наступне розуміння туризму: «туризм - тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає». До речі, подібний підхід є критеріально значущим у відокремленні деяких різновидів псевдотуризму, які недоречно розглядати як туризм взагалі. Йдеться, наприклад, про так званий «політичний туризм», коли громадяни з регіонів організовано беруть участь у масових заходах в обласних центрах чи у столиці, отримуючи за це якісь кошти. Додатковим мотивуючим чинником може виступати можливість відвідати пам'ятки історії та культури, парки та інші популярні місця.

У цьому ж законі «турист – особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін» [30].

Стаття 4 Закону України «Про туризм» встановлює наступні організаційні форми та види туризму: «Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм - подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм - подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни. Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території. Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму:

- дитячий;

- молодіжний;
- сімейний;
- для осіб похилого віку;
- для інвалідів;
- культурно-пізнавальний;
- лікувально-оздоровчий;
- спортивний;
- релігійний;
- екологічний (зелений);
- сільський;
- підводний;
- гірський;
- пригодницький;
- мисливський;
- автомобільний;
- самодіяльний тощо.

Особливості здійснення окремих видів туризму встановлюються законом» [30].

Важливою законодавчою нормою є шляхи, якими здійснюється державна політика у туристичній галузі. Це зафіксовано у Статті 6 Закону України «Про туризм»: «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється шляхом:

- визначення і реалізації основних напрямів державної політики в галузі туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;
- визначення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони;
- спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму;

- визначення основ безпеки туризму;
- нормативного регулювання відносин у галузі туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян);
- ліцензування в галузі туризму, стандартизації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу;
- встановлення системи статистичного обліку і звітності в галузі туризму та курортно-рекреаційного комплексу;
- організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму;
- визначення пріоритетних напрямів і координації наукових досліджень та підготовки кадрів у галузі туризму;
- участі в розробці та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму» [30].

Далі в цій статті визначаються цілі державного регулювання в галузі туризму. На наш погляд, серед цих цілей найбільш важливими для сучасної України є наступні:

- « - забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав;
- безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань, прав та законних інтересів власників або користувачів земельних ділянок, будівель та споруд;
- збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля, врахування державних і громадських інтересів при плануванні та забудові територій;

- створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності» [30].

Окрім національного законодавства важливо звернутися й до міжнародних документів, які визначають і регулюють туризм. Так, однією з перших є Гаазька декларація з туризму. Вона була прийнята 14 квітня 1989 року в ході роботи Міжпарламентської конференції з туризму, що проходила в Гаазі (Нідерланди) з 10 по 14 квітня 1989 року [13]. У ній ми знаходимо таке визначення туриста:

«1. Іноземним туристом є будь-яка людина:

а) який має намір здійснити подорож і / або здійснює подорож в будь-яку іншу країну крім тієї, яка є його або її постійним місцем проживання;

б) основною метою подорожі якого є поїздка або перебування, що не перевищує трьох місяців, за винятком тих випадків, коли дозволено перебування терміном більше трьох місяців або відновлено тримісячний дозвіл;

в) який не буде здійснювати жодного оплачуваної діяльності у відвідуваній країні незалежно від того, чи було йому це запропоновано чи ні;

г) який в кінці зазначеної поїздки або перебування в обов'язковому порядку покине відвідувану країну або для повернення в країну його або її постійного проживання, або для поїздки в іншу країну.

2. Логічно впливає те, що конкретну особу не можна розглядати в якості іноземного туриста, якщо він або вона не задовольняють всім умовам, перерахованим в пункті 1, і, зокрема, особу, яка після в'їзду в країну в якості туриста з метою туристичної поїздки або перебування прагне продовжити його або її термін поїздки або перебування для поселення і/або здійснення в цій країні оплачуваної діяльності» [13].

Туризм може бути визначеним у широкому розумінні, якщо розуміти його у якості різновиду людської діяльності. В цьому плані туризм –

діяльність, що передбачає рух у просторі і часі (що, власне, і є «здійсненням «туру») і отримання відповідних вражень та споріднених із ними послуг. Визначення туризму як окремої сфери соціальної діяльності, пов'язаної з подорожами, мандрівками та паломництвом, фіксує увагу на головній родовій зовнішній ознаці (саме переміщення у просторі), але не вичерпує внутрішньої природи і сутності туризму як феномену, що уособлює низку важливих соціальних функцій політичного, економічного, а також культурного порядку. Вказані функції генеруються на різних рівнях соціальності (як на рівні індивіда, так і на рівні групи, регіону, суспільства), в них реалізує себе соціальна місія туризму.

Зокрема перший принцип цитованої Гаазької декларація з туризму дає загальне уявлення про туризм, його роль та значення:

«1. Туризм став явищем, яке увійшло в наші дні в повсякденне життя сотень мільйонів людей:

а) він включає всі вільні переміщення людей від їх місця проживання і роботи, а також сферу послуг, створену для задоволення потреб, що виникають в результаті цих переміщень;

б) він являє собою вид діяльності, що має найважливіше значення для життя людей і сучасних суспільств, що перетворилася в важливу форму використання вільного часу окремих осіб і основний засіб міжособистісних зв'язків і політичних, економічних і культурних контактів, що стали необхідними внаслідок інтернаціоналізації всіх секторів життя націй;

в) він повинен бути турботою кожного. Він є одночасно наслідком і вирішальним фактором якості життя в сучасному суспільстві. Тому парламентам і урядам слід приділяти все більш активну увагу туризму з метою забезпечення його розвитку в гармонійному відповідно до забезпечення інших основних потреб і видів діяльності суспільства.

2. Всім урядам слід прагнути до зміцнення миру і безпеки на національному, регіональному та міжнародному рівнях, що є найважливішою умовою розвитку внутрішнього і міжнародного туризму» [13].

У другому принципі цього міжнародного документу йдеться про вимоги до туризму і засоби його ефективного розвитку, зокрема про інфраструктуру:

«1. Туризм може бути ефективним засобом сприяння соціально-економічному зростанню для всіх країн, якщо одночасно робляться необхідні заходи щодо того, щоб вирішити найбільш термінові національні завдання і дозволити національній економіці досягти прийняттого рівня самозабезпечення, при якому країна не повинна витрачати більше того, що вона сподівається отримати від туризму.

2. Відповідно слід робити, зокрема, такі заходи (якщо потрібно, то за допомогою різних форм двостороннього і багатостороннього технічного співробітництва) для забезпечення того, щоб:

а) була створена надійна інфраструктура і були основні об'єкти;
б) були створені навчальні заклади для задоволення потреб туристичної індустрії в персоналі на різних рівнях;

в) туризм становив частину комплексного плану розвитку країни поряд з іншими пріоритетними секторами, сільським господарством, промисловістю, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням, освітою і т.д.;

г) розвиток внутрішнього туризму стимулювався б так само, як і розвиток міжнародного туризму. Міцна база внутрішнього туризму була б великою перевагою при розвитку міжнародного туризму в країні;

д) навіть при плануванні внутрішнього туризму розроблявся б підхід на територіальній основі з урахуванням загального плану

розвитку для формування збалансованого і комплексного зростання на благо суспільства;

е) завжди ретельно враховувалася загальна здатність природною, фізичного і культурного навколишнього середовища, місць призначення до прийому туристів (пропускна здатність)» [13].

Таким чином, для досягнення поставлених у нашому дослідженні цілей принципово важливим є розуміння того, що туризм є глибоко і невід'ємно інтегрованим до соціокультурних сфер і вимірів суспільства. Адже не потребує зайвого доведення той очевидний факт, що туризм надає можливість поєднати активне дозвілля із оздоровленням, пізнанням нового, розширенням кола знайомств тощо. Туризм є формою активної ініціативної людської комунікації, що завжди сприяє самопізнанню людей, взаємному пізнанню людей як всередині власної країни, так і за кордоном, що допомагає досягненню консенсусу, взаємоповаги та толерантності країнами та народами.

Як застерігає нас український філософ В.Лях: «...звичайно, не завжди таке знайомство несе в собі позитивні наслідки. Іноді в країні виникає неприйнятність іншої культури, іншої системи цінностей, іншого соціального ладу (як приклад, можна навести негативну реакцію населення деяких європейських країн на «макдональдизацію»). У цьому контексті особливої ваги набуває поняття «іншого» - інших людей, іншої культури, іншого способу життя. Подорож завжди пов'язана з відкриттям невідомого, відмінного. Можна навіть сказати, що чим більш відмінне середовище, в яке потрапляє турист, тим більше вражень і спогадів залишається в нього. Насамперед ця відмінність постає у вигляді невідомого ландшафту, природного світу, людського оточення. Але зрештою турист відкриває для себе й іншу культуру, інші звичаї, іншу ментальність» [41].

Інші визначення – у вузькому розумінні – зосереджуються на конкретних формах отримання тих або інших послуг (вражень), що не може

вважатися, на наш погляд, надто принциповим. Тим паче, що туризм є галуззю, яка є надзвичайно динамічною.

Тією чи іншою мірою кожне з існуючих численних визначень оперує основними теоретичними поняттями туризмології, до яких належать, зокрема, такі поняття: туризм, мета туристичної діяльності, мотивація туриста, туристична діяльність, туристичний продукт, тур, турист, екскурсант, туристичні ресурси, екскурсант, туристична індустрія, туристична інфраструктура, туристична політика тощо. Адекватне тлумачення місця і ролі туристичної галузі у культурному, соціальному та економічному розвитку соціуму вимагає урахування складності і неоднозначності кожної вказаної категорії та їхнього взаємозв'язку.

1.2. Методологічні засади та принципи дослідження туризму

В багатьох дослідженнях підкреслюється, що туризм є багатофункціональним явищем. Активно залучаючись до туристичної діяльності людина і відпочиває, і оздоровлюється, і отримує нові знання та досвід, та інтегрується із соціальним оточенням. Як справедливо пише В.Пазенок, «жодна соціо-гуманітарна наука не здатна вичерпно охарактеризувати його як предмет виключно власних досліджень. Теорія туризму (туризмологія, туризмознавство, туризмометрія, туризмографія) має у системно-структурному вигляді відобразити феномен туризму, всі його складові. Рефлексуєчи в узагальнений спосіб туризм як своєрідну проекцію багатогранного буття людини, вираз її суспільної, духовної та культурної сутності, філософія туризму покликана виконувати методологічну функцію щодо інших наук про туризм. При цьому вона у свою чергу збагачується їх конкретними науковими доробками. Не буде перебільшенням стверджувати, що філософія туризму поступово набуває певної дисциплінарної автономії у межах соціальної філософії» [46].

Проблема становлення окремої галузі філософського знання – «філософії туризму» потребує детального аналізу зважаючи на відоме «Лезо Оккама», адже виокремлення нового напрямку завжди викликає у дослідників справедливий запитання щодо доцільності появи нової галузі знань з специфічним тільки для неї предметом та методологією. Цієї ж позиції дотримується І.Зязюн: «Основним предметом обговорення у філософії туризмології мають бути найзагальніші підходи до туризму: місце та роль туризму в культурному універсумі життя; розуміння людини й ідеалу освіченості та вихованості на зразках національної та світової культури; вплив туризму на культуру людської свідомості, соціально-гуманістичну та філософсько-світоглядну культуру людини тощо. <...> Існує коло проблем у туризмології, які аналізуються лише філософськими засобами і про які можна говорити передусім мовою філософських понять. Туризмологія не може обійтись без проблем розвитку, істини, справедливості, свободи та відповідності, проблеми прав людини, культури тощо. Найбільшої уваги потребує туризм в аспекті філософської і соціальної обумовленості його як «способу» та як «цінності». І філософське поняття міри не повинно випадати з поля зору. Воно найбільш виражене в так званому «лезі Оккама»: «Сутності не повинні множитися понад необхідність»» [33].

Експлікуючи поняття «філософія туризму» насамперед слід звернутися до родового розуміння філософії як способу духовно-практичного освоєння світу. Виходимо з припущення, що термін «філософія» адекватно вживається тоді коли має ціннісне та світоглядне значення. З цієї позиції правомірним є виникнення багатьох нових галузей філософії таких як: «філософія спорту», «філософія музики», «філософія освіти», «філософія техніки», «філософія менеджменту» та ін. у цьому ряду закономірно виникає поняття «філософія туризму».

Водночас у сучасних засобах інформації часто можна зустріти словосполучення на кшталт «філософія фірми», «філософія успіху», «філософія грошей», «філософія бізнесу», «філософія маркетингу»,

«філософія їжі», «філософія здорового способу життя», «філософія бренду» та ін. ці та інші приклади наочно демонструють некоректне вживання поняття «філософія», бо в цьому випадку йдеться про певний рівень теоретичного узагальнення, практично-буденних явищ і процесів, яким штучно додається відтінок філософської мудрості, хоча глибший аналіз показує, що це зовсім не так.

Розуміючи неминучість такого довільного вживання поняття «філософія» у засобах масової інформації та побутовому мовленні, все ж намагатимемося бути коректними у наукових текстах. Варто наголосити, що призначення філософії полягає насамперед у конституюванні смисложиттєвих орієнтирів людини, залучаючи її до світу цінностей. Філософія виявляє та концептуалізує найбільш суттєві ідеї, стратегії, наративи, на основі цього відбувається становлення особистості, яка здатна віднаходити нові парадигми власного існування, надаючи їм загальнолюдського смислу. Водночас філософія є стилем мислення, що поряд з науковим, міфологічним та релігійним світоглядами становить матрицю буття людини та суспільства.

У першому випадку коли слово «філософія» вживається коректно маємо справу з світоглядним змістом тієї чи іншої дисципліни, того чи іншого явища чи процесу. І навпаки – якщо слово «філософія» вживається некоректно помічаємо відсутність ціннісної основи, нових смислів та ідей. Амплітуда вживання філософських узагальнень досить значна: від класичних галузей філософії (соціальна філософія, філософія освіти, філософія політики, філософія релігії) до окремих видів людської діяльності (філософія економіки, філософія мистецтва, філософія науки). Особливо багата на нові терміни така галузь філософії як соціальна філософія. Це обумовлено проникненням філософської теорії в інші суспільні та гуманітарні науки.

У полі нашого дослідження лежить проблема філософії туризму як специфічної інтегративної галузі знань, яка має тісні зв'язки з багатьма дисциплінами: економікою, менеджментом, маркетингом, соціальною

географією, статистикою, правом, політологією, міжнародними відносинами, державним управлінням, соціологією, педагогікою, психологією, когнітивними та поведінковими науками. Цей перелік далеко неповний, адже туризм як складне багатокomпонентне явище навколишньої дійсності має синтетичний характер.

Туризм – це не просто практика подорожей, відвідувань тих чи інших місцевостей, паломництва до святих місць. Це одна з найдавніших форм освоєння людиною простору як такого. З давніх-давен людина мала потребу змінювати місце свого перебування з різних мотивів від суто прагматичних таких як торгівля чи освоєння нових земель до романтичних та авантюричних, таких як Великі географічні відкриття чи підкорення Евересту. Історія цивілізації базується на хроніці подорожей та відкриттів. Слід підкреслити, що це мало не лише практичні наслідки для розширення імперії, розширення державних кордонів, але й змінювало спосіб, стиль та масштаб людського мислення. У свою чергу нові горизонти мислення дозволяли освоювати нові території, бути більш рішучими у своїх прагненнях, мріях і планах. Людина відкривала світ поступово і це змінювало її зсередини, відкривало нові можливості..

У цьому контексті цікавість мандрівника та цікавість філософа та прагнення до чогось нового мають багато спільного, насамперед прагнення до істини, вийти за межі звичного на шляху до досягнення та пізнання Всесвіту, його природи та законів. Ще Аристотель звертав увагу на те, що саме цікавість, дивування стали основами для філософствування. Мандрівки у цьому контексті теж сприяють філософуванню, адже неможливо залишатися тим самим, якщо все навколо тебе змінюється. Подорожі мають ту особливість, що змушують людину змінити точку зору на світ і своє місце в ньому. Бажання пізнати цей світ через мандрівку є складовою природи людини, бо існує особливість: людина щоб залишитись собою має без упину змінюватись. Проте ці зміни не мають бути самоціллю – вони мають

служувати високим гуманістичним ідеалам людяності, толерантності, миролюбства та взаємоповаги.

Філософія туризму має ряд складових, на яких варто зупинитися окремо. Насамперед йдеться про *феноменологію туризму*, предметом якої є життєвий світ людини в якому вона черпає свої знання, емоції, досвід духовної і практичної діяльності. Саме феноменологічний підхід є засадничим для філософії туризму, адже опис людського досвіду без певних попередніх умов і посилань є необхідною складовою туристичної діяльності.

Як пише В.Пазенок, «відображення соціального буття туризму у філософський спосіб зумовлює те, що філософія туризму виступає як своєрідна соціально філософська феноменологія. Центральною категорією феноменології є поняття «життєвий світ» людини. «Життєвий світ» це світ безпосереднього життєвого досвіду. Це сфера «відомого всім, безпосередньо наявного», «це сума очевидностей». «Життєвий світ», наголошують феноменологи, є фундаментом будь-якого людського знання. На відміну від світу науки, який утворюється штучно, життєвий світ виникає природно, він «дореклексивний», даний людині в модусі практики, у вигляді сукупності практичних цілей» [46].

Далі В.Пазенок продовжує: «Це життєвий світ кожної конкретної людини. Зазначені особливості феноменологічної концепції «життєвий світ» в філософії туризму конкретизуються міркуваннями «здорового глузду», звичайного туриста, який оцінює туристські події такими, якими вони йому суб'єктивно видаються. «Життєвий світ» завжди індивідуально суб'єктивний», він зумовлений «націленістю» людини на певні об'єкти (інтенціональність). В життєвому світі всі реалії, в тому числі туристські атрактори та артефакти, відносин до людини та її практичних завдань. Джерелом феноменологічного знання є здобутий людиною власний культурний досвід, який вона здобуває в результаті «зустрічі» з досвідом «іншого» та «інших» (крес культурна та міжсубектна комунікація). В наслідок цих зустрічей в свідомості формуються смислові значення,

уявлення. Їх розуміння дозволяє туристській (туризмологічній) свідомості досягнути навколишню та суспільну дійсність» [46].

Дійсно, основна ідея туристичної феноменології полягає у акцентуванні уваги на людській свідомості та людському бутті. У той же час людину не можливо звести до самої свідомості. Світ речей, суспільство та культура одночасно охоплюють людину й трансформуються у її внутрішній світ. Філософія туризму з точки зору феноменології набуває значення своєрідного способу оцінки буття через практику. Усвідомлене ставлення до практики туризму дає можливість людині досягнути предметний світ безпосередньо через тлумачення та прочитання знаків та символів, які були прихованими до того. Спілкування зі світом речей у подорожі дає усвідомлення феноменологічного смислу трансформації людини для світу й самої себе.

Порівняння свого досвіду з Іншим породжує міжсуб'єктну комунікацію з онтологічно-імманентними особливостями. У цьому контексті феноменологічний підхід до туризму є доволі евристичним, оскільки дозволяє виявити особливості як індивіда так і світу, який йому являється. Суспільство є інтерсуб'єктивним, адже джерело культурного досвіду є не сама людина, а усі люди в цілісності. Осягнення цього присутнє в будь-якій туристичній практиці через нерозривність свідомості та людського буття.

Іншим важливим напрямом філософії туризму є *герменевтичний підхід*. Філософське розуміння герменевтики як інтерпретації (тлумачення) на найтоншому рівні людини та світу дозволяє виявити прихований зміст місця, історії, шедевру, пам'ятки. Що в свою чергу дозволяє людині освоїти навколишній світ і зробити його своїм через «привласнення».

У схожому руслі міркує й В.Пазенок: «Філософське осмислення феномена туризму реалізується і завдяки його герменевтичним потенціям. Розуміння і сприйняття цінностей культури, яке здійснюється в туристських подорожах, реалізується через витлумачення, інтерпретацію (герменевтика). Людина, що пізнає, не лише слухає розповіді і спостерігає, а й особисто

«розшифровує» зміст пам'яток історії, шедеврів архітектури, «витворів природи», тим самим освоює їх, робить своїм («привласнення»). Герменевтика є феноменологією людського буття (Dasein), однією із граней якого є мандрівки, подорожі, відвідування, поїздки і походи. За допомогою процедури герменевтичного розкодування культурних символів виявляються об'єктивні, онтологічні параметри людського існування, тобто ті умови, завдяки яким це буття може бути тим, чим воно є» [47].

Наближення світу до себе з необхідністю містить в собі елемент переміщення, тобто виходу за межі. У цьому контексті це може бути названо герменевтичним розшифруванням символів культури та природи. Тут об'єктивні параметри оцінки культури поступаються місцем їх інтерпретації самим мандрівником. Подорожуючий, пізнаючи світ та його артефакти, має можливість довільно інтерпретувати поліваріативність простору та часу. Людина вивищується над собою, здобуваючи новий досвід, порівнюючи себе з Іншим. В той же час, це «вивищування» не має перетворюватись у егоїзм чи соліпсизм.

Ця само ідентифікація лежить в основі будь-якого переміщення в просторі, що ми називаємо туризмом. У свою чергу туризм постає як інтерпретація світу мандрівником через комплекс відчуттів, які той отримує під час цього процесу. Ці відчуття можуть бути різноманітними: спектр від захоплення і радості до розчарування і злості – показує нам амбівалентну природу людини, яка ніколи не заспокоюється, буде вічно прагнути нових висот і відкриттів.

Інтерпретацію допомагає здійснювати вже набутий досвід подорожей, чим надає туризму *антропологічного значення*. Так будь-яка мандрівка має людино вимірний характер, не лише тому її суб'єктом є людина, а й тому що туризм є специфічною людською діяльністю. На відміну від інших представників живої природи (тварин), лише людина здатна до переміщення в просторі без заздальгідь заданої прагматичної мети. Наприклад перелітні птахи не можуть вважатися «туристами», бо здійснюють переміщення

інстинктивно як відповідь на біологічну потребу самозбереження та продовження роду.

Натомість людина здатна подорожувати «просто так», пізнаючи цей світ заради власної цікавості, розвитку чи банальної розваги. Туризм є антропологічним явищем ще й тому, що він змінює людину, яка подорожує. Практично не можливо здійснити більш-менш подорож і залишитися таким яким ти був до її початку.

В. Пазенок слушно пише: ««... туризм виявляє своє антропологічне значення. Насичений філософським, людиноцентрованим змістом, туризм справляє розвиваючий вплив на особистість як професійного діяча туристської справи, так і на пересічного учасника туристських подій. Вони відчують себе причетним до створення ноосфери, світу цивілізованого людського єднання, в якому людина є не випадковим чужинцем, а законним жителем або господарем. Звичайно, це усвідомлення, характер відчуттів випадковості чи закономірності перебування у цьому світі великою мірою залежить від суб'єкта туристської дії – функціонера, менеджера чи відвідувача, мандрівника, звичайного туриста, від його життєвого досвіду, культури, освіченості, мотивації діяльності тощо. Звичайно, не можна при цьому не враховувати те, що неабияку роль у туризмі відіграють фінансові можливості як володаря туристських послуг, так і тих, хто їх споживає, - елітарного, ексклюзивного туриста, який подорожує за «альтернативною» програмою, чи учасника туризму соціального, так би мовити, «стереотипного». Але, як свідчить практика, для туриста, який здійснює поїздку з діловими, науковими, культурно-пізнавальними цілями, головним є незабутні враження від зустрічей з історією, культурою та звичаями інших народів і країн, позитивні емоції, як правило, переважають порівняно із незручностями, що нерідко трапляються під час подорожі...» [47].

Вплив мандрівок на людину має антропологічний зміст ще й тому, що вона може стати учасником певних туристичних подій, долучитися до певного виду діяльності й тим само стати не просто стороннім спостерігачем,

а дослідником. Туристи не випадкові чужинці у тих місцевостях де вони бувають, а повноцінні персонажі локального культурного ландшафту. Без туристів місцеві культури були б закритими, не відбувався б обмін інформацією, смислами, знаннями.

Звичайно не кожен турист є носієм високої культури, проте антропологічний зміст туризму як свідчить практика полягає у налагодженні міжкультурної комунікації, що в свою чергу сприяє розвитку економіки та мирному співіснуванню держав й народів, що особливо актуально в наш час. Турист виконує всі ці функції часто не усвідомлено, адже для нього більш важливим є його власна мета – розважальна, пізнавальна, оздоровча, бізнесова тощо. Турист шукає позитивних емоцій, нових вражень, він згодний тимчасово обмежити себе в комфорті, витратити додаткові гроші заради цього.

Ще одним виміром філософії туризму є її *аксіологічний аспект*. Туризм є водночас засобом пізнання та розкриття різноманітних цінностей. Серед них назвемо такі цінності як: свобода, культура, гідність, пізнання, саморозвиток, дружба, мир та ін. навіть короткі за часом подорожі змінюють цінності людини, адже спілкування з представниками інших культур дозволяє переосмислити цінності власної культури.

В.Пазенок зазначає: «Туризм є ефективним засобом реалізації людських цінностей. Насамперед таких, як вибір, свобода, зацікавленість, бажання, дружелюбство, самоідентифікація та самореалізація тощо. Аксіологічний, ціннісний аспект туристської діяльності є одним із вагомих чинників філософії туризму. Результатом навіть короткочасних поїздок є поглиблення власних уявлень про цінності спілкування, доброзичливість, щирість, відкритість, толерантність, справедливість тощо. Залежно від наслідків контактів відбувається певна корекція ціннісних орієнтацій індивіда, перегляд власних уявлень про переваги чи вади «іншого, ніж тебе» способу життя. Високого філософсько-гуманістичного значення внаслідок

ціннісного опанування світу набуває формування комунікативної культури особистості, культури спілкування, взаємоповаги, толерантності» [47].

До подібних висновків підводять нас й інші українські філософи. Зокрема, надзвичайно актуальне питання ставить В.Лях: «чи маємо ми максимально сприяти рухові до культурної одноманітності (універсалізму), або ж слід орієнтуватися на культурну самобутність і унікальність? Виходячи з тези про те, що необхідно якомога більше використовувати будь-які можливості для запобігання конфліктів, здається, що потрібно сприяти уніфікації, або так званому процесу «взаємозбагачення культур». Однак відразу ж постає й інше питання: на яких засадах має відбуватися зближення культур, на базі домінуючої (більш «розвинутої» - західної) чи шляхом зміни деяких несумісних культурогеом? Культурантропологи вже всередині ХХ століття дійшли висновку про рівноцінність усіх культур, про неможливість і непотрібність ранжування культур за якимось універсальним критерієм» [41].

Дійсно, ми бачимо, що особливо реалізуються в під час подорожі такі цінності як відкритість та толерантність. Важко уявити ситуацію коли турист без поваги ставиться до цінностей людей, яких він зустрічає на своєму шляху, це неможливо тому що він є гостем у чужій країні, а значить має приймати правила й порядки, які там панують. У результаті відбувається поєднання його власних цінностей та нових цінностей людей, які його оточують. Відмінний від власного спосіб життя дозволяє переглянути власні життєві стратегії, цілі та цінності. У свою чергу ці цінності визначають життєвий смисл людини, її моральний стрижень.

Важливим є також *етичний аспект* філософії туризму. Етика спілкування туриста ґрунтується на визнанні рівноправності себе та Іншого. Тут має місце комунікативна культура як модель надіндивідуального людського співжиття. Етика туриста дозволяє встановити рівновагу між браком щирості та надмірним захопленням іншою культурою. Туризм у цьому контексті дозволяє розв'язувати важливі етичні проблеми. На сам

перед забезпечення справедливості, емпатії та солідарності. В.Пазенок пише: «...одним із чинників формування «цивілізації людини» є етика спілкування і співжиття. Ґрунтуючись на принципах визнання рівноправності діалогічних переконань і життєвих позицій, поєднання цінностей індивідуальної свободи і спільної відповідальності, ця етика утворює підвалини загальнолюдської культури. «Комунікативна культура» - основна ланка концепції «нового гуманізму», який, у свою чергу, є одним із уособлень теоретичної моделі «вселюдських цінностей», тих аксеологічних максим, інваріантний зміст яких, конкретизуючись у кожен нову історичну епоху, забезпечує усталеність існування людської спільноти, наступність процесів суспільного життя» [47].

Далі В.Пазенок наводить блискучий аргумент: «Як найдемократичніша форма людських взаємин туризм здатний сприяти моральній меліорації, оздоровленню сучасного суспільства, яке гостро потерпає від набутого соціального імунодефіциту - браку щирості і теплоти людського спілкування. Гуманістично-терапевтичний сенс комунікативної культури визначається її ціннісними нормативами, серед яких пріоритетними є визнання гідності людини (принцип самодостатності особистості); доброзичливого ставлення до альтернативних або несхожих думок, переконань, способів життя (принцип толерантності). Взаємодіючи і взаємодоповнюючи один одного, ці принципи в разі їх дотримання сприяють утворенню моральної аури спілкування, суспільної атмосфери довіри як підґрунтя дружнього єднання, соціальної злагоди і цивілізованого консенсусу» [47].

Дійсно, спілкуючись з іншими людьми турист виступає «народним» дипломатом, доповнюючи офіційну державну дипломатію, більше того народна дипломатія є в певному сенсі вищою, адже безпосередньо пов'язує окремих людей та цілі народи. Тут варто згадати про такі види туризму як: спортивний, родинний, релігійний, подорожі до певних подій тощо.

Цікавим є спостереження Л. Карпової, яка виокремлює чотири види кроскультурних комунікацій:

«а) коли конкретний соціокультурний простір - предмет безпосереднього інтересу, а порівняння-лише допоміжний інструмент для виявлення специфіки вибраного об'єкта;

б) коли культури, що порівнюються, - контекст комунікацій, які орієнтовані на виявлення, перевірку та обґрунтування всезагальності тієї чи іншої культурної характеристики;

в) коли культурні характеристики, що порівнюються, - одиниці аналізу при вивченні цілісних соціальних систем;

г) коли комунікації мають транснаціональний характер, тобто окремі культури розглядаються як елементи всеохоплюючої системи» [35].

Дійсно, у всіх 4-х видах комунікації туризм є добрим запобіжником ксенофобії, яка, на жаль, притаманна сучасному суспільству. Принцип дружельності, який притаманний туризму дозволяє позбавитися ворожнечі, досягти єднання через консенсус.

Варто згадати також *екзистенційний аспект* філософії туризму. Людина та її буття як наголошують екзистенціалісти являються нерозривними. Екзистенційний вимір подорожування полягає у здатності туриста «вийти» за межі звичної життєвої ситуації, абсурду. Туризм дозволяє протистояти втомі від життя, нудоті, обов'язковості та примусу. Екзистенційна ситуація вигідна тим, що він може керувати своїм часом, розриваючи з повсякденністю турист виходить за межі хронотопу (Бахтін), будуючи власну само визначеність.

Наприклад, вже згаданий раніше дослідник О. Головащенко, відмічає: «Мандрівка актуалізує увагу людини до екзистенціальних проблем: у чому зміст її життя, де онтологічна укоріненість життя в інших соціальних вимірах? Життя людини розглядається як певна доля, що передбачає питання про співвідношення в цій долі миттєвостей неминучості, випадковості та свободи вибору людини. В природі людини характерною рисою є прагнення до новизни вражень, відчуттів, видів діяльності, місць перебування тощо. В

цьому плані туризм є необхідною формою повноцінного людського існування» [18].

Дійсно, екзистенціалісти переконані, що людина – це лише «можливість людини», тому усе залежить від власного її вибору. У цьому контексті туризм є явищем екзистенційним, оскільки не лише збільшує можливості цього вибору, а й сам по суті є таким екзистенційним вибором, при цьому втеча від повсякденного дозволяє людині знайти себе. Уникнення банальності буденного існування через туристичну діяльність є запорукою особистісного розвитку людини у природній спосіб.

В.Пазенок пише: «Ці умови є екзистенціалами буття людини, що подорожує. Пізнаючи «світ Іншого», людина водночас уявляє і осмислює багатоваріантність культурного середовища і туристичного простору, визначає особливості свого існування, порівнює його з життям інших. Порівнювальність, компаративізм, оцінювання та самоідентифікація – важливі світоглядно-філософські риси, які ініціюються туристськими подіями. Внаслідок і цього у людини формується складний етико-психологічний комплекс відчуттів – задоволення і незадоволення, задрощів і гордощів, радощів та розчарувань тощо» [47]. Тому екзистенційно забарвлене подорожування з необхідністю містить в собі такі елементи як: втеча, можливість, вибір тощо.

Доречний приклад приводить дослідник М. Цюрюпа: «У п'єсі <...> французького екзистенціаліста Альбера Камю «Чума» підхід до феномена зміни місць, подорожей здійснено у «негативному плані»: автор вимальовує гноблення людей у зв'язку з майже повною їх ізоляцією від всього світу. Згідно з філософом, лауреатом Нобелівської премії, місто, яке відрізане від інших санітарно-поліцейськими кордонами, приречене через відсутність передусім культурно-духовних зв'язків на здичавіння. Лише відчайдушна боротьба зі смертельною хворобою утримує родинні і приятельські зв'язки. Ми доходимо до висновку, що без обміну духовними цінностями, які

неможливі без подорожей і мандрівок, людська спільнота перебуває як у облозі» [66].

Водночас подорож може лякати невідомістю, яка чекає попереду. Екзистенція страху є вагомим чинником, чому люди залишаються на місці, але коли її переважає екзистенція шляху перед безкінечним повторенням одних і тих же щоденних дій, людина наважується пуститися в мандри. Вона ще не відторгає себе колишнього, але підсвідомо готова це зробити. Екзистенційний вибір щастя, а не страждання дозволяє розкритися людині у її найкращих проявах, взяти долю у власні руки та стати творцем свого життя.

Ми солідаризуємось із позицією українського філософа В. Пазенка: «В усіх вже названих частинах філософії туризму рефреном проходить центральна думка – туризм – типове «людське підприємництво», важлива життєва справа особистості. Засобами туризму людина демонструє притаманну їй можливість «іншого», відмінного від звичного, (рутинного) способу свого існування. Тим самим туризм одержує екзистенціальний вимір. Екзистенціалізм порушує виключно важливі проблеми життєвого ряду – сенс життя, справжнє і несправжнє існування, умови реалізації людської сутності» [46]. Дійсно, людина без виробництва присутності, без екзистенціалів свободи залишається лише біомеханічним роботом, який нездатний дати плідне потомство.

Ось сому є актуальні наступні роздуми В. Пазенка, які він зробив з приводу трансгресивності туризму як такого: «Вихід за межі» – один із чисельних екзистенціалів, який органічно вписується у туризмологічну проблематику. Іншим, не менш методологічно значимим, є «Зустріч». Протягом навіть нетривалої подорожі турист постійно перебуває у «обіймах зустрічі» з незнайомими людьми, ландшафтними особливостями маршрутів пересування, визначними речами тощо. Зустрічі – це екзистенціальна подія, яка утворює зміст перебування людини на мандрівному шляху. Події зустрічі з усіма притаманними їй моментами – підготовкою заздалегідь,

випадковістю, непередбаченістю і несподіванкою, осмисленням значення та приємними чи неприємними спогадами – знакові віхи подорожування. В ряду важливих понять філософії туризму – такі екзистенціали, як «Дорога» (Шлях), «Дім», «Вибір», «Спілкування» та багато інших. Всі вони взаємопов'язані і утворюють екзистенційну мережу туристського простору. Глибинний, екзистенціальний сенс подорожування полягає в тому, що шляхи, які долає подорожуючий, зустрічі, що є постійним супутником мандрівника, допомагають особистості «знайти себе». Туристська екзистенція є такий спосіб буття, в якому виокремлюється саме індивідуальність людського існування, її збагачення» [46].

Не менш важливим є *соціально-філософський аспект* філософії туризму. Соціальна практика визначає актуальність туризму як органічної ланки культури. Суспільство як предмет соціальної філософії являються дуже складним предметом. Уявлення про суспільство неможливе без розуміння тісних зв'язків, які пов'язують окремих людей, ці зв'язки формуються у тому числі під час подорожей.

Цілісність суспільства як соціальної системи забезпечується безпосереднім життєвим спілкуванням людей. Людина, створюючи матеріальні та духовні цінності, прагне обмінюватися ними з іншими людьми, проте спосіб життя людей та соціальних спільнот, їх поведінка та цінності створюють реальний життєвий процес. Соціально філософський вимір туризму полягає у пріоритетності соціального способу життя туриста та туристичної діяльності загалом.

Суспільство як система для туризму є водночас і об'єктом й предметом. Адже з одного боку туристична діяльність є елементом суспільного організму, а з іншого боку відмінності в суспільній організації є туристичними цікавинками до яких прагнуть туристи. У центрі суспільно-туристичної діяльності стоїть людина-турист. Без нього ця діяльність не існує. Це пояснюється тим, що які б туристичні об'єкти людина не створила чи не відкрила вони втрачають сенс коли турист їх залишає поза увагою.

Не залежно від ідеологічних установ суспільного розвитку висновок про пріоритетність людини перед суспільним механізмом залишається в силі. За аналогією до цього в центрі туристичної діяльності неодмінно має бути турист. Відомим є поняття соціального туризму як туризму для бідних. Проте він не має нічого спільного з туризмом суспільним як діяльністю держави та суспільства для реалізації прав людини, зокрема на змістовний відпочинок. Інтерпритуючи соціально-філософський зміст туризму, варто наголосити на його гуманістичному змісті.

Суспільство є повноцінним та розвинутим коли можливість подорожувати мають не лише заможні та здорові люди. Але й особи з інвалідністю, люди похилого віку, діти та інші групи. Це критерій цивілізованості суспільства. Якщо Україна хоче гідно увійти у коло цивілізованих суспільств, ми маємо подбати про розвиток туризму не лише «комерційного», але, насамперед, дитячого, молодіжного, сімейного і родинного.

Як відзначає В.Пазенок, «проблематика туризму в її теоретико-методологічному аспекті протягом останніх років почала досить енергійно осмислюватися і розроблятися українськими фахівцями. При цьому слід зазначити, що в полі уваги дослідників перебувають точки дотику туризмознавства із політологією, історією, екологією, соціологією, правознавством, культурологією, етикою, релігієзнавством, антропологією, економікою та маркетингом, педагогікою та психологією, географією та країнознавством. Структуру загальної теорії туризму утворюють, зокрема, такі розділи, як «історія туризму», «економіка туризму», «соціологія туризму», «педагогіка та психологія туризму» тощо» [47].

Тому наш висновок цілком правомірний: туризмологія – це наукове світоглядне узагальнення й осмислення генералізації видів людської діяльності в сучасному туризмі. Ми в цьому явищі бачимо поліфункціональність як в мобільному телефоні, розважальне, необхідне, елітарне, прагматичне, дріб'язкове, третьорозрядне. Адже туризму

притаманні правові, розважальні, економічні, освітні, світоглядні аспекти. Багатоманіття цих проявів ускладнює рефлексію туризму в межах однієї або кількох дослідницьких галузей. Ось чому так актуальна туризмологія (В.Пазенок), яка дозволяє інтегрально вивчити усі грані туризму і туристичної діяльності.

З якого б боку ми не розглядали це питання, але туризмологія як генеральна синтетична дисципліна мусить і окремо, і по сегментах розглядатися в рамках специфічних дискурсів. А з іншого боку інтегрувати їх у цілісну світоглядну концепцію, яка мусить бути покладена в основу національної стратегії розвитку туризму і як економічної галузі, і як освітянської галузі, чого зараз, нажаль, немає.

Великий внесок в туризмології даних з сучасної поведінкової економіки. Також це семіотика (рекламні моменти), етика і естетика (віртуалізація туризму), маркетинг і менеджмент (ринок туристичних послуг) тощо. Такі науки як статистика (міграції), кримінологія (турист як жертва) теж долучаються до комплексного феномену, який ми називаємо туризмологією.

Слід наголосити, що актуальність туризмології не викликає сумнівів. До прикладу, туристичні агенції рекламують подорожі, але рідко кажуть про небезпеку тропічних хвороб, комах. Деякі туристи повертаються в трунах з подорожі, але про це ніхто ніколи не пише, але це є. Тому ці речі потребують критичного мислення. І до цього процесу всі науки повинні бути залучені. Люди хочуть отримати мрію, казку, але вони не розуміють, що якщо дива немає ніде, то його і там немає.

Водночас дослідження у галузі туризмології мають мати міцну емпіричну підтримку. Томбо базуватися на об'єктивних дослідницьких матеріалах, а не лише на умоглядних висновках теоретиків. В сучасній українській туризмології не вистачає публікацій, які б були засновані на емпіричних дослідженнях чи, принаймні, мали б міцну теоретичну основу. Автор констатує, що більшість джерел з проблематики туризму, які

опубліковані останнім часом, повторюють одна одну, що не сприяє прросту і виробництву нового знання про туризм.

Теоретичні розробки проблеми туризму мають слугувати міцною науковою основою практичних кроків у цій царині. Беззмістовно писати статті і монографії про туризм, якщо в практичній площині в державі він перебуває у занепаді. Займатися цим потрібно комусь з державницької точки зору, комусь з комерційної точки зору, але це повинен бути чесний бізнес, який повинен бути контрольований не тільки державою але й громадянським суспільством щоб позбутися шахраїв і зловживань довірою людей. Безумовно самі люди повинні цим займатися, бо потрібно насамперед для місцевої громади, для самих людей, для освітянського товариства – це надзвичайно важливі речі. Туризмологія повинна бути не тільки академічною, а й практичною як економіка гостинності.

У даний час у туризмології спостерігається активний розвиток різноманітних галузей:

- соціологія туризму;
- політичні питання туризму;
- національна безпека і туризм;
- туризм, війна і мир;
- економіка туризму;
- екологія туризму;
- етика туризму;
- правові питання туризму;
- педагогіка туризму;
- історичні аспекти туризму;
- забезпечення прав туристів;
- збереження культурної і природної спадщини;
- механізми забезпечення толерантності;
- розвиток освітніх програм у галузі «Туризм».

Висновки до першого розділу

Перший розділ присвячений аналізу загальних засад дослідження феномену туризму та похідних від нього понять у соціально-філософському та загальнонауковому вимірах.

По-перше, проаналізовано категоріальний апарат дослідження. Показано, що з точки зору людської діяльності туризм – це різновид генералізованої діяльності, яка поєднує водночас пізнавальні і рекреаційні функції. Туризм – це не просто практика подорожей, відвідувань тих чи інших місцевостей, паломництва до святих місць. Це одна з найдавніших форм освоєння людиною простору як такого та смореалізації себе як особистості. Соціальна практика визначає актуальність туризму як органічної ланки культури. Суспільство як предмет соціальної філософії являється дуже складним феноменом, а тому уявлення про туризм з точки зору соціальної філософії неможливе без розуміння тісних зв'язків, які пов'язують окремих людей, і ці зв'язки формуються, у тому числі під час подорожей.

По-друге, у розділі підкреслено багатовимірність та інтегративність феномену туризму в структурі функціонування сучасного соціуму як на державному (національному), так і на регіональному та глобальному рівнях. В сучасному науково-теоретичному дискурсі існує безліч визначень туризму та концептуально-теоретичних підходів до його вивчення. Туризм і туристична галузь досліджуються в рамках філософії і соціології, політології і економіки, культурології та етнографії, статистики та інших соціально-гуманітарних науках і дисциплінах. Із врахуванням предметного спрямування нашого дослідження особливу увагу було приділено визначенням та формулюванням, орієнтованим на виявлення таких складових туризму:

- соціокультурної,
- гуманітарно-ідеологічної,
- світоглядно-ціннісної,

- гуманістично-комунікативної.

Для повноцінного формулювання визначення та теоретико-методологічних принципів вивчення феномену туризму в аспекті гуманітарно-ідеологічної політики держави, здійснено концептуально-компаративний аналіз таких категорій і явищ, як суб'єкти туризму, їх свободи і відповідальність, розглянуто специфіку гуманітарної місії туризму, можливості та особливості державної регуляції і політики в сфері туризму.

По-третє, цілісність суспільства як соціальної системи забезпечується безпосереднім життєвим спілкуванням людей. Людина, створюючи матеріальні та духовні цінності, прагне обмінюватися ними з іншими людьми, проте спосіб життя людей та соціальних спільнот, їх поведінка та цінності створюють реальний життєвий процес. Соціально-філософський вимір туризму полягає у пріоритетності соціального способу життя туриста та туристичної діяльності загалом. Суспільство як система для туризму є водночас і об'єктом й предметом. Адже, з одного боку, туристична діяльність є елементом суспільного організму, а, з іншого, – відмінності в суспільній організації є туристичними «інноваціями» до яких прагнуть туристи. У центрі суспільно-туристичної діяльності стоїть людина-турист і без нього ця діяльність не існує. Це пояснюється тим, що, які б туристичні об'єкти людина не створила чи не відкрила, вони втрачають сенс, коли турист їх залишає поза увагою. Отже, незалежно від ідеологічних установ суспільного розвитку висновок про пріоритетність людини перед суспільним механізмом залишається в силі. За аналогією до цього в центрі туристичної діяльності неодмінно має бути турист. Інтерпретуючи соціально-філософський зміст туризму, варто наголосити на його гуманістичному змісті.

По-четверте, у розділі чимало уваги приділено принципам і підходам до вивчення складного феномену туризму, особливо в умовах суспільства, яке трансформується. Показано, що проблема становлення окремої галузі філософського знання – «філософії туризму» потребує детального аналізу, зважаючи на відоме «Лезо Оккама», адже виокремлення нового напрямку

завжди викликає у дослідників справедливі запитання щодо доцільності появи нової галузі знань з специфічним тільки для неї предметом та методологією. Експлікуючи поняття «філософія туризму», насамперед слід звернутися до родового розуміння філософії як способу духовно-практичного освоєння світу. Виходимо з припущення, що термін «філософія» адекватно вживається тоді коли має ціннісне та світоглядне значення. З цієї позиції правомірним є виникнення багатьох нових галузей філософії таких як: «філософія спорту», «філософія музики», «філософія освіти», «філософія техніки», «філософія менеджменту» та ін. У цьому ряду закономірно виникає і поняття «філософія туризму».

По-п'яте, поряд із філософськими підходами плідним для нашого дослідження є методологічний потенціал відносно молодій інтегративній галузі знань – туризмології (В. Пазенок). У полі нашого дослідження лежить проблема філософії туризму як специфічної інтегративної галузі знань, яка має тісні зв'язки з багатьма дисциплінами: економікою, менеджментом, маркетингом, соціальною географією, статистикою, правом, політологією, міжнародними відносинами, державним управлінням, соціологією, педагогікою, психологією, когнітивними та поведінковими науками. Цей перелік далеко неповний, адже туризм як складне багатоконпонентне явище навколишньої дійсності має синтетичний характер. У цьому контексті цікавість мандрівника та цікавість філософа та прагнення до чогось нового мають багато спільного, насамперед прагнення до істини, вийти за межі звичного на шляху до осягнення та пізнання Всесвіту, його природи та законів. Ще Аристотель звертав увагу на те, що саме цікавість, дивування стали основами для філософствування. Бажання пізнати цей світ через мандрівку є складовою природи людини, бо існує особливість: людина, щоб залишитись собою, має без упину змінюватись.

По-шосте, туризм виявляє себе як складне явище, яке в умовах сучасних трансформаційних процесів глобалізованого світу охоплює буквально всі сфери соціальної та індивідуальної життєдіяльності. Особливу

роль даний феномен відіграє у формуванні гуманітарного, культурно-ціннісного образу громади, соціуму, держави. Використання потенціалу образотворення та аксіологічно-культурних можливостей туризму є одним з найбільш пріоритетних завдань політики більшості держав світу. Україна, маючи значний потенціал туристичної галузі, має значним чином актуалізувати світоглядну парадигму туризму з метою вибудовування демократичної, гуманістично-орієнтованої державної соціально-гуманітарної політики.

Список використаних джерел до першого розділу

1. Агафонова Л., Агафонова О. *Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київський ун-т туризму, економіки і права. К.: Знання України, 2002. 352 с.
2. Антоненко В.Г. Міжнародний туризм як чинник міжцивілізаційної взаємодії і взаємозбагачення культур // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur19.htm
3. Балабанов И. Т., Балабанов А.И. *Экономика туризма*. М.: Финансы и статистика, 1999. 174 с.
4. Близнюк А. М., Коніщева Н. Й., Давиденко Л. І. Механізми державного регулювання сфери туризму: сутність та шляхи удосконалення. *Вісник ДІТБ*. 2007. №. 11. С. 76-84.
5. Бойчик Н. *Економіка підприємства*. К.: Атіка, 2001. 298с.
6. Братюк В. П. Інформаційне забезпечення державної політики розвитку туризму. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. №. 8. С. 24-31.
7. Вакулєнко В., Валєнтюк І., Грибан В., Коротис С., Коротич С., Кравченко Н. *Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід / Українська Академія держ. управління при Президентові України Центр досліджень адміністративної реформи / Ю. Лебединський (заг. ред.)*. К.: К.І.С., 2003. 176 с.
8. *Весь світ в цифрах і фактах: Універсальний довідник / Упоряд А.І. Будько*. Мінськ: ТОВ «Меджік бук»; М.: «Рипол класик», 2001. 640 с.
9. Виноградська А.М. Зростання авторитету України туристичної. *Український промисловець*, 2000. №4. С. 26–31.
10. *Всесвітній економічний форум*. URL: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/index.htm>

11. *Всесвітня рада по туризму і подорожам* (The World Travel & Tourism Council) URL: http://www.wttc.org/eng/Tourism_Research/Economic_Data_Search_Tool/index.php
12. *Всесвітня туристська організація ООН*. URL: <http://www.unwto.org/>
13. *Гаагська декларація Межпарламентської конференції по туризму*. Гаага, 10 - 14 апреля 1989 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_904
14. Генсірук С.А., Нижник М.С. *Географія лісових ресурсів України*. – Львів: Світ, 1995. – 123 с.
15. Герасименко В.Г. Теорія туризму як складова туризмології. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. Вип.2 (42). С.173–180.
16. Головащенко О.В. Соціальні функції і види туризму в перехідному суспільстві. *Нова парадигма: Альманах наукових праць*. Випуск 18. – Запоріжжя: Видавництво ЗДУ, 2000. С. 23 – 27.
17. Головащенко О.В. Туризм як соціальне явище і його розвиток в Україні. *Нова парадигма: Альманах наукових праць*. Випуск 17. – Запоріжжя: Видавництво ЗДУ, 2000. С. 6–10.
18. Головащенко О.В. Туристська активність як форма реалізації людиною свого потенціалу // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur23.htm
19. Гринів О. *Філософія туризму*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Л.: ЛДУФК, 2017. 191 с.
20. Гуляев В. Г. *Организация туристской деятельности*. М.: Нолидж, 1996. 312 с.
21. Драпушко Р. Гуманістична світоглядно–ідеологічна парадигми в сучасній туристичній політиці держави: становлення та реалізація. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 126 (11). С. 321–331.

22. Драпушко Р. Індустрія туризму: міжнародний та вітчизняний досвід. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Збірник наукових праць. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Випуск 35. К., 2014. С. 31–35.
23. Драпушко Р. Основні напрями сучасної туристичної діяльності українців. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди*. Серія: Філософія. Вип. 48. Частина 1. Харків 2017. С. 45–52.
24. Драпушко Р. Особенности развития туризма в контексте интенсификации межкультурных коммуникаций. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 97. С.322–336.
25. Драпушко Р. Особливості демократичного розвитку українського соціуму та його вияв у сфері туризму. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 115 (12). С.179–182.
26. Драпушко Р.Г. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку. К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. 152 с.
27. Драчева Е. Л., Яворська А. О. *Туристське країнознавство - Іспанія, Кіпр, Туреччина, Єгипет, Фінляндія*: Навчальний посібник. М.: МАГТР, 2005. 329 с.
28. Економічна політика: Навч. посіб. /О.О.Беляєв (кер. кол. авт.), А.С.Бєбєло, М.І.Дибє та ін. Вид. 2-є, без змін. К.: КНЕУ, 2006. 288 с.
29. Закон України «Про туризм». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 31, ст.241. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/324/95-%D0%B2%D1%80>
30. Закон України «Про туризм». *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 31. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
31. Занюк С. С. *Мотивація діяльності*. Луцьк, 1998.- 218 с.

- 32.Злупко С.М. Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч.посіб. – К.: Знання, 2006. 324 с.
- 33.Зязюн І.А. Філософія туризмології // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur22.htm
- 34.Карпова Г. А. и др. *Экономика современного туризма: рыночное регулирование*. Основы управления и маркетинга. Бухгалтерский учет и нало-гообложение. М.; СПб.: Герда. 1998. 412 с.
35. Карпова Л.О. Тризм як соціально-культурний феномен // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur24.htm
- 36.*Кодекс туриста* (Витяг). ООН. Міжнародний документ від 01.01.1982. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_641
- 37.Кожухівська Р. Б. *Туризм в Україні: стан, фактори та перспектива розвитку*. К., 2013. 240 с.
- 38.*Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_030
- 39.Котлер Ф., Мейкенз Дж., Маркетинг. Гостеприимство и туризм, Учебник для вузов /пер. с англ. Под ред. Р.Б. Ноздревой. М.: ЮНИТИ, 1998. 787 с.
40. Левицька О.І. Етика туризму // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur15.htm
- 41.Лях В.В. Туризм у контексті міжетнічних та кроскультурних відносин // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur17.htm
- 42.Мальська М., Худо В., Цибух В. Основы туристического бизнеса: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.

43. Нестерчук І.К. Гастрономічний туризм: історія, теорія і сучасні практики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Географічні науки»*. 2017. Вип.6. С.193–199.
44. Пазенок В.С. Туризмологія (теорія туризму). Навчально-методичний посібник зі спецкурсу. К.: КУТЕП, 2010. 70 с.
45. Пазенок В.С. Філософія туризму в системі філософського знання. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. 2010. Випуск 8. С.7–22
46. Пазенок В.С. Філософія туризму в системі філософського знання. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Серія: філософські науки. 2010. Випуск 8. С.7-22.
47. Пазенок В.С. Філософія туризму. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur11.htm
48. Парфіненко А.Ю. *Туристичне країнознавство*: Навчальний посібник. - Харків: Бурун Книга, 2009. 288 с.
49. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 33, ст.580)». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1460-19>
50. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 388 «Про утворення Координаційної ради з питань туристичної діяльності». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/388-2015-%D0%BF>
51. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. В. Федорченко (ред.), Л. Малюга (упоряд.). К.: Юрінком Інтер, 2002. 640 с.
52. *Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат*. Офіційний переклад. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11/paran3#n3

53. Пузакова Е. П., Честникова В. А. *Международный туристический бизнес*. М.: Экспертное бюро. М., 1997. С. 176.
54. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.: ВД «К-М Академія»; 1999. 568 с.
55. Сенин В. В. *Организация международного туризма*. М.: Финансы и статистика, 1999. 400 с.
56. Смолій В.А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В.А.Смолій, В.К.Федорченко, В.І.Цибух; передмова В.М.Литвина. К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. 372.
57. *Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Всемирной туристской организацией*. Утверждено Резолюцией 58/232 от 23.12.2003. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_f34
58. Сокол Т.Г. Основы туристичної діяльності: Підручник. За заг. ред. В.Ф.Орлова. К.: Грамота, 2006. 264 с.
59. Тімець О. *Краєзнавство і туризм*. К.: Знання, 1999. 120 с.
60. Трегубов О.С. Особливості туристичної індустрії та її роль в економіці. *Економіка і організація управління*. 2016. № 1 (21). С.190–200.
61. Трохимець О. І. Розвиток туризму в Україні та його стратегічне значення для національної економіки. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони»*. 2012. №. 3. С. 62-67.
62. Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку: [електронне видання]: матеріали доп. Міжнар. наук.- практич. конф. (Київ, 23–24 жовт. 2014 р.) / голова редкол. С.В. Мельниченко. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 418 с.
63. Федорченко В.К. Гуманістична функція туризму // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur13.htm
64. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. *Історія туризму в Україні*. К.: «Вища школа», 2002. 195с.

- 65.Халімовська І.В. Екологічний туризм як чинник розвитку сучасного суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 67. С.89–96.
- 66.Цюрупа М.В. Осмислення феномена туризму в європейській історико-філософській традиції // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur12.htm
- 67.Чудновский А.Д. и др. *Гостиничный и туристический бизнес*. М.: Экмос, 1998. 351 с.
- 68.Яріко М.О. Філософія інклюзивного туризму. *Культура України*. 2017. Вип.58. С.119–128.
- 69.Althusser L. *Das Kapital lesen*. Hamburg: Rowohlt, 1972. 313 s.
- 70.Carneiro M. J., Eusébio C., Caldeira A. The influence of social contact in residents' perceptions of the tourism impact on their quality of life: a structural equation model. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*. 2018. Т. 19. №. 1. С. 1-30.
- 71.Correia A., Kozak M. The review process in tourism academia: An elaboration of reviewers' extrinsic and intrinsic motivations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2017. Т. 32. С. 1-11.
- 72.Eusébio C., Vieira A. L., Lima S. Place attachment, host–tourist interactions, and residents' attitudes towards tourism development: the case of Boa Vista Island in Cape Verde. *Journal of Sustainable Tourism*. 2018. Т. 26. №. 6. С. 890-909.
- 73.Rihova I. et al. Customer-to-customer co-creation practices in tourism: Lessons from Customer-Dominant logic. *Tourism Management*. 2018. Т. 67. С. 362-375.
- 74.Sigala M. Collaborative commerce in tourism: implications for research and industry. *Current Issues in Tourism*. 2017. Т. 20. №. 4. С. 346-355.

РОЗДІЛ 2. СВІТОГЛЯДНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

2.1. Особливості розвитку туризму в авторитарному суспільстві

Як різновид людської діяльності, туризм розгортається (здійснюється) на основі певного духовного підґрунтя, яке може бути визначеним як світоглядно-ідеологічна парадигма його функціонування та розвитку. Ця парадигма має суспільно-індивідуальний (особистісний) характер. «Суспільне» – світоглядно-ідеологічні орієнтації епохи – «дух епохи» та «індивідуальне» – особистісні світоглядні та ідеологічні переконання людини співіснують одне з одним у дивному плетиві співпадіння і взаємного сприйняття, сумнівів і суперечностей або ж органічного неприйняття і заперечення. Є ще й четвертий аспект їх співіснування: байдужість особистості до всього того, що пропонується у якості суспільно унормованого «духовного харчу».

В залежності від варіанта, вибраного людиною в контексті здійснення туристичної діяльності, туризм набуває різного гуманітарного значення. У разі тотального ідеологічного тиску держави чи політичної партії, яка знаходиться у її кермі, туризм перетворюється на інструмент реалізації політичних завдань, здебільшого вузько прагматичних. За правило, такий туризм втрачає ознаки гуманітарної культури й замість утвердження загальнолюдських цінностей та ідеалів, продукує ворожість і розбрат між народами. Загальнолюдське в ньому складає лише незначну частку, яка до того ж жорстко контролюється домінуючою ідеологією. Зупинимось на розгляді цієї проблематики більш детально.

Насамперед звернемося до короткої характеристики тоталітарного суспільства, а також до аналізу такого явища, як тотальна ідеологізація всіх сфер суспільного життя, що є головною ознакою тоталітарного суспільства. Тоталітарні тенденції небезпечні тим, що, «влізаючи в душу», вони прагнуть

до тотального контролю над думками та діяльністю людини і дуже гнучко видозмінюються. Контролюючи думку, тоталітаризм не фіксує її весь час на чомусь одному. Висуваються догми, що пропагандою подаються в якості не підлягаючих сумніву, але у свій час їхня форма змінюється, незмінно залишаючи догматизовану непомильність [60, с. 51]. Догми обов'язково потрібні для тоталітаризму, оскільки вимагається абсолютна покірливість підданих, однак неможливо обійтися без певних коректив, які диктуються новими потребами владарів.

Проявом та однією з причин цього є явище ідеології, яка стала всепроникною. Вона перестала бути лише явищем зі сфери відношення «люди-люди» або міжгрупових відносин, вона вийшла і на арену відношень «люди-природа» в масштабі усієї цивілізації. На це звертають увагу Макс Горкгаймер та Теодор Адорно в «Діалектиці просвітництва» [1], відзначаючи, що антагоністично-експлуататорські відносини початково починаються з самосуперечного акту розщеплення буття на «суб'єкт-об'єкт». Ідеологія поглинула соціальну та природну дійсність, породивши одномірну свідомість. Ідеологізація усіх сфер дійсності пов'язана з маніпулюванням свідомістю мас засобами ж масової комунікації. Людина, замкнута в структурі одномірності, приречена на несправжню свідомість і не здатна протистояти нав'язуваному порядку мислення та дій, оскільки всякий спротив передбачає наявність вільного внутрішнього світу. Між тим, ідеологія, перетворена на дійсність, поглинає людину як особистість.

Найпоширеніша концепція ідеології у західній традиції, за твердженням П.Рікера [49, с. 8], походить із творів К. Маркса, а саме із праць «Критика гегелівської «Філософії права», «Філософсько-економічні рукописи 1844 року» та «Німецька ідеологія».

Утім більш раннє та більш позитивне вживання цього терміну походило із філософського поля та позначало напрям французької філософії XVIII ст. Філософи, котрі називали себе ідеологами, обстоювали сферу ідей та твердили, що філософія узагалі не має займатися речами та реальністю, а

натомість цікавитися лише ідеями. До речі, саме до цієї школи уперше було вжито термін «ідеологія» із негативним забарвленням. Прізвисько «ідеологи» вони отримали від Наполеона через те, що були противниками французької імперії під його керівництвом. Однак між французькими філософами XVIII ст. та негативним вживанням терміну «ідеологія» у колах лівих гегельянців, з котрих вийшов К.Маркс, навряд чи є якийсь прямий зв'язок.

У творах К.Маркса ж це поняття з'являється як метафора, запозичена із фізичного чи фізіологічного досвіду із переверненим зображенням, яке ми бачимо у камері обскура чи на сітківці ока. Тобто за Марксовим розумінням терміну стоїть принцип спотворення реальності як перевертання. У цьому моменті К.Маркс використовує запозичену у Л.Фейєрбаха модель, за якою він змальовував та критикував релігію як перевернене відображення дійсності.

За твердженням Л.Фейєрбаха [Цит. за: 49, с. 9], християнство змінює місцями об'єкт і суб'єкт, адже тоді як людські істоти є суб'єктами, котрі переносять свої атрибути на небесних істот, люди, навпаки, твердять, що ці якості походять із неба. Отож, наслідуючи Л.Фейєрбаха, К. Маркс приймає релігію за парадигму та перший і найпростіший приклад ідеології: переверненого відображення реальності. Згідно з цією першою моделлю ідеології, вона ставала головним чинником, що приховує процес реального життя та набувала однозначно негативного значення. Концептуальною альтернативою ідеології у молодого К.Маркса є реальні виробничі відносини та умови життя, те, що він називає праксисом.

На основі цієї першої концепції ідеології виникає другий рівень марксистської концепції ідеології, втілений у «Капіталі» та пізніших марксистських творах. Марксизм у них набуває форми наукового знання, і з цього випливає трансформація поняття ідеології: тепер ідеологія визначається через протиставлення науці, а наука перетворюється на парадигму будь-якого знання. Тобто, ідеологія відсилає не до релігії у

фейєрбахівському сенсі, як у ранніх творах К. Маркса, а охоплює всі донаукові підходи до суспільного життя.

Марксовий підхід до ідеології тісно пов'язаний із панівним класом та його ідеями та уявленнями, звідси теза про «хибні уявлення». Однак, поступово поняття ідеології значно розширилося, сприяючи легітимації та виправданню цього поняття як такого. Цьому сприяв так званий парадокс Мангайма, котрий полягав у тому, що поняття ідеології не можна застосувати до самого цього поняття. Тобто, якщо усе є упередженням та всі наші висловлювання зумовлені інтересами, то яким чином можна побудувати неідеологічну теорію ідеології? Отож марксистська критика ідеології виявляється поглинутою своїм предметом. Таким чином, поняття ідеології розширюється до всього поля символічного відображення.

Структуралістський марксистський підхід Л.Альтюссера тісно пов'язував ідеологію та суб'єкта. Л.Альтюссер визначає ідеологію як репрезентацію уявних стосунків індивідів до реальних умов існування [69, с. 20]. Панівна ідеологія, за Л.Альтюссером, має на меті відтворення існуючих виробничих відносин (капіталістичної експлуатації) та поширюється ідеологічними державними апаратами: релігійними, освітніми, сімейними, політичними, комунікаційними, культурними та іншими. Згідно з Л. Альтюссером, усі аспекти соціального життя керуються ідеологією, що функціонує через зазначені ідеологічні та репресивні(армія, поліція, в'язниця) державні апарати. Ідеологія керує індивідом за допомогою процесу інтерпеляції – огукування – процесу, через який мова формує соціальне положення людини і, таким чином, робить її ідеологічним суб'єктом.

Як зазначають Л.Філіпс та М.В.Йоргенсен [57, с. 35], значною мірою культурологічні дослідження під впливом Л.Альтюссера ґрунтувалися на ідеї про те, що певна ідеологія домінує у суспільстві, практично не залишаючи жодних реальних можливостей для ефективного спротиву. Однак, з кінця 1970-их років, погляди Л.Альтюссера розкритикували з усіх сторін. Спочатку

виникло питання про можливість спротиву ідеологічним повідомленням суб'єктом.

Згідно з теорією С.Холла, реципієнти можуть перекладати чи «декодувати» повідомлення за допомогою кодів, котрі відрізняються від кода, застосованого у тексті. С.Холл закидає Л.Альтюссеру надто однобокий погляд на домінуючу ідеологію, як таку що неминуче транлюється ідеологічними державними апаратами, натомість він розглядає ідеологічне поле як арену боротьби за артикуляцію значення [62, с. 78]. С.Холл також звертає увагу на те, що ідеологічна влада – це влада позначати події. Ідеологія виявляється у мові, може ніби «говорити мовцем».

Ідеологію можна розглядати у контексті семіологічних досліджень Р.Барта продуктів масової культури. У статті «Міф сьогодні» – післямові до книги «Міфології» Р.Барт викладає теоретичні основи свого підходу, наслідуючи концепцію Ф. де Соссюра, але поширюючи її на все поле культури та впроваджуючи розрізнення первинної та вторинної семіологічних систем.

До первинної семіологічної системи, котра складається із трьох компонентів: означника, означуваного, знака – і може бути представлена текстом, фотографією, репортажем, рекламою, тощо «прикріплюється» міф – вторинна семіологічна система. Міф ніби паразитує на мові, а за допомогою процесу «натуралізації» додане міфом значення розчиняється у первинній семіологічній системі, сприймається як щось саме собою зрозуміле.

Міф для Р. Барта – це, перш за все, міф буржуазний. Дослідник проводить паралелі між «натуралізацією» доданих конотацій та «натуралізацією» класу буржуазії, що витісняється поняттями «нація» та «людина» та претендує на універсалізацію своїх норм та поглядів [5, с. 264-269].

Міф у правих – багатий та різноманітний, приймає численні форми. Натомість у лівих, з його точки зору, – міф убогий, майже неможливий.

Тобто, для Р.Барта, поняття міфу більше стосується ідеології панівного класу, що неминуче виявляється у всій сфері повсякденної культури.

Серед способів читання міфу Р. Барт виокремлює три:

1) «позицію міфотворця, котрий підбирає матеріал під ідеологічні конотації,

2) позицію споживача міфу, котрий не розрізняє денотативний та конотативний рівні повідомлення, сприймає створений міф як природу, а не історичну конструкцію,

3) позицію міфолога, дешифрувальника міфу, що деконструює міф, чітко розрізняючи первинну семіологічну систему та додану до неї конотацію» [5, с. 153-154].

Згідно з цією, викладеною у «Міфі сьогодні» класифікацією, якщо читач міфу не міфолог, він практично не має шансів уникнути впливу міфу, не зчитати його, чи прочитати «неправильно». Тому позиція, викладена Р.Бартом у «Міфологіях» ближча альтюссерівському погляду на суб'єкта, інтерпелюваного ідеологією, ніж позиції С.Холла, котрий надає значення опозиційним прочитанням ідеологічних повідомлень.

До поняття ідеології можна підійти в межах постструктуралістської дискурсної теорії Е.Лакло і Ш.Муффа, викладеної у праці «Гегемонія та соціалістична стратегія» [63].

Їхня теорія ґрунтується на постструктуралістській ідеї про те, що дискурс формує соціальний світ за допомогою значень. А через нестабільність мови значення ніколи не може бути постійним, тобто дискурси не є замкнутими чи завершеними, а, радше, постійно змінюються завдяки взаємним контактам. Дискурс – сукупність фіксованих значень у межах специфічної області. Усі знаки у дискурсі – фіксовані у значеннях моменти, що зосереджуються довкола певних вузлових точок – привілейованих знаків. Однак моменти не можуть бути зафіксованими остаточно, можуть змінювати своє значення через практику артикуляції. Дискурс ніколи не буває настільки зафіксованим, аби не змінюватися через

різноманіття значень із області дискурсивності (резервуару надлишкових значень поза межами дискурсу).

Вузлові точки організують дискурси, ключові знаки організують ідентичність (наприклад, «людина»), і міфи організують суспільний простір («суспільство»). Усі ці поняття становлять основні знаки в соціальній організації значення. Усі основні знаки – порожні знаки, тобто майже нічого не означають самі собою, без поєднання з іншими знаками у ланцюжках еквівалентності. Л.Філліпс та М.В. Йоргенсен доповнюють теорію Е.Лакло і Ш.Муффа терміном «порядок дискурсу», що має позначати групу дискурсів, що існують одночасно в одній соціальній сфері – чи у стосунках конфлікту, чи як доповнення один до одного.

Теорія дискурсу спрямована на розуміння соціального як дискурсивної конструкції. Тобто соціальне явище ніколи не буває завершеним чи повним. Оскільки значення не може бути фіксованим – стимулюється постійна соціальна боротьба за те, як означити суспільство та особистість. Їхній метод однак не заперечує існування дійсності, фізичні об'єкти існують, але наш доступ до них завжди здійснюється через системи значення в структурі дискурсу [57, с. 63].

Суспільство не існує як об'єктивна цілісність, у котрій усе має стабільну позицію, натомість воно завжди структуроване лише частково та тимчасово. Наприклад, якщо люди ідентифікують себе з різними класами, це не тому, що суспільство об'єктивно складається з цих класів, а тому що існує часова межа, через яку інші можливості для ідентифікації (стать, етнічна приналежність) були виключені [57, с. 69].

Ключовою у їхній теорії є боротьба дискурсів, котрі становлять особливий спосіб спілкування та розуміння соціального світу. Е.Лакло і Ш.Муффа заперечують точку зору, що соціальне керується однією спільною ідеологією. Цей підхід відхиляє теорію Л.Альтюссера, відповідно до якої одна ідеологія контролює всі дискурси. Із цього випливає, що різні дискурси

звертаються до суб'єкта з різних позицій та дають різні, часом суперечливі, можливості для висловлювання.

До того ж, згідно з Е.Лакло та Ш.Муфф, ми не маємо змоги отримати доступ до істини та реальних соціальних відносин, оскільки суб'єкти та відносини створюються безпосередньо у дискурсі, тобто немає можливості досягти «більш правильної» точки поза дискурсом. Отож будь-який соціальний устрій за межами ідеології неможливий для Е.Лакло і Ш.Муфф. Адже будь-яка об'єктивність соціальної структури будується шляхом формування знаків у дискурсі.

Для Е.Лакло і Ш.Муфф немає «істинних» соціальних відносин, визначених економікою, однак люди приймають певні позиції залежно від того, як вони інтерпелювані дискурсом [63, с. 53]. До того ж суб'єкт у Е.Лакло і Ш.Муфф завжди фрагментований, адже різними дискурсами йому приписуються різні позиції.

За І.Валлерстайном, ідеологія – не просто набір ідей чи теорій, більше, ніж моральний вибір чи світогляд, ідеологія – гармонійна стратегія поведінки на соціальній арені, на основі якої можна зробити певні висновки політичного плану [10, с. 149]. На думку цього дослідника, ідеології виникли вслід за Великою французькою революцією, яка привнесла у життя два принципово нових моменти: ставлення до політичних змін як до норми та перегляд концепції суверенітету, котрий став приналежним народу, що складався із громадян.

Однак на практиці ця концепція не могла охопити усіх, що призвело до виникнення ідеологій, за котрими стоять конкуруючі групи з конкуруючими довготерміновими стратегіями(що мають своє бачення змін та суб'єктів, котрі ці зміни повинні очолити). Першою, за І.Валлерстайном, народилася ідеологія консерватизму (основні тексти – Е. Берк, Ж. де Местр), що розуміла Велику французьку революцію та її принципи як соціальну катастрофу. Втручання людини у соціальний порядок консерваторам здавалося небезпечним нахабством, адже їхні погляди ґрунтувалися на вкрай

песимістичному уявленні про моральні якості людини. Ідеологи консерватизму схилилися до того, що революція як процес майже незмінно призводить до терору.

Консерватори були зовсім не проти еволюції правил та звичаїв, однак вони наполягали на крайній обережності та на тому, що приймати рішення про зміни можуть лише відповідальні люди у традиційних установах. Тобто вони ставили під сумнів ідею про наділення громадян рівними правами та обов'язками і вірили в ієрархію політичних та релігійних структур.

І.Валлерстайн зазначає, що консерватизм узагалі вирізняється вірою у ієрархію, котру він вважає бажаною та обов'язковою та яка може забезпечити порядок. Консерватори з підозрою ставилися до демократії, необхідності загальної освіти та були впевнені, що між верхніми та нижніми прошарками населення існує онтологічна, закладена у людській натурі відмінність.

Розквіт консерватизму почався після 1794 року, а після поразки Наполеона у 1815 він міцно закріпився в Європі. Тоді ті, хто був проти повернення старого режиму, перегрупувалися та виробили контр-ідеологію, яка стала називатися лібералізмом. Для лібералів зміни були не просто нормальним явищем, а необхідним, адже світ, на їхню думку, знаходився у постійному русі у напрямку до нормального суспільства.

Ліберали визнавали, що поспішні зміни можуть призвести до зворотних результатів, але були впевнені у недоцільності та незаконності традиційних ієрархій. Ліберали бачили відмінність між різними видами ієрархій, тобто не заперечували проти тих ієрархій, котрі вважали природними, але були категорично проти спадкових ієрархій, що виключали можливість соціальної мобільності. Що ж до суб'єкта реформ, то ліберали вважали за доцільне доручити цю роль спеціалістам – освіченим людям, перш за все, представникам практичного знання, науковцям.

Ліберальна ідеологія була досить поміркованою щодо перспектив змін у суспільстві. У першій половині XIX ст. не існувало жодного серйозного

руху, здатного підтримати більш радикальну ідеологію, а схильні до радикалізму люди, за звичай, приєднувалися до лібералів, утворюючи невеликі групи, що називали себе демократами чи радикалами, а інколи – соціалістами [10, с. 154].

Суттєво ідеологічну панораму змінила світова революція 1848 року (народні бунти та національно-патріотичні повстання у багатьох країнах), тоді до консерваторів та лібералів додався третій ідеологічний противник: радикали, котрі вважали, що соціальні зміни не лише неминучі, але й бажані, і що до змін повинні прагнути ті, хто від них виграє. Так консерватори розташувалися справа, ліберали зайняли центр, а зліва опинилися радикали. Революція стала поштовхом до певного переосмислення стратегій у всіх трьох ідеологічних течіях. Провідну роль між 1848 роком та Першою світовою війною у країнах ядра сучасної світосистеми грали ліберали, а належні до цієї системи країни намагалися перетворитися на «ліберальні» держави, засновані на концепції громадянства, із забезпеченими гарантіями проти свавілля влади, із певної відкритістю у суспільному житті.

Розроблена лібералами програма містила три частини: поступове розширення виборчого права та доступу до освіти, захист громадян від несправедливості на робочих місцях, забезпечення медичного обслуговування та згладжування коливання доходу протягом життя людини, утворення «нації» із громадян. Цікаво, втім, що цю ліберальну програму далеко не завжди втілювали ліберальні партії. Програма була втілена у життя на панєвропейському просторі до початку Першої світової війни переважно консерваторами(котрі після 1848-го перейшли на стратегію «просвітленого консерватизму»): Дізраелі, Наполеоном III, Бісмарком.

З особливим ентузіазмом був прийнятий консерваторами останній пункт ліберальної програми – створення нації, що стало гарним способом згладити класові протиріччя та забезпечити лад у межах держави завдяки створенню зовнішнього ворога.

Ідеологія лібералізму, за І. Валлерстайном [10, с. 160], визначила геокультуру сучасної світосистеми на ХІХ та більшу частину ХХ ст. завдяки розробці правової бази ліберального суспільства.

Однак немале значення мали й антисистемні рухи, що також втілювали у життя принципи свободи, рівності та братства, але робили це в інший, аніж ліберали, спосіб. Перший антисистемний рух створив міський робочий клас, котрий стали називати пролетаріатом. Коли він почав формувати свою організацію було очевидно, що умови праці та рівень компенсації залишають бажати кращого, тоді як саме робітники відігравали головну роль у виробничих процесах, що створювали додаткову вартість. До середини ХІХ ст. почали з'являтися профспілки – місцеві робітничі організації та робітничі та соціалістичні партії – публічні організації. До антисистемних рухів належали і рухи таких груп як жінки та расові, релігійні, етнічні чи лінгвістичні меншини, що відбувалися паралельно рухові пролетаріату(котрий розглядав свою діяльність як боротьбу робітників із капіталістами, утім до категорії «робітник» потрапляли звичайно дорослі чоловіки основної національності країни).

Як зазначає І. Валлерстайн, стосунки між цими рухами та рухом робітників тривалий час були напруженими, часом мали характер прямої конфронтації, а періоди співпраці траплялися рідко, однак до початку ХХ ст. усі антисистемні рухи дійшли до єдиного плану дій, що складався із двох основних кроків: спочатку вони вирішили взяти владу у свої руки, а потім змінювати світ/державу/суспільство. Безперечно, у цій схемі було дуже багато неясного. Яким чином прийти до влади та як змінювати суспільство? Вичерпних відповідей на ці питання так і не з'явилося, а у більшості організацій уживалися прихильники найрізноманітніших варіантів.

Антисистемні рухи ніяк не могли знайти спільну мову, що стало однією з найбільших їхніх проблем, починаючи з кінця ХІХ ст.

Три основні антисистемні напрямки аж до 1945 року переважно лишались відокремленими:

- 1) робітничий/соціалістичний,
- 2) етнічний/національно-визвольний,
- 3) жіночий.

Вони відстоюючи у першу чергу власні інтереси. Одначе, як зазначає І. Валлерстайн, не зважаючи на брак узгодженості, дивує схожість стратегій різних рухів.

Після 1945 року антисистемні рухи прийшли до влади: на величезному просторі північної півкулі владу мали комуністичні режими, у паневропейському світі до влади періодично приходили соціал-демократичні партії, та практично у всій Азії та Африці перемогли національно-визвольні рухи. Одначе скоро прийшло розчарування. Бо, не зважаючи на прихід до влади, зміна суспільства (другий пункт програми антисистемних рухів) виявилася недосяжною, натомість утворилася нова привілейована каста.

Приміром, чотири послідовні геополітичні рішення Радянського Союзу: відновлення імперії, відмова від всесвітньої революційної ідеології через доктрину побудови соціалізму в одній країні, намагання інтеграції у міждержавну систему з моменту виходу Радянського Союзу та Німеччини на світову політичну сцену в Рапалло у 1922 році, розпуск Комінтерну у 1943 році, на думку І.Валлерстайна, призвели до становлення СРСР як другої за своєю могутністю військової держави світу, котра створила свою зону виняткового впливу та вела геополітичну гру як прямий нащадок царів, до того ж однопартійна система означала наявність особливого привілейованого прошарку – номенклатури, що перетворювала на насмішку будь-які ідеологічні претензії більшовиків на захист соціальної рівності [9, с. 19-24].

Саме поєднання незадоволення світосистемою та розчарування у можливостях антисистемних рухів перетворити світ й призвело, на думку І.Валлерстайна, до світової революції 1968 року, котра є смисловим ядром нашої роботи. Революція 1968-го – вибух, що трапився спонтанно та майже одночасно у Нью-Йорці, Парижі, Нью-Мехіко, Празі, Італії, Дакарі, Калькутті та Пекіні. Практично скрізь, де спалахувала революція 1968-го,

повторювалися два мотиви: неприйняття гегемонії США та одночасне невдоволення Радянським Союзом, незмога антисистемних рухів виконати свої обіцянки після приходу до влади. Хоча революція провалилась, але призвела до суттєвих змін у сучасній світосистемі. І.Валлерстайн вважає 1968-ий шоком, котрий порушив домінування ліберального центру, що превалював із часів попередньої світової революції 1848-го. Світова революція 1968-го позбавила правих та лівих від ролі аватар центристського лібералізму, інституціалізувала «нових лівих» та закріпила ліві цінності, перш за все, у стосунках рас та статей [10, с. 190].

Критика та аналіз явища ідеології та процесів ідеологізації у новітній період активно розпочалися у середовищі «нових лівих». Цей феномен виник у кінці 1950-их, були надзвичайно активними впродовж наступного десятиліття та об'єднували дуже різноманітні рухи у багатьох куточках світу, студентсько-робітничі хвилювання у травні 1968 року, до речі, також слід розглядати в контексті «нових лівих».

Становлення «нових лівих», згідно з дослідженням П. Блекледжа [59], слід пов'язувати з чотирма подіями, котрі відбулися 1956 року.

По-перше, у 1956 році на XX з'їзді Компартії М. Хрущов виступає з двома промовами: перша стосувалася розвінчання культу особи, а друга, так звана Секретна промова, детально викривала конкретні злочини Й. Сталіна.

По-друге, у 1956-му у Польщі та ще більш драматично в Угорщині наростають робітничі низові рухи, що мають на меті зміну режиму в обох країнах.

По-третє, у листопаді радянські війська придушують Угорську революцію, чим остаточно руйнують ілюзію щодо можливості суттєвої демократизації режиму.

Четвертою визначною для становлення «нових лівих» подією П.Блекледж вважає вторгнення іноземних військ у Єгипет з наміром розподілу Суецького каналу. Останні дві події змусили помітити певні

аналогії між імперіалістичними стратегіями правлячих груп по обидва боки фронту «холодної війни».

У відповідь на ці події в Британії, у Західній Європі та США утворився рух «нових лівих», що його основу склали дисидентські групи, котрі відокремилися від комуністичних партій та радикали зі студентського середовища.

Для переосмислення лівої ідеології та постулатів марксизму важливу роль відіграли часописи «New Reasoner», що згодом перетворився у «New Left Review», «Socialist Register» а також «Radical Philosophy». У часописах друкувалися праці Е.Томсона, С.Холла, В.Беньяміна, Т.Адорно, Л.Альтюссера, Г.Маркузе та інших. Теоретики пропонували оновлений погляд на марксизм: відбулася критика економічного детермінізму (Е.Томсон) та визначального одностороннього впливу базису на надбудову (Л.Альтюссер, С. Холл), перегляд визначальної ролі робітничого класу у процесі соціальних трансформацій (С.Холл, Г.Маркузе).

«Нові ліві» звернули увагу й на інші, окрім економічної, форми пригнічення, у полі їхньої уваги опинилася боротьба за університетські свободи, громадянські права меншин, протест проти війни у В'єтнамі, симпатія до деколонізаційних рухів поруч із критикою імперіалізму. Згодом із надр руху «нових лівих» вирости рухи фемінізму, нетрадиційних сексуальних меншин, «зелених».

Зростаюча інтеграція сучасного глобального суспільства призводить до зміни смислового наповнення більшості суспільствознавчих понять, «вони втрачають свій критичний зміст і виявляють тенденцію до перетворення в «описові неясні операціональні терміни» [61, с. 62]. Враховуючи це сьогодні дуже актуально розглянути всі можливі характеристики феномену туризму як суб'єкту соціуму в системі тотальної ідеологізації з метою вироблення ефективних запобіжників повторення такої ситуації в майбутньому.

Таким чином, підкреслено функціонально та ціннісно обмежену природу використання туристичного культуротворчого потенціалу в рамках

авторитарно-тоталітарної держави. У авторитарному і тоталітарному суспільстві ідеологія набуває статусу всепроникної, інклюзивної інстанції, яка визначається єдиним джерелом істинних і дозволених ідей, схвалених ціннісних та життєвих орієнтацій, світоглядно-принципових догм. Жодна сфера суспільної чи індивідуальної життєдіяльності не може вийти за рамки такого ідеологічного тиску. Це стосується і туристичної сфери. Фактично, в рамках авторитарної світоглядно-ідеологічної парадигми туризм втрачає свою комунікативно-гуманістичну, культуротворчу, особистісно-формуючу сутність, перетворюючись на вихолощений інструмент авторитарної пропаганди.

2.2. Туризм в умовах демократичної орієнтації суспільного розвитку

Демократичне суспільство утверджує нову світоглядно-ідеологічну парадигму розвитку туризму – гуманістично, людинолюбну і людиноформуючу. Центром цієї парадигми є людина як суб'єкт власної життєдіяльності, найголовніша цінність цивілізації. Ця парадигма формується і входить у практику туризму одночасно з формуванням демократичного суспільства. В.Андрущенко розмірковуючи над трансформацією українського суспільства вказує, що «основним здобутком першого десятиліття незалежного розвитку є відмова від тоталітарного типу та обвальної ідеологізації суспільного життя, перехід до демократичної суспільної організації, що поступово але неухильно утверджується як в суспільній свідомості громадян, так і в реальній політичній практиці» [3]. В сучасних умовах вона здійснюється під детермінуючим впливом ряду чинників, на аналізі яких зупинимось більш детально.

Насамперед, підкреслимо, що в демократичному суспільстві на рівні суспільної свідомості та світоглядно-ціннісних орієнтирів існує кардинальне суспільне неприйняття тоталітарних та авторитарних форм державного

устрою у європейському просторі. О.Головащенко пише, що «виконання людиною певної соціальної ролі і носіння певної маски особистості в певні періоди стомлює людину. Подорожуючи, вона знімає «соціальну шкіру» і залишається наодинці зі своїм «Я», відпочиває від життя на виду, від напруги між соціальною маскою та своєю самістю. Обираючи той чи інший вид чи об'єкт туризму, людина реалізує свої комплекси як невиконання будь-чого в індивіді, в своїх бажаннях або намагається опанувати ту сферу чи область, яку вона в повсякденному житті не може осилити або подолати. <...> У зв'язку з цим туристське життя індивіда розкриває його характеристики, прагнення, пристрасті, деякі з яких можуть шокувати суспільство, яке знає цю людину тільки як носія соціальних чеснот» [20].

На міжнародному рівні існує ряд документів, які закладають підвалини демократичного способу існування туристичної діяльності. Одним із головних є Гаазька декларація Міжпарламентської конференції по туризму (14.04.1989). Ми вже звертались до цього документу у першому розділі дисертації, коли йшлося про визначення туризму. В контексті аналізу туризму в умовах демократичної орієнтації суспільного розвитку важливо привести інші важливі принципи цього документу. Так, у 3 принципі говориться про умови розвитку туризму та заходи, які необхідно вживати для цього:

«1. Незіпсована природне, культурне і людське довкілля є основною умовою розвитку туризму. Більш того, раціональне управління туризмом може внести значний внесок у захист і розвиток фізичного навколишнього середовища і культурної спадщини, а також в підвищення рівня життя.

2. З урахуванням цього глибокого взаємозв'язку, що існує між туризмом і навколишнім середовищем, слід вживати ефективних заходів для того, щоб:

а) інформувати і просвіщати туристів, які подорожують як всередині країни, так і за кордоном, в плані збереження і поваги

природного, культурного та людського навколишнього середовища в місцях, які вони відвідують;

б) сприяти комплексному плануванню туристського розвитку на основі концепції «підтримуваного розвитку», яка була викладена в Доповіді Всесвітньої комісії з навколишнього середовища і розвитку (Брундтландська доповідь) і в доповіді «Прогноз навколишнього середовища до 2000 року і в наступні роки» «Програми ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП); причому обидва документи були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН;

в) визначати рівень пропускну здатності місць, відвідуваних туристами, і забезпечувати його дотримання навіть у тому випадку, якщо це буде означати обмеження доступу до подібних місцях в певні періоди або сезони;

г) продовжити складання переліку штучних та/або природних туристських визначних пам'яток, що представляють інтерес з точки зору відпочинку, спорту, історії, археології, мистецтва, культури, релігії, науки, соціального середовища або техніки, і вживати заходів до того, щоб плани туристського розвитку особливо враховували питання, що стосуються захисту навколишнього середовища і необхідності сприяти інформованості туристів, туристської індустрії і громадськості в цілому про важливість захисту природного і культурного довкілля;

д) стимулювати розвиток альтернативних форм туризму, які сприяють більш тісному контакту і взаєморозумінню між туристами і приймаючим населенням, зберігають культурну самобутність і пропонують різноманітні і оригінальні туристичні продукти та об'єкти;

е) забезпечувати необхідне співробітництво державного та приватного секторів в досягненні цих цілей як на національному, так і на міжнародному рівнях» [16].

Натомість ситуація в Україні дещо складніша з огляду на історичні, соціально-економічні, політичні і безпекові фактори, які загострилися останнім часом. Говорячи про вибір майбутнього українського суспільства В.Андрущенко пише: «На сьогодні цей вибір коливається між трьома альтернативами:

1) модель “повернення до минулого” – того соціального стану, який існував до перебудови;

2) концепція “поглиблення і прискорення ринково-демократичних перетворень”, започаткованих у перші роки незалежності;

3) модель “відкритого суспільства”, теоретично обґрунтованого К.Поппером у першій половині ХХ століття» [3].

Український філософ аргументовано відкидає першу альтернативу. На його думку, «першою з найбільш розповсюджених альтернатив майбутнього України є пропозиція повернення до минулого, соціалістичного суспільства в тому вигляді, яким воно було до “горбачовської перебудови”. <...> З подібними орієнтаціями не рахуватись не можна. Цих людей потрібно розуміти. Однак погоджуватись з ними, мабуть, не слід. Понад те, їм треба відкрити очі на причини суспільних негараздів нинішнього періоду, переконати й пояснити перспективу, яку вони мають наблизити разом з тими, для кого вона (ця перспектива) є внутрішнє усвідомленою й зрозумілою (з точки зору історичного досвіду й загальнолюдської практики) справою» [3].

Не менш безжалісний В. Андрущенко і щодо другою альтернативу. На його думку, «переважну більшість населення України навряд чи влаштовує й друга провідна соціальна орієнтація – орієнтація на “ринково-демократичні цінності” в тому вигляді, в якому вони утверджуються в сучасному українському суспільстві. Ринок і демократія, на жаль, дійсністю в Україні не стали. Реальністю в ній є інше: псевдо-демократія і псевдо-ринок, безладдя і безвідповідальність, які руйнують матеріальні і духовні цінності, завойовані десятиріччями колишньої “союзної історії”. Декого (якщо не багатьох!) така ситуація влаштовує. Дехто фанатично переконаний, що

іншого способу утвердження нового способу життя просто не існує. Є й “теоретики”, які обстоюють саме такий спосіб подолання тоталітарного минулого. Мовляв, “іншого способу не має; ми перетерпимо, перейдемо; діти будуть жити краще; треба лише поглибити перетворення і все буде гаразд”« [3].

В. Андрущенко скептично налаштований і щодо третьої альтернативи. Так, на його думку «не може бути реалістичною й орієнтація України на модель “відкритого суспільства” попперо-сорросовського типу. Ця модель активно нав’язувалась нам Заходом. У перші роки незалежності означену орієнтацію, про яку так гучно говорили пропагандисти й прихильники західного стилю життя, люди просто не розуміли. Охоплені жадобою якнайшвидшого облаштування життя на манер Швеції, Швейцарії, Фінляндії, Франції, Німеччини чи США, більшість громадян України сприймали “відкрите суспільство” як найбільш реальну альтернативу тоталітарному минулому. Входження у “відкрите суспільство” вважалось єдино можливим шляхом утвердження незалежної України в Європейському просторі. Прибічниками “відкритого суспільства” були всі і кожен до тих пір, доки на власному досвіді не пересвідчилились у неможливості досягнення останнього не лише за якихось 500 днів, але й у більш віддаленій перспективі. Відомо, що “відкрите суспільство” базується на міцному фундаменті приватної власності, підприємстві, середньому класі й пріоритеті закону. В Україні приватна власність і середній клас ще лише формуються. Що ж до закону, то він, як і в минулому, здебільшого підпорядкований так званому “телефонному праву”: практично ті ж самі люди – колишні партійні функціонери, а нині “держслужбовці” – з тих же кабінетів і за допомогою тих же телефонів диктують “закони”, яких на їх розсуд мають дотримуватись правоохоронні органи, організації і установи, а також прості громадяни. Пріоритет закону в Україні нині є все ще лише бажаною, і аж ніяк не реальною нормою. Про “відкрите суспільство” в найближчій перспективі тому можна лише мріяти» [3]. Дійсно, на що може сподіватися український

обиватель, якщо «еліта» нашої держави не є нею в класичному розумінні західних науковців.

Дослідник ставить риторичне запитання і сам пропонує на нього відповідь: «Чого ж ми хочемо і з яким ідеалом підемо в майбутнє? <...> провідною установкою для України є модель “*організованого суспільства*”, базованого на пріоритетах сталого людського розвитку, взаємозв’язок, узгодженість і взаємовідповідність яких якраз і обумовить ту якість життя, про яку мріяли люди, волевиявляючи свою думку щодо незалежності в 1991 році. Іншої, більш ефективної моделі, за якою міг би здійснитись перехід від тоталітарного суспільства до демократичного, від адміністративно-командної економіки до ринкової, від моно ідеології до плюралізму і толерантності історія ще не відшукала» [3].

Солідаризуємось із В.Андрущенком щодо того, що Україна ще не набула статусу повноцінної демократичної держави західного штибу. Це підтверджують і авторитетні міжнародні рейтинги країни. Так, за даними «Індексу демократії» Україна у 2015 році перебувала з показником 5.70 на 88 позиції в світі (разом з африканською державою Малі) [65].

У таких умовах основним чинником трансформації світоглядно-ідеологічної парадигми туризму в організованому суспільстві має бути зростання цінності людини з орієнтацією на ті світоглядно-ціннісні пріоритети, які вже міцно ствердилися в рамках ідеологічної матриці європейського культурно-цивілізаційного простору. Як вірно пише І.Зязюн, «цивілізація виражає загальне в людських спільнотах, які виникають на ґрунті однотипних технологій, зокрема політичних і економічних. Культура уособлює етноісторичну індивідуальність кожного народу, специфіку його історичної долі, неповторних обставин його минулого й сьогоденного буття, мови, звичаїв, релігії, географічного розміщення, контактів з іншими народами» [31].

Це стосується і туризму, який має значний потенціал імплементації комунікативно-демократичних ідеалів європейської парадигми світоглядно-

ідеологічного розуміння соціуму і людини. Таким чином, виключно з використанням гуманістичного та культуротворчого потенціалу туризму наша держава може реально ставати конкурентоспроможним суб'єктом сучасного глобально-цивілізаційного розвитку.

Дослідники Скляр Г. П., Карпенко Н. М аргументовано зазначають наступне: «Без керованого розвитку, туризм усе більше віддаляється від сутності поняття «індустрія без димарів» і завдає суттєвої шкоди природним системам і породжує соціальні суперечності. Реальний вплив туризму на довкілля залишається прихованим за рахунок того, що транспортні, а особливо повітряні перевезення, готельний і ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, головним за вданням якого є задоволення постійно зростаючих потреб власне туристичної галузі. Крім загальних наслідків впливу на довкілля, туризм спричиняє серйозні зміни в конкретних екосистемах. Найбільш вразливими є прибережні та гірські території, дрібні острови. Тобто орієнтація на переважно швидкі темпи економічного зростання туристичного бізнесу завдала шкоди довкіллю, сприяла загостренню суб'єкт-об'єктних відносин світу людини та світу природи, що актуалізує наукове вирішення означеної проблеми в контексті концепції сталого розвитку» [51].

В. Пазенок зауважує, «...подорож – це лише один із проявів діяльності людини, ілюстрація її мандрівничого способу життя. При цьому йдеться про людину як особистість. Така особистість, за нашим переконанням, утворює епіцентр філософських рефлексій туризму. Саме особистість, тобто індивід, який здатний не просто споглядати світ або «споживати» його, використовувати, в тому числі у варварський спосіб (згадаймо понівечені лісові галявини після туристської «навали» вихідного дня), а милуватися ним, освоювати і засвоювати багатства природи і культури, перетворюючи набуті знання і враження у надбання власної духовності» [41].

Не лише економічний чинник заважає людині займатися туризмом, адже існують і бюджетні подорожі такі як подорожі «автостопом». Туризм – екзистенція свободи, мандрів. Ми солідаризуємось із відомим висловом Анатолія Франса «Інколи один день подорожі замінює десять років життя на одному місці».

Це дійсно змінює людину, бо туризм – це прояв свободи. Як зазначає В.Пазенок, «важливою складовою філософії туризму є його моральний компонент. Етика туризму – одна із форм професійної (прикладної) моралі для тих, хто фахово переймається цим видом суспільної діяльності. Про певні моральні норми і межі, в яких має розгортатися туристська діяльність, люди почали замислюватися задовго до появи самого феномена «туризму». В поведінці як звичайного туриста, так і фахівця туристської справи (туроператор, турагент, керівник турфірми тощо) морально-психологічні якості посідають чільне місце. Кожна порядна, вихована особистість при зустрічі з незнайомими людьми намагається, як правило, справити приємне враження, бути дружелюбним, привітним, уважним. Інша справа, що для окремої частини учасників туристських подій моральна культура виявляється суто функціональною, або демонстративно показовою, адже нечемне поводження з клієнтом загрожує успішному туристському бізнесу. Однак сучасний погляд на туризм та його дійових виконавців полягає в тому, що туристський бізнес, як форма суспільної діяльності, також повинен бути людино-центрованим і соціально-відповідальним. При цьому не за формою, а за суттю» [41].

Відомі бізнесмени порівнюють, що бізнес – це різновид експедиції, це також подорож. Тому для людини, яка працює, зміна середовища також може виступати як туризм. І туризм, і подорож завжди змінюють людину, якщо вона налаштована сама змінитися. Переважно в основі лежать не економічні причини. Бо людина керується своїми мріями, іноді вона на цю мрію працює. Не завжди очікування виправдовуються, але людина ніколи не пробачить собі, якщо вона не спробує цю мрію реалізувати. Для духовного становлення

людини вагоме значення мають будь-які подорожі, адже спілкування з людьми має не менший вплив, ніж література. Туризм в цьому плані, культурний, метафізичний, ціннісний – дуже важливий. Академічна мобільність також є видом більш цілеспрямованого туризму. Загалом людям потрібно виходити за межі своїх постійних місць перебування.

О. Головащенко справедливо підкреслює, що туризм в демократичному суспільстві пов'язаний із індустрією вражень, яких прагне людина: «Повсякденний світ сучасної особи прагматичний. Рецепторність, стандартність, монотонність - найважливіші риси повсякденності. Нормальній, звичайній течії життя людини притаманна властивість загострюватися або ставати предметом хворобливо загостреної уваги, зациклюватися на певних проблемах. В цьому сенсі туризм - це вихід за межі рутинних процедур та об'єктів обридлої повсякденності. Важливою характеристикою повсякденного світу є однотипний набір одних і тих самих емоцій. Туристська діяльність дозволяє людині наповнити життя новими емоціями, враженнями» [20].

Для прикладу взяти занедбане село, де люди спокійно можуть займатися зеленим туризмом. Правильно організувавши свою діяльність, від приїзду туристів вони матимуть більше прибутку аніж від продажу продуктів власного виробництва (господарства). Але до людей ці рятівні ідеї потрібно донести. Це цілком відповідає сучасній філософській парадигмі туристичної діяльності. Як пише В. Пазенок, «важливою складовою філософії туризму є також її екологічна складова. Людина – органічна ланка цілісної екосистеми. Тяжіння міського жителя до «незіпсованої природи» цілком зрозуміло. Втім зростаючий із року в рік тиск турпотоків на природне довкілля набуває загрозливого характеру. Згідно з прогнозами об'єми міжнародного туризму в найближчі двадцять років збільшаться у тричі. Відповідно зросте як екологічне навантаження, так і екологічна небезпека. Адже природа не «залишається байдужою» щодо людей, які її псують, неминуча «помста» з її боку – отруєна вода в річках та озерах, перевантажені шкідливими

речовинами гриби та ягоди, несвіже повітря. Людина має, нарешті, зрозуміти свою відповідальність за збереження природи. Адже, це – не просто «довкілля», «оточуюче середовище», а органічна частка самого людства» [41].

З одного боку, О.Головашенко вважає, що «даючи узагальнену картину самореалізації людини на початку XXI століття, варто відзначити, що разом з такими якостями, як працівник, споживач, актуалізується і така її соціальна роль, як мандрівник. Якщо слідувати давній традиції і шукати для людини лаконічно-однослівне визначення, яке може вказати на головну її відмінність від усіх інших живих істот, то замість таких формул, як *Homo sapiens* (людина розумна) або *Homo faber* (людина, що створює), *Homo loquens* (людина, що розмовляє) або *Homo ludens* (людина, що грає), *Homo sociologies* (людина соціологічна) або *Homo psychologicus* (людина психологічна), *Homo agens* (людина, що діє) або *Homo consummus* (людина, що споживає), ми запропонували б визначення *Homo travelus*, тобто людина, що подорожує» [20].

З іншого боку, вже згаданий український філософ В. Пазенок пише, що «філософський погляд на туризм полягає в тому, щоб насамперед визначити його сутність у понятійний спосіб, представити його категоріально, концептуально. Це досить складне завдання, адже туризм настільки багатобічне, мультиструктурне, багатофакторне явище суспільного життя, що його неможливо однозначно охарактеризувати. Це зумовлює його відповідну теоретичну архітектуру. Туризм водночас виступає як одна з найкрупніших і найдинамічніших індустрій світу, розгалужена соціальна служба, що надає робочі місця сотням мільйонів людей. Це й система різноманітних подорожей та екскурсій та форма рекреації, заснованої на антропоєкологічній парадигмі. Туризм для багатьох своєрідний спосіб життя, привабливе хобі, засіб одержання насолоди від радощів життя, його можливостей» [41].

В цілому туризм – це певний виклик до державних інституцій для того, щоб країна відкривалася, відповідала певним стандартам і очікуванням від туризму. Це така річ, яка не дозволяє залишатися у попередньому стані розвитку. Можемо сказати, що людина, яка сьогодні мала бути респектабельною на рівні своїх колег, звичного кола спілкування, вона може цілком обійтися без послуг туристичних агенцій, скориставшись різними соціальними мережами. При цьому турист повинен фахово оцінювати куди він їде, важливу роль тут відіграє організуючий чинник. Людина все одно не може бути пасивним споживачем чогось. Хоча є в туризмі й такий аспект як споживання послуг.

Людина не є активним агентом змін, адже вона намагається вдосконалитися через зміну середовища, через поїздки, через певні випробовування. Звідси виходить, що туризм – це і поштовх до певних трансформацій, якихось індивідуальних змін.

Як було показано раніше, ситуація в нашій країні і в без пековому плані, і в соціально-економічному далека від оптимальної, якщо говорити про розвиток туристичної галузі. В Україні усе, що призводить до негараздів у середовищі середнього класу, безумовно призводить до небажаних негативних наслідків й для українського туризму. Насамперед – це зменшення горизонту людини, культури, зменшення інтелектуального попиту. Люди, які часто подорожують – багато читають перед цим, таким чином ознайомлюючись з туристичним маршрутом, вдосконалюють свої знання. Після цього вони в різний спосіб діляться своїми враженнями: в соціальних мережах, щось пишуть, десь виступають. Однак у останні роки туризм значно скоротив свою масовість як явища. Причиною цьому є загальна нестабільність, яка охопила звичні туристичні території Північ Африки, Близький Схід, Південь Європи. Збройні конфлікти, революції в різних країнах, - все це безумовно не сприяє розвитку туризму. Зараз ми переживаємо переходи до якостей турбулентного світу чи суспільного ще більш ризикованого ризику.

В. Федорченко наголошує на ролі освіти і освіченості для подолання цих негативних явищ: «плинність навколишнього світу вимагає від соціуму відповідального ставлення до регуляції суспільних процесів для досягнення гармонійної відповідності їх природно-екологічним процесам на планеті. Для цього необхідний органічний синтез наук природничо-технічного та соціально-гуманітарного профілів, підготовка великої кількості спеціалістів з вищою освітою найсучаснішого рівня, які б забезпечили належне розв'язання найпекучіших проблем світового розвитку. Найважливіші і найвідповідальніші посади у суспільстві мають займати високоосвічені люди. Наукомістким стає не лише процес безпосереднього виробництва, а й процес управління суспільним розвитком і регулювання всього спектра міжлюдських відносин. Завдяки цьому у сучасному світі стрімко зростає значення вищої освіти, яка б надавала індивідам найсучасніші знання і була спрямована на людиновимірні цілі, тобто йдеться про необхідність гуманізованої вищої освіти» [55].

Але при цьому розвивається екстремальний туризм «гарячих точок» таких як до Чорнобильської чи Фукусімської АЕС. Світ втрачає звичні усталені ознаки, формуються нові, не відомо як і чим вони будуть характеризуватися, на чому будуть фокусуватися, але свій туризм там безумовно буде. Адже це в природі самої людини, не довіряти телевізійному монітору, не задовольнятися тим, що розповість колега чи родич, не дивитися на світ через їхнє світосприйняття, а поїхати і побачити на власні очі ту чи іншу пам'ятку. Адже, як зазначає дослідник, «зрозуміти себе, самоідентифікуватися можна тільки вдивляючись в інших, спілкуючись із ними, відчуваючи їхній «опір» або позитивну реакцію. Комунікативна культура, що реалізується засобами туризму, забезпечує входження людини у світ життєвих проблем, роботи, побуту, дозвілля інших людей, різних за своїми культурними традиціями, соціальним станом, переконаннями, життєвим досвідом» [55].

Отже, розуміння багатофункціональності туризму у демократичному суспільстві приводить нас до необхідності сформулювати основні перспективи в яких він виявляє себе найбільш рельєфно.

Першою ключовою перспективою туризму є його розуміння як особливого виду відпочинку. Туризм належить до активного виду відпочинку, оскільки, мандруючи людина відновлює свої сили, підвищує працездатність, що в свою чергу сприяє більшій продуктивності праці. Відпочинок під час туризму особливо цінний тим, що дозволяє відчутти свободу руху вийти за межі буденної реальності як у фізичному так і розумовому аспекті. Звичайно подорожі не завжди сприяють відпочинку, адже потребують багато сил і ресурсів. Якщо маршрут подорожі обрано невдало, якщо турист не підготовлений. Якщо він не має відповідної фізичної підготовки, якщо він не знає мови відповідної країни, то замість відпочинку турист лише витратить останні сили, відчує втому та розчарування.

Другою перспективою туризму є його розуміння як раціонально проведеного часу. Оскільки людина протягом свого життя використовує час раціонально або нераціонально. Туризм дозволяє використати вільний час з користю як для самої людини так і для економіки та цілого суспільства. Відома теза Бертрана Рассела про те, що рівень цивілізованості визначається тим як вона проводить свій вільний час у випадку туризму є абсолютно справедливою. Туризм є тією діяльністю, яка змінює людину в кращий бік, розвиває її фізичні та розумові якості, робить дозвілля людини змістовним. Замість пасивної життєвої позиції туризм пропонує активне життєтворення через пізнання досвіду інших людей та культур. Використовуючи свій час для мандрів людина зберігає своє здоров'я, зростає духовно, знаходить нові цікаві знайомства.

Третьою перспективою, через яку важливо дослідити туризм є його позитивна роль у сфері зайнятості населення, розвитку місцевої економіки та туристичної інфраструктури. З цієї позиції туризм підвищує матеріальний добробут населення, сприяє створенню нових малих підприємств, доріг,

закладів харчування та інших приватних ініціатив. Туризм має позитивний вплив на розвиток місцевих громад. Прикладом цього є т. зв. зелений туризм. Коли міські жителі мають можливість приїхати в неурбанізовані локації та набути нових емоцій, відчуття єднання з природою, скуштувати органічних продуктів, випити чистої джерельної води тощо. Місцеве населення отримує робочі місця, місцеві громади отримують податкові надходження, розвивається інфраструктура, розбудовується туристичні комплекси.

Наступною (четвертою) перспективою, через яку туризм виявляє свою природу є екологічна діяльність. Справа в тому, що туризм (полювання, риболовля, збирання грибів) є екологічно безпечним при правильній організації туристичного процесу. Важливою в цьому контексті є культура туриста, яка полягає в усвідомленні екологічного імперативу «не нашкодь». Займаючись туризмом людина не школить природі, якщо виконує прості правила: не смітити, прибирати за собою, не знищувати рідкісних видів рослин та тварин, правильно користуватися вогнем, дбайливо ставитися до всіх елементів природи, не засмічувати джерел, струмків та інших водойм. Виконання цих вимог показує цивілізованість людини, виявляє її справжнє ставлення до природи та самої себе.

У цьому контексті хорошим прикладом є «Кодекс туриста», затверджений на рівні ООН. Так у статті 10 йдеться:

«Туристи повинні своєю поведінкою сприяти взаєморозмінню та дружнім відносинам між народами як на національному, так і на міжнародному рівні, і таким чином сприяти збереження миру» [34].

А стаття 11 цього ж документу вказує:

«1. У місцях транзиту і тимчасового перебування туристи повинні поважати встановлений політичний, соціальний, моральний і релігійний уклад і підкорюватися діючим законам і правилам» [34].

«2. У цих же місцях туристи також повинні: а) проявляти саме велике розуміння щодо звичаїв, вірувань і вчинків місцевого населення і найбільшу повагу у відношенні до природного та культурного спадку

останнього, б) відмовитися від підкреслення економічної, соціальної і культурної різниці, яка існує між ними і місцевим населенням, в) бути чутливими до культури місцевого населення, що приймає туристів, що є невід'ємною частиною загального спадку людства, г) запобігти експлуатації інших в цілях проституції та д) відмовлятися від торгівлі, перевезення та вживання наркотиків або інших заборонених препаратів» [34].

Наступною перспективою є бачення туризму як чинника міждержавної співпраці, міжнародних відносин, відновлення та збереження миру на нашій планеті. Людина має бути свідомою того, що немає нації чи держав вищих або нищих, кращих або гірших, цивілізованіших чи культурніших за інші. Усі вони рівні з точки зору міжнародного права, глобальних цінностей. Туризм, розвиваючи соціально економічну інфраструктуру країн забезпечує значні доходи національних бюджетів багатьох країн. Завдяки міжнародному туризму створюються сприятливі умови для інвестицій, венчурного капіталу. Туризм збагачує держави і народи, сприяє торгівлі та культурному обміну, наводить мости співпраці та дружби, виявляючи таким чином свою світоглядно-ціннісну природу.

В уже згаданому «Кодексі туриста» у статті 12 зазначається, які основні права мають туристи:

«Під час подорожі з однієї країни в іншу і в межах приймаючої країни туристи повинні через відповідні урядові заходи мати можливість для свого блага користуватися:

- а) пом'якшенням адміністративного та фінансового контролю,
- б) якомога можливо кращими умовами на транспорті протягом тимчасового перебування, які можуть бути надані постачальниками туристських послуг» [34].

Далі у статті 13 «Кодексу туриста» йдеться про те, на що мають право розраховувати туристи під час своєї подорожі:

«1. Туристам слід надавати вільний доступ як всередині, так і за межами своїх країн до місць і окремих районів туристського інтересу і свободу пересування, враховуючи при цьому існуючі правила і обмеження.

2. Після прибуття до місць і окремих районів туристського інтересу, а також протягом усього їх транзиту і тимчасового перебування туристи для свого блага повинні мати у своєму розпорядженні:

а) об'єктивну, точну і вичерпну інформацію про умови та можливості, що надаються протягом їхньої подорожі і тимчасового перебування офіційними туристськими організаціями і постачальниками туристських послуг,

б) особисту безпеку, безпеку свого майна, а також захист своїх прав як споживачів,

в) відповідну громадську гігієну, особливо в засобах розміщення, громадського харчування та на транспорті, інформацію про ефективні заходи щодо запобігання інфекційним захворюванням і нещасним випадкам, а також безперешкодний доступ до служб охорони здоров'я,

г) доступ до швидкого і ефективного громадського зв'язку всередині країни, а також із зовнішнім світом,

д) адміністративні і юридичні процедури і гарантії, необхідними для захисту їх прав та

е) можливість сповідання своєї власної релігії і мати відповідні умови для цієї мети» [34].

Далі у статті 14 йдеться про правове регулювання міжнародного туризму:

«Кожна людина має право доводити до відома представників законодавчих органів і громадських організацій свої потреби, щоб в повній мірі здійснювати своє право на відпочинок і проведення дозвілля з тим, щоб користуватися перевагами туризму в найбільш

вигідних умовах, а там, де це доречно і відповідно до закону об'єднуватися з іншими людьми з цією метою. Правове регулювання міжнародного туризму на багатосторонній основі здійснюється в рамках Організації Об'єднаних Націй, в якій ВТО (Всесвітня туристична організація) займає положення універсальної спеціалізованої організації з міжнародного туризму» [34].

Прикметно, що українське національне законодавство розроблене за можельними нормами міжнародного права у сфері туризму і багато в чому його повторює. Так у Законі України «Про туризм» у Статті 25 йдеться про права туристів та екскурсантів: «Туристи і екскурсанти мають право на:

- реалізацію закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб, захист і повагу людської гідності;
- необхідну і достовірну інформацію про правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування, а також виїзду з країни (місця) тимчасового перебування і перебування там, про звичаї місцевого населення, пам'ятки природи, історії, культури та інші об'єкти туристичного показу, що знаходяться під особливою охороною, стан навколишнього середовища;
- інформацію про наявність ліцензії у суб'єкта, що здійснює підприємницьку діяльність у галузі туризму, інших документів, наявність яких передбачена законодавством;
- отримання обов'язкової інформації, що передує укладенню договору;
- отримання туристичних послуг, передбачених договором;
- особисту безпеку, захист життя, здоров'я, прав споживача, а також майна;
- одержання відповідної медичної допомоги;

- відшкодування матеріальних і моральних збитків у разі невиконання або неналежного виконання умов договору;
- сприяння з боку органів державної влади України в одержанні правових та інших видів допомоги, а громадяни України також і за її межами;
- реалізацію інших прав» [29].

Проте давно відомо, що права мають бути разом із обов'язками. Тому в наступній частині Статті 25 законодавчє чітко встановлює чого повинні дотримуватись туристи і екскурсанти:

«- не порушувати права та законні інтереси інших осіб, вимоги законів, які діють на території країни перебування;

- виконувати митні, прикордонні, санітарні та інші правила;
- поважати політичний та соціальний устрій, традиції, звичаї, релігійні вірування країни (місця) перебування;
- зберігати довкілля, дбайливо ставитися до об'єктів природи та культурної спадщини в країні (місці) тимчасового перебування;
- дотримуватися умов і правил, передбачених договором про надання туристичних послуг;
- надавати персональну інформацію в обсязі, необхідному для реалізації туристичного продукту;
- дотримуватися під час подорожі правил особистої безпеки;
- відшкодовувати збитки, завдані їх неправомірними діями.
- виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством України та законодавством країни тимчасового перебування» [29].

Аналіз законодавства та багатьох джерел оказує, що демократична міжнародна спільнота послідовно відстоює збалансований розвиток туризму із максимальним врахуванням як інтересів туристів, так і інтересів приймаючого населення, так і планетарного співтовариства вцілому. У цьому контексті доцільно привести окремі висновки, які були закріплені Гаазькою

декларацією Міжпарламентської конференції по туризму у 1989 році на рівні Організації Об'єднаних Націй:

- «За допомогою туризму людина може пізнати незвідане, зрозуміти і відчувати світ у всій його повноті; це революція, надає всім громадянам світу можливість подорожувати, революція, в якій вони, відчуваючи почуття законної гордості, можуть брати участь» [16].

- «Туризм виступає в якості позитивного і постійно діючого фактора в розширенні взаєморозуміння і знань один про одного, а значить, в зміцненні миру і розрядки міжнародної напруженості; розвиток туризму різко ускладнює напруженість і конфлікти, і, навпаки, йому завжди сприяє мир» [16].

- «Відповідне дозвілля є громадською необхідністю, проте воно може стати і тягарем, якщо не буде правильно використовуватися; з багатьох можливостей проведення вільного часу жодна (єдиним можливим винятком є телебачення) не набула такого значення, як туризм» [16].

- «Економічний потенціал для розвитку туризму практично не обмежений; однак тут будуть потрібні значні капіталовкладення і витрати» [16].

- «Крім того, що вони приносять прямі доходи, витрати на туризм пронизують багато рівнів економіки, створюючи не тільки пряму, але також і непрямую зайнятість, забезпечуючи надходження в іноземній валюті, національний дохід, допомогу ремісникам і кустарям, а також розвиток регіонів, що не мають ніякої іншої торговельної або промислової бази» [16].

- «В даний час частка країн, що розвиваються в надходженнях від світового туризму відносно невелика, проте ці країни можуть отримати більше вигод від міжнародного туризму, і водночас вони ніколи не повинні забувати про те, що не можна прагнути до отримання прибутків за всяку ціну» [16].

- «Уже зараз дуже велика частка в загальних обсягах світового туризму внутрішніх туристських поїздок і витрат, а значить, і їх внесок в економічний добробут і зайнятість на національному, регіональному та місцевому рівнях. Крім цього, розвиток і спрощення внутрішнього туризму є важливим чинником розширення соціальних контактів і взаєморозуміння між людьми» [16].

- «Розвиток внутрішнього туризму також сприяє створенню базової туристської інфраструктури та підготовки фахівців, що надасть країнам сприяння в плані розвитку і гармонійної інтеграції в міжнародну індустрію туризму» [16].

- «Туризм є екологічно чистою галуззю і не обов'язково супроводжується катастрофічними наслідками, які часто супроводжують індустріалізацію; однак тут існує потенційна небезпека як для природного, так і для культурного середовища, що вимагає уваги з боку держав» [16].

- «Дбайливо охоронювані пам'ятники, життєздатні традиції і незаймана природа стануть фактором залучення туристів і стимулом до багаторазових відвідин; в свою чергу витрати цих туристів забезпечать економічне обґрунтування для збереження культури і довкілля даної країни. І навпаки, якщо ці пам'ятники і навколишнє середовище не є об'єктом ефективного захисту, туристи втратять інтерес до цих місць, а економічні вигоди від туризму скоротяться» [16].

- «За відсутності контролю і планування зростання туризму може привести до соціальних, культурних та економічних непорозумінь між туристами і місцевим населенням, а також до однаковості в поведінці туристів і в їх потребах, що в довгостроковій перспективі може негативно вплинути на культурне розмаїття та самобутність місцевого населення в приймаючих країнах» [16].

- «Необхідно, щоб державна влада на всіх рівнях у всіх країнах, особливо парламенти, відігравали активну роль у справі створення

сприятливих умов для туризму і, зокрема, надавали фінансові та інші засоби для реалізації всеохоплюючих інформаційних програм, присвячених туризму» [16].

- «Нинішній і майбутній розвиток туризму потребує активнішої підтримки з боку урядів в плані інформації та просування туризму, а також забезпечення інфраструктури; необхідно освоювати нові ринки, робити кроки щодо забезпечення співпраці в усіх сферах - державних і приватних - в інтересах максимального заохочення сектора туризму» [16].

Отже, як бачимо з висновків, які наводяться в цьому документі, закріплення прав і обов'язків туристів на рівні ООН та створення при ООН Світової організація туризму показує значення туризму в сучасному демократичному світі. Саме тому, в умовах глобалізованих взаємозв'язків між державами з різними політичними традиціями, соціально-політичними ладами і режимами, світоглядно-ідеологічними орієнтаціями туризм перетворюється на дієвий засіб діалогу, спілкування, комунікації між суб'єктами, націями і народами, розділеними за допомогою державних та ідеологічних кордонів.

Як свідчить офіційний сайт Світової організація туризму (COT), ця організація:

- 1) «Є органом Організації Об'єднаних Націй, відповідальним за заохочення відповідального, сталого та універсального туризму» [15].
- 2) «Як провідна міжнародна організація у галузі туризму, COT сприяє розвитку туризму як фактора економічного зростання, всебічного розвитку та екологічної стійкості, а також пропонує лідерство та підтримку галузі у просуванні політики в галузі знань та туризму у всьому світі» [15].
- 3) «COT закликає запровадити Глобальний етичний кодекс туризму, максимізувати соціально-економічний внесок туризму,

мінімізувати його можливі негативні наслідки, а також прагне сприяти розвитку туризму як інструменту досягнення Цілей сталого розвитку, спрямованих на скорочення бідності і сприяння сталому розвитку в усьому світі» [15].

- 4) «СОТ генерує знання ринку, сприяє розвитку конкурентоспроможної та сталого політики та інструментів туризму, сприяє просуванню та навчанню туризму, а також робить туризм ефективним інструментом розвитку через проекти технічної допомоги у більш ніж 100 країнах світу» [15].
- 5) «До складу СОТ входять 158 країн, 6 асоційованих членів та понад 500 партнерів, що представляють приватний сектор, навчальні заклади, туристичні асоціації та місцеві туристичні організації» [15].

Серед основних пріоритетів цієї авторитетної міжнародної організації наступні [15]:

- «Актуалізація туризму в глобальному порядку денному: роз'яснення значення туризму як рушійної сили соціально-економічного зростання і розвитку, його включення в якості одного з пріоритетів в національній та міжнародній політиці, а також необхідність створення рівних умов [15];

- «Підвищення конкурентоспроможності туризму: підвищення конкурентоспроможності членів СОТ за допомогою створення знань і їх обміну, розвитку людських ресурсів та заохочення передового досвіду в таких областях, як планування політики, статистика і тенденції ринку, сталий розвиток туризму, маркетинг і просування, розробки продуктів і управління ризиками» [15];

- «сприяння розвитку сталого туризму: підтримка політики і практики сталого туризму, які дозволяють оптимально використовувати

екологічні ресурси, поважати соціально-культурну автентичність приймаючих громад та надавати соціально-економічні вигоди для всіх» [15];

- «зростання внеску туризму в скорочення масштабів бідності і розвитку: максимізація внеску туризму в скорочення бідності і досягнення цілей розвитку шляхом стимулювання туризму в якості інструменту розвитку і сприяння включення туризму в області розвитку» [15];

- «заохочення знань, освіти та зміцнення потенціалу: допомога країнам для оцінки та реалізації їхніх потреб у сфері освіти та професійної підготовки, а також створення мереж для створення та обміну знаннями» [15];

- «створення партнерських відносин: залучення приватного сектору, регіональних та місцевих туристичних організацій, академічних та дослідницьких установ, громадянського суспільства та системи ООН для побудови більш сталого, відповідального та конкурентоспроможного сектора туризму» [15].

Науковці Скляр Г. П., Карпенко Н. М у своїй праці зазначають, що «у свою чергу, важливими завданнями туристичних компаній є розробка систем і процедур внесення в менеджмент ідей сталості та визначення напрямів діяльності з метою реалізації принципів сталого розвитку туризму. Складовою управлінських рішень мають бути економічні, соціальні та культурні критерії. Особливе значення надається охороні навколишнього середовища, його збереженню і відтворенню. Тому туристичні компанії і засоби розміщення туристів добровільно застосовують системи сертифікації, кодекси поведінки, екологічне маркування тощо» [51].

Далі Скляр Г. П., Карпенко Н. М у своїй праці «Туризм на засадах партнерства» аргументують: «Систематизування нами практики широкого застосування термінів «відносини партнерства», «партнерство», дозволяє виокремити відносини партнерів у спільних підприємствах, партнерство як організаційну форму, відносини соціального партнерства, партнерство цивілізацій тощо. Особливо важливою формою розвитку відносин

партнерства у сфері туризму в Україні є державно-приватне партнерство. Для вирішення проблем державно-приватного партнерства в Україні створена відповідна законодавча база і, таким чином, створено підґрунтя для співробітництва державного і приватного секторів з метою розвитку сталого туризму, вирішення екологічних проблем, підвищення конкурентоспроможності та залучення інвестицій в економіку» [51].

Ми солідаризуємось із їх висновком щодо потреби створення «таких механізмів регулювання відносин приватно-державного партнерства, що дозволять повноцінно використовувати потенціал регіонів і підприємств. Державно-приватне партнерство передбачає державне втручання в діяльність із залученням суб'єктів економіки регіонів, що дає їх усім істотні переваги. При цьому важливо, щоб таке втручання призвело до підвищення ефективності використання поки що обмежених ресурсів туристичної галузі та слугувало формою для її подальшого розвитку. У туристичній галузі одним із таких видів співпраці є розвиток кластерної моделі, що передбачає поєднання державних програм і приватних проєктів в одній системній моделі, сприяє підвищенню рівня послуг, що надаються споживачам, залученню громади до вирішення соціальних проблем, ефективності використання коштів у регіонах, сталому загальному розвитку сфери туризму» [51].

На завершення свого аналізу, українські дослідники Скляр Г. П., Карпенко Н. М виокремлюють те, що «в розвитку відносин партнерства і сталого розвитку важливими є відповідальність і довіра. Важливою формою розвитку відносин партнерства у сфері туризму в умовах перехідної економіки України є державно-приватне партнерство» [51]. Дійсно без довіри сподіватись на успіх у такій складній справі як державне регулювання туристичної справи не варто.

Багато сучасних українських вчених-економістів вчених теж обстоюють необхідність розвитку туристичних кластерів. Так, Коваленко Л. Г. дає таке визначення: «Туристичний кластер – це система

інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг, спрямованих на створення спільного туристичного продукту. До туристичних кластерів належать групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність» [24, с. 133].

Також цей дослідник піднімає питання масштабу і розміру туристичного кластера: «географічний розмір кластера може варіюватися від масштабу міста до рівня країни або групи сусідніх країн:

- туристична система «Тразименське озеро» в Умбрії (об'єднує поряд із туристичними підприємствами, закладами розміщення та харчування також торговельні структури, підприємства з виробництва товарів, специфічних для даної місцевості (вино, оливкова олія);
- «Салінунтінські терми» (Сицилія);
- «Адріатичне море і берег»;
- «Міста мистецтв, культури та бізнесу» (Емілія-Романія)» [24, с. 133].

Також ми цілком солідарні з висновком вченого про широкі і, на жаль, мало затребувані, можливості кластерзації туристичної галузі в нашій державі: «Потенціал кластеризації – наявність конкурентних переваг галузі, підприємств та інфраструктурних організацій, що знаходяться на території регіону, можливість об'єднання цих переваг і їх використання для підвищення інноваційної активності в галузі, її конкурентоспроможності» [24, с. 133].

Підходячи до завершення другого розділу цієї дисертаційної роботи слід наголосити, що туризм розкриває свій потенціал лише в демократичному суспільстві. В авторитарних суспільствах, хоч і і несе

туризм, але він заідеологізований, партизований, обмежений і слугує лише конкретній меті, яку ставить це авторитарне керівництво – наприклад виховання інтернаціоналізму «радянської людини» в колишньому Радянському Союзі. Туризм в СРСР безумовно розвивався, існували тисячі туристичних маршрутів, квитки на всі види транспорту (включно з авіаперельотами) були фінансово доступними середньому громадянину, існували станції Юних туристів, Юних натуралістів тощо. Але ми все ж обстоюємо думку, що в авторитарному суспільстві – а СРСР – був саме класичною авторитарною державою, справжнього розвитку туризм не мав, бо слугував комуністичній партії, ідеала інтернаціоналу і світової комуністичної «революції».

Натомість з 1991 року, з часу проголошення державної незалежності України, почали розгортатися демократичні процеси у всіх сферах. Не винятком була й галузь туризму та рекреації. Звичайно цей процес, як показали 25 років, виявився вкрай суперечливим, про що влучно написав В.Андрущенко в книзі «Організоване суспільство». Тому за аналогією туризм теж має бути організованим. З одного боку він має мати підтримку держави, а з іншого – бізнесу і громадянському суспільству не варто мати ілюзії, що слабка українська держава зрештою сама український туризм, зокрема інфраструктуру ідеальною. Ми переконані, що саме спільними зусиллями бізнесу, держави та громади – Україна і її туристична галузь будуть знаними в світі не лише екстремальними турами до Чорнобильської АЕС чи секс-туризмом (явище яке набуло загрозливих масштабів), а чудовими туристичними об'єктами у кожній з областей нашої молоді, але перспективної держави.

Онак у даний час розвиток відбувається майже повністю завдяки зусиллям міжнародних організацій (зокрема, СOT). Туризм сьогодні є одним з найефективніших інструментів розповсюдження у всьому світі світоглядно-ідеологічних пріоритетів демократичності, діалогічності, толерантності, комунікативності та відкритості культур, народів і націй.

Цей інструмент має бути використаний у формуванні та впровадженні стратегії державної політики України, яка має стати одним з найефективніших засобів впровадження демократизаційних трансформацій в політичній і націотворчій сфері нашого суспільства, яке має розвинути на ціннісній основі миролюбства.

Висновки до другого розділу

У другому розділі проаналізовано світоглядні та ідеологічні аспекти «духу епохи», які впливають як на саму природу туризму, так і на державну політику у цій галузі.

По-перше, проаналізовано сутнісні риси туризму у закритому авторитарному суспільстві. Показано, що у разі тотального ідеологічного тиску держави чи політичної партії, яка знаходиться у її кермі, туризм перетворюється на інструмент реалізації політичних завдань, здебільшого вузько прагматичних. Стратегія подолання авторитарного стилю туристичної діяльності полягає у відході від технократичного мислення та усвідомлення значення туризму для сучасного суспільства.

Авторитарне суспільство має риси науково-технологічної цивілізації, де розум народжує нові знання, ці знання трансформуються у технології, які, в свою чергу, підкорюють собі людину. Дослідження соціальних наук другої половини ХХ століття виявило, що людське суспільство у своєму розвитку набуло авторитарно-техногенних рис. У техніці люди вбачають не лише засіб зробити своє життя більш комфортним, але й джерело нових емоцій, досвіду, вражень, дозвілля та роботи.

За посередництвом техніки людина народжується, навчається, працює та помирає. Будучи детермінантою людського життя, технічний прогрес підкоряє собі людину. Навіть у наукових дослідженнях суспільство розглядається як технічна система, техніка домінує над культурою, тому що

приносить прибуток обмеженій кількості людей, а всім іншим дарує ілюзію свободи та рівності.

По-друге, в умовах перехідного суспільства туризм потрапляє під вплив технологічного прогресу. Найпростішим прикладом такого впливу є розповсюдження віртуального туризму, що є по суті симулякрим справжнього. За допомогою віртуальних подорожей складається ілюзія присутності у різних місцях нашої планети, однак такі подорожі не несуть у собі зміну духовного світу людини.

Має місце принципова різниця між справжнім туризмом і тим, що здійснюється за допомогою новітніх технічних засобів. Основою розуміння справжнього туризму як продуктивної практики саморозвитку через спілкування з іншими людьми та речами є ідея того, що ми маємо ефективно впливати на світ, а світ, помічаючи наш вплив, здійснює зворотній рух до нас через наше власне буття.

По-третє, розділ присвячено виявленню значення туризму у модернізації суспільства, швидшому переходу до демократичних засад його розвитку. Доведено, що існує важлива роль й особливість туризму у демократичному суспільстві, – це побудова миру й толерантності народу. Якщо узагальнювати, то людина формується звичайними засобами цінностей свого суспільства, вони для неї єдино правильними.

Туризм руйнує монополію власного середовища на «істину в останній інстанції». Адже туризм глибоко гуманістичний. У всьому головному ми – люди – єдині. Адже біль людей спільний, ми маємо спільне походження. Турист – це людина, яка безпосередньо вивчає життєвий простір, намагається себе реалізувати та сприяти через посередництво людей один з одним пізнати світ, себе, Космос, Всесвіт. Турист бачить багато з того, чого не демонструє глобалізований інформаційний простір. Глобальні проблеми людства, масові хвороби, екологічні лиха, проблеми освіти не вирішуються без спільних зусиль.

По-четверте, в підрозділі підкреслено, що у туризмі демократичного суспільства важливо не стільки побачити об'єкт, до якого ти прагнеш, а більш важливо здійснити цю подорож самому, пройти своїми ногами кожен поворот довгого, звивистого шляху й, доклавши зусиль, часу та ресурсів зрештою досягти поставленої мети. Все справжнє потребує зусиль, не виключенням є й справжній туризм, який оновлює й підносить людину до вершин людської природи. Йдеться про досягнення нового стилю мислення, дії та усвідомлення того, що речі, які ми зустрічаємо під час подорожей, мають власну духовну природу. Розуміння цих та інших особливостей дозволяє вести мову про дійсно глибоку гуманістичну парадигму сучасного українського туризму.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Адорно Т., Хоркхаймер М. Диалектика просвещения. М., СПб.: Медиум, Ювента, 1997. 312 с.
2. Алексеева Ю. Економіко-правові засади розвитку соціального туризму в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*: Зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХРІДУ НАДУ «Магістр», 2004. № 1 (19). С. 58-64.
3. Андрущенко В.П. *Організоване суспільство*. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізуК. Інститут вищої освіти АПН України 2006. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEI R&Z21ID=&Image_file_name=DOC%20FRE0000189.PDF&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
4. Балабанов И. Т., Балабанов А.И. *Экономика туризма*. М.: Финансы и статистика, 1999. 174 с.
5. Барт Р. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Р. Барт. – М.: ИГ «Прогресс», 2000. – 536 с.
6. Бойчик Н. *Економіка підприємства*. К.: Атіка, 2001. 298с.
7. Братюк В. П. Інформаційне забезпечення державної політики розвитку туризму. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. №. 8. С. 24-31.
8. Вакуленко В., Валентюк І., Грибан В., Коротис С., Коротич С., Кравченко Н. *Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід* / Українська Академія держ. управління при Президентові України Центр досліджень адміністративної реформи / Ю. Лебединський (заг. ред.). К.: К.І.С., 2003. 176 с.
9. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. М.: Логос, 2004. 368 с.
10. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение. М.: Изд-ий дом «Территория будущего», 2006. 248 с.

11. Весь світ в цифрах і фактах: Універсальний довідник / Упоряд А.І. Бутько. Мінськ: ТОВ «Меджік бук»; М.: «Рипол класик», 2001. 640 с.
12. Виноградська А.М. Зростання авторитету України туристичної. *Український промисловець*, 2000. №4. С. 26–31.
13. *Всесвітній економічний форум*. URL: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/index.htm>
14. *Всесвітня рада по туризму і подорожам* (The World Travel & Tourism Council) URL: http://www.wttc.org/eng/Tourism_Research/Economic_Data_Search_Tool/index
15. *Всесвітня туристська організація ООН*. URL: <http://www.unwto.org/>
16. *Гаагська декларація Межпарламентської конференції по туризму*. Гаага, 10 - 14 апреля 1989 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_904
17. Генсірук С.А., Нижник М.С. Географія лісових ресурсів України. – Львів: Світ, 1995. – 123 с.
18. Головащенко О.В. Соціальні функції і види туризму в перехідному суспільстві. *Нова парадигма: Альманах наукових праць*. Випуск 18. – Запоріжжя: Видавництво ЗДУ, 2000. С. 23 – 27.
19. Головащенко О.В. Туризм як соціальне явище і його розвиток в Україні. *Нова парадигма: Альманах наукових праць*. Випуск 17. – Запоріжжя: Видавництво ЗДУ, 2000. С. 6–10.
20. Головащенко О.В. Туристська активність як форма реалізації людиною свого потенціалу // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur23.htm
21. Гуляев В. Г. *Организация туристской деятельности*. М.: Нолидж, 1996. 312 с.
22. Драпушко Р. Гуманістична світоглядно-ідеологічна парадигми в сучасній туристичній політиці держави: становлення та реалізація. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 126 (11). С. 321–331.

23. Драпушко Р. Індустрія туризму: міжнародний та вітчизняний досвід. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Збірник наукових праць. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Випуск 35. К., 2014. С. 31–35.
24. Драпушко Р. Основні напрями сучасної туристичної діяльності українців. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди*. Серія: Філософія. Вип. 48. Частина 1. Харків 2017. С. 45–52.
25. Драпушко Р. Особенности развития туризма в контексте интенсификации межкультурных коммуникаций. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 97. С.322–336.
26. Драпушко Р. Особливості демократичного розвитку українського соціуму та його вияв у сфері туризму. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 115 (12). С.179–182.
27. Драпушко Р.Г. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку. К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. 152 с.
28. Драчева Е. Л., Яворська А. О. *Туристське країнознавство - Іспанія, Кіпр, Туреччина, Єгипет, Фінляндія*: Навчальний посібник. М.: МАГТР, 2005. 329 с.
29. Закон України «Про туризм». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 31, ст.241. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/324/95-%D0%B2%D1%80>
30. Занюк С. С. *Мотивація діяльності*. Луцьк, 1998.- 218 с.
31. Зязюн І.А. Філософія туризмології // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur22.htm

32. Карпова Г. А. и др. *Экономика современного туризма: рыночное регулирование*. Основы управления и маркетинга. Бухгалтерский учет и нало-гообложение. М.; СПб.: Герда. 1998. 412 с.
33. Карпова Л.О. Тризм як соціально-культурний феномен // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur24.htm
34. *Кодекс туриста* (Витяг). ООН. Міжнародний документ від 01.01.1982. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_641
35. Кожухівська Р. Б. *Туризм в Україні: стан, фактори та перспектива розвитку*. К., 2013. 240 с.
36. *Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_030
37. Котлер Ф., Мейкенз Дж., Маркетинг. Гостеприимство и туризм, Учебник для вузов /пер. с англ. Под ред. Р.Б. Ноздревой. М.: ЮНИТИ, 1998. 787 с.
38. Левицька О.І. Етика туризму // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur15.htm
39. Лях В.В. Туризм у контексті міжетнічних та кроскультурних відносин // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur17.htm
40. Мальська М., Худо В., Цибух В. *Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник*. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
41. Пазенок В.С. *Філософія туризму в системі філософського знання. Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Серія: філософські науки. 2010. Випуск 8. С.7-22.
42. Пазенок В.С. *Філософія туризму*. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur11.htm
43. Парфіненко А.Ю. *Туристичне країнознавство: Навчальний посібник*. - Харків: Бурун Книга, 2009. 288 с.

44. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 33, ст.580)». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1460-19>
45. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 388 «Про утворення Координаційної ради з питань туристичної діяльності». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/388-2015-%D0%BF>
46. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. В. Федорченко (ред.), Л. Малюга (упоряд.). К.: Юрінком Інтер, 2002. 640 с.
47. *Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат.* Офіційний переклад. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11/para3#n3
48. Пузакова Е. П., Честникова В. А. *Международный туристический бизнес.* М.: Экспертное бюро. М., 1997. С. 176.
49. Рікер П. *Ідеологія та утопія.* К.: Дух і літера, 2005. 386 с.
50. Руденко В.П. *Географія природно-ресурсного потенціалу України.* – К.: ВД «К-М Академія»; 1999. 568 с.
51. Скляр Г. П., Карпенко Н. М. Сталий розвиток сфери туризму на засадах партнерства. *Науковий вісник PUET: Economic Sciences.* 2015. №. 2 (58). URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/view/697>
52. Сенин В. В. *Организация международного туризма.* М.: Финансы и статистика, 1999. 400 с.
53. *Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Всемирной туристской организацией.* Утверждено Резолюцией 58/232 от 23.12.2003. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_f34
54. Трохимець О. І. Розвиток туризму в Україні та його стратегічне значення для національної економіки. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони».* 2012. №. 3. С. 62-67.

55. Федорченко В.К. Гуманістична функція туризму // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur13.htm
56. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. *Історія туризму в Україні*. К.: «Вища школа», 2002. 195с.
57. Филлипс Л., Йоргенсен М. *Дискурс-анализ: теория и метод*. Харьков. Гуманитарный Центр, 2004. 334 с.
58. Цюрупа М.В. Осмислення феномена туризму в європейській історико-філософській традиції // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur12.htm
59. Blackledge P. The New Left's renewal of Marxism / P. Blackledge // International Socialism. – 12 October 06. – www.isj.org.uk/?id=251
60. Habermas J. *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung?* Von Jürgen Habermas und Niklas Luhmann. EA. Frankfurt, Suhrkamp, 1971. – 406 s.
61. Habermas J. *Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland in neuen Europa*. Zürich: Pendo Verlag, 1993. 158 s.
62. Hall S. *The rediscovery of «ideology»: return of the repressed in media studies*. London: St. Martin's Press, 1997. 364 p.
63. Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 2001. 240 p.
64. Rihova I. et al. Customer-to-customer co-creation practices in tourism: Lessons from Customer-Dominant logic. *Tourism Management*. 2018. Т. 67. С. 362-375.
65. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2015. *The Economist* URL: <https://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>
66. Timothy D. J. Sites of Suffering, Tourism, and the Heritage of Darkness: Illustrations from the United States. *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*. Palgrave Macmillan, London, 2018. С. 381-398.

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ТУРИЗМУ

3.1. Український туризм в умовах суспільства перехідного типу

У нашу епоху цивілізація характеризується експонентним зростанням динамізму і нестабільності. Це пов'язано із явищами планетарного масштабу – глобалізацією та цифровою революцією. У свою чергу ці явища зумовлюють зростання взаємозалежності і інтеграції континентів, країн, регіонів, мегаполісів і, навіть, окремих сіл та містечок. Практично усі без винятку явища зазнають впливу глобалізації та діджиталізації. Не є винятком і феномен туризму, який набуває глобально-цифрових форм на основі уніфікації і стандартизації туристичних послуг. Дутчак С. В. та Дутчак М. В. стверджують, що «Сучасний етап характеризується значними та глибокими змінами в світовій економіці та міжнародних відносинах. Спостерігається стійка тенденція подальшого зміцнення всебічного співробітництва країн, поглиблення інтеграційних процесів, розширення торгівлі, наукових і культурних зв'язків. Важливою складовою цих процесів виступають туристичні зв'язки, що мають вагомий вплив на світове господарство та міжнародні відносини» [13].

Якщо історично подорож була справою винятковою, а подекуди і героїчною, то сучасний туризм – це глобальне явище неоліберальної економіки, яке доступне переважній більшості пересічних громадян. Як пише І. Зязюн: «Прагнення до пошуку істини набуває особливого розвою на рубежі епох, століть, тисячоліть. Перехід до нового тисячоліття усвідомлюється не просто межевою віхою. Вона спонукає до осмислення минулого, нового розуміння сенсу буття, до визначення контурів майбутнього, місця та ролі людини утворенні нової якості життя. У будь-якому разі цивілізаційна методологія дозволяє виокремити й осмислити три основних питання» [16]:

- 1) «Про сутність і співвідношення «культури» та «цивілізації», про співвідношення матеріального та духовного, зовнішнього та

внутрішнього у житті людини і суспільства, тісно пов'язаного з питанням про сенс життя людини та сенс історії, про характер людської творчості та суспільства в цілому» [16];

- 2) «Про єдність і різноманітність у розвитку людства (чи єдина людська історія, чи вона повністю розподіляється на кілька не пов'язаних один з одним потоків - теорія культурно-історичних типів)» [16];
- 3) «Про поступ, його концептуальні засади та зумовлюючі чинники (кожна цивілізація складається з трьох елементів: економічного, політичного, культурного, останній є суттю цивілізацій, а два перших належать до відносно малозначущих виявів її внутрішнього життя, тому творення, збереження та розвиток культури є головним змістом історичного процесу)» [16].

Особливістю сучасного українського туризму як явища є його амбівалентний статус. З одного боку він має риси глобального явища, рухається по законам глобальної логіки, має глобальних акторів, а з іншого – ґрунтується на локальних відмінностях територій і культур, локальних пам'ятках і особливостях тієї чи іншої території чи акваторії. Пограничне положення туризму між глобальним і локальним є метафорою трансгресії у сучасній філософії, де межа між одиничним і загальним стирається. Туризм поступово перетворюється на утилітарну уніфіковану капіталістичну систему, яка експлуатує регіональні відмінності, збагачуючи при цьому незначний прошарок глобальних гравців туристичного ринку.

На сьогодні в Україні ще не існує західного демократичного устрою, але були, є і будуть демократичні цінності, які втілювалися в життя українського народу протягом всього його існування. Саме ці цінності спонукали до формування та втілення і життя демократичних норм і правил, які закріплені в Конституції нашої держави. У зв'язку з цим є обґрунтовані підстави стверджувати, що наша країна «приречена» на демократію і вже зараз демократизація переходить в свідому діяльність, до якої залучається

значна частина українського суспільства, особливо після Революції Гідності. Даний процес не оминув і туристичну сферу життя наших людей, розвиток якої є підтвердженням прояву європейських цінностей українців.

На думку науковців Дутчак С. В. та Дутчак М. В. : «Сучасний розвиток туристичної індустрії вимагає пошуку нових форм і методів роботи. Це зумовлено тим, що масовий конвеєрний туризм, який набув широкого розвитку в нашій країні у 60-80-х рр. ХХ ст., в нових умовах не є ефективним. Для залучення нових клієнтів необхідно враховувати їх індивідуальні особливості, вимоги та побажання. На нашу думку, такі вимоги може задовольнити «спеціалізований туризм» [13].

Україну є всі підстави віднести до суспільства перехідного типу. Як зазначає Л. Карпова: «Трансформація сучасного суспільства пов'язана з переоцінкою цінностей. Певною мірою це створює в суспільстві атмосферу ідеологічної кризи. Вона полягає не тільки у роздрібненні соціальних цінностей, а й у девальвації їхнього домінуючого комплексу (такого, в який вірить більшість населення). Така ситуація є природним наслідком прогресуючої диференціації цінностей (розпаду їх на численні різновиди, «боротьби всіх проти всіх»). Емоційне ставлення до такого суспільства чудово передано Далі в його знаменитій картині «Передчуття громадянської війни в Іспанії». Така обстановка призводить до компрометації цінностей взагалі, перетворення боротьби за перетворення (трансформізм) у боротьбу за існування (конформізм)» [23].

Досвід розвинених європейських країн, а також деяких країн пострадянського простору свідчить про те, що курс на забезпечення національних інтересів, коли сама держава стала ідентифікуватися з нацією, а цивілізація – з національною цивілізацією, у поєднанні зі загальнолюдськими цінностями та правами людини є найперспективнішими [19, с. 223]. Саме такі цінності притаманні нашій країні.

Історико-культурні умови формування наших українських цінностей склалися у процесі різних відносин із Заходом і Сходом, Північчю і

Півднем. Тому гармонія, а не боротьба, є цінністю українського народу – толерантність міжособистих та міжетнічних взаємин, виваженість у прийнятті рішень, людський потенціал. Нам також властиві: особиста відповідальність за можливі наслідки реалізації цілей та цілеспрямованості, прагнення до самореалізації та особистої незалежності, наполегливість у досягненні своєї мети [33, с. 325].

Крім того, Н.Нижник, О.Машков та інші дослідники зазначають, що на сучасному етапі в Україні система державного управління зазнає зміни ціннісних орієнтацій, пов'язаних з утвердженням «людиноцентристської» ідеології на зміну державо-центристської, з посиленням соціальної спрямованості державного управління» [47, с. 118].

Як вірно відмічає В.Пазенок, «своїми багатограними можливостями туризм здатний розв'язувати цілу низку взаємопов'язаних проблем високого суспільного звучання. Одна із них – забезпечення інтеграції нашого «розірваного світу», сприяння посиленню тенденцій солідарності, комунітаризму <...> Учасники таких добровільних, невимушених зустрічей, а їх число з року в рік збільшується, своїм спілкуванням витворюють альтернативну (або доповняльну) Інтернету живу загальнопланетарну мережу міжіндивідуальної комунікації. Туристське спілкування – одна із універсальних форм міжособистісних зв'язків, які за умов інтернаціоналізації та глобалізації життя людей перетворилися на один із важливих чинників, що визначають зміст життя людства. І не випадково туризм визначають як ефективний канал «народної дипломатії». Людські кроскультурні взаємини розташовуються «вище урядів», вони безпосередні, щирі, прозорі, «теплі». В цьому відношенні великим гуманістичним потенціалом наділені такі різновиди туризму, як соціальний, родинний, молодіжний, релігійний, «ностальгічний», «подійний», а також туризм для людей «третього» віку, інвалідів» [34].

Балансуючи між потребами суспільства і окремого індивіда туризм у повній мірі розкривається як складне багатофункціональне явище. Так, як

зазначає О. Левицька, «особливої уваги потребує людина як невіддільний компонент туризму. Вона – центр усієї системи туризму і на початковому, і на розвиненому етапі, тобто в сучасний період» [28, с. 70]. А з іншого боку, Л. Карпова пише: «Культурне розмаїття, значні відмінності між культурами різних народів, історичних епох, цивілізацій - необхідна передумова та вихідна основа процесів кроскультурних комунікацій, що мають місце в туризмі» [23, с. 189].

Інший відомий дослідник М. Каган відзначає, що «людська цивілізація найближчого майбутнього перетворюється на своєрідний «інноваційний простір», характер використання якого обумовлюватиме також її культурний розвиток, а отже, й матеріальний успіх» [21, с. 86].

Проте ми більше солідаризуємось із думкою, що «свобода як цінність духовного рангу є джерелом усвідомлення туристом власної гідності. Втім її реалізація справа не проста. В умовах широкої демократії суспільних відносин значно загострюється проблема так званого соціального туризму» [50, с. 127].

Зрештою ці сюжети не нові, адже ще О. Шпенглер писав, що «кожна культура має власну форму..., власну ідею, власні пристрасті, власне життя, власну смерть», «у кожній культурі є свої можливості вираження, які з'являються, дозрівають, в'януть і ніколи не повторюються» [53, с. 151].

У подібному ключі міркує відомий український філософ і педагог І. Зязюн: «Існують різні динамічні рівні культури, причому кожному рівню властива діалектика як прогресу, так і регресу. Окремі культури кристалізуються та взаємопереплітаються. Світова культура об'єднує культури окремих країн і народів, але загальнолюдської культури, однакової для всіх, не існує. За модними нині розмовами про загальнолюдські цінності не слід забувати, що стимулювати справжні цінності, які духовно звеличують людину, зумовлюють її світоглядні устремління і переконання може лише та культура, яка спирається на національний принцип. Актуальним для всіх в Україні був і залишається обов'язок, точно відбитий у двох давніх

афоризмах: «пізнай самого себе» і «будь самим собою». Як ніщо інше українська національна культура узагальнено виражає творчі зусилля та досягнення українського народу в усіх сферах життя. Український народ протягом своєї багатовікової історії створив самобутню культуру, яку по-справжньому ще треба пізнати» [16].

О.Головащенко відзначає: «Людина – це суспільно-культурна істота, що постійно «вбирає» цінності соціокультурного навколишнього світу. Туризм розширює горизонти її повсякденного (певною мірою монотонного, одноманітного) буття. Туризм руйнує світ звичок, стереотипів, життєвих аксіом повсякденності людини. Туризм є формою «піднесення» людини над повсякденним життям. Людина, що подорожує, стає відкритою для інновацій, які безперервно створюються в усіх сферах суспільного життя різних країн. Завдяки туризму людина опановує нові технології, нові технічні засоби виробництва товарів та послуг. В туризмі є позитивне в плані творення сучасної культурної людини, що оволоділа найвищими зразками конструктивних та ефективних форм матеріального та духовного виробництва. Мандруючи, людина потрапляє в нові ситуації, не передбачені її попереднім досвідом. Вона опиняється в нормативно-ціннісному хаосі. Через особисте відчуття та осмислення людина знаходить шляхи та приймає рішення, які розширюють горизонт її світобачення. Туризм порушує «накатане» існування людини, коли вона день у день автоматично здійснює дії, не замислюючись над їхньою раціональністю та ефективністю» [6].

Якщо звернутися до України, то її туристичні можливості дійсно є надзвичайно потужними. За дослідженням О. Бейдика, «в Україні можна виділити такі лікувально-оздоровчі можливості рекреаційного туризму: 1) альпестологічні; 2) грязьові; 3) кліматичні; 4) кліматично-грязьові» [2, с. 73]. Н. Іваницька додає, що «серед пріоритетних напрямів туристичної діяльності варто виділити й діловий туризм» [18, с. 29].

В Україні, як відзначає О. Орленко, «вагома роль у розвитку туристичної галузі належить такій перспективній формі діяльності, як сільський зелений туризм» [32, с. 21].

З дослідницею О. Орленко солідарний і філософ В.Пазенок: «Екотуризм є особливо важливими формами подорожей тому, що вони здатні, з одного боку, забезпечувати поступальний і сталий його розвиток з мінімізацією шкідливого наслідку, а з іншого, узгоджувати життєві потреби теперішніх і майбутніх поколінь, насамперед потребу у здоровому середовищі проживання. У сфері екотуризму знаходяться також лінії перетину соціо-економічних та культурних інтересів і попитів міського та сільського населення. Для сільських жителів, як, до речі, і для мешканців малих міст і селищ, екотуризм корисний насамперед тим, що він активно сприяє створенню робочих місць, розв'язанню проблеми зайнятості населення, вкрай актуальної для України. Природничий (зелений, аграрний, екологічний) туризм залучає міських жителів до місць збереження і відтворення традиційних ремесел, до джерел фольклорної культури, що активно сприяє пробудженню і вихованню патріотичної пам'яті, без чого немислимий процес національного самоусвідомлення» [34].

Щодо розуміння сутності екотуризму в світі науковці Шульгіна Л. М., Бондар А. І. стверджують: «Незважаючи на те, що тенденція до «екологізації» туризму має світовий масштаб, дефінування нових видів туризму відбувалося у кожній країні по-різному. Так, наприклад, у Шотландії у 2004 р. було опубліковано фінальний звіт щодо перспектив розвитку зеленого туризму на міжнародному ринку. У звіті зазначалося, що використання терміну «екотуризм» характерне саме для країн, що лідирують у розвитку цього виду туризму, – Австралії, Новій Зеландії та Швейцарії» [54].

У своїй праці науковці Дутчак С. В та Дутчак М. В. переконують, що «аналізуючи літературні джерела, можна припустити, що відбувається зміна потреб туристів на користь спілкування з природою. Стає економічно вигідно

залишати природне середовище в незміненому стані, підтримувати екологічну рівновагу в природних ландшафтах. Тобто екологічний вид туризму передбачає мінімальні затрати на розвиток туристичної інфраструктури з одного боку і, по можливості, збереження первісного стану природно-територіальних комплексів - з іншого боку» [13].

Далі науковці у сфері туризму Шульгіна Л. М., Бондар А. І. зазначають: «У вітчизняній та закордонній теорії і практиці досить часто зустрічається поняття «сільського туризму», який традиційно вважається започаткованим у Франції та Швейцарії у другій половині ХХ ст.» [54].

Також досліджуючи явище екотуризму науковці Шульгіна Л. М., Бондар А. І. у своїй роботі констатують те, що «аналітики нових видів туристичних продуктів нерідко ототожнюють поняття «сільського» та «зеленого» туризму, а також позначають їх інтегрованим поняттям «сільський зелений туризм». Так, у назвах організацій, основною метою діяльності яких є сприяння розвитку сільського туризму (у Франції – Національна організація будинків відпочинку і зеленого туризму; в Україні – Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму, перша неприбуткова громадська організація, створена у 1996 р., далі – Спілка) присутнє поєднання двох термінів – «сільський» та «зелений» туризм. На нашу думку, епітет «зелений» в обох наведених прикладах вживається з метою особливого акцентування на тому, що відпочинок відбувається у безпосередньому контакті з природним середовищем та є за сутністю окремим видом туризму» [54].

Також науковці Шульгіна Л. М., Бондар А. І. у своїй праці наголошують на тому, що «<...> значна кількість науковців і практиків більше схильна диференціювати аналізовані види туризму. Так, у Голландії, Шотландії та Данії, де на достатньо високому рівні розвинені альтернативні види туризму, найчастіше вживається термін «зелений туризм». Зокрема, шотландські організації розглядають термін «зелений туризм» як найбільш

відповідний для опису діяльності підприємств, які пропонують відпочинок, що пов'язаний з природним та культурним середовищем» [54].

Також дослідники Шульгіна Л. М., Бондар А. І. розкривають сутність поняття «агротуризму» поруч з іншими гілками екотуризму, аргументуючи тим, що «<...> агротуризм – це достатньо новий термін, що виник як нова форма «сільського туризму» і передбачає відпочинок у сільській місцевості з безпосередньою участю відвідувачів у діяльності сільських жителів. Він найчастіше застосовується у Польщі (у формі агротуристичних ферм і визначається терміном «агротуристика»), в Угорщині та Білорусі» [54].

Шульгіна Л. М., Бондар А. І. підкреслюють, що «найважливіші завдання еко-орієнтованого туризму:

- мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище,
- екологічне просвітництво виробників і споживачів турпродуктів, формування умов для сталого розвитку туризму» [54].

У своєму дослідженні науковці Шульгіна Л. М., Бондар А. І. підсумовують, що «<...> екологічно-орієнтовані види туризму розрізняються за ознаками: рівень втручання людини у природне середовище, рівень активності та програма дозвілля. При цьому вони мають такі спільні ознаки:

- 1) формування обізнаності споживачів про багатство місцевих ресурсів;
- 2) шанобливе та відповідальне ставлення до природного середовища;
- 3) мінімізація негативного впливу на середовище, а також його підтримка;
- 4) врахування потреб та інтересів туристів і місцевого населення та покращення їх добробуту;
- 5) створення відповідних умов для комфортного та цікавого відпочинку;
- 6) забезпечення економічних і соціальних результатів діяльності підприємства» [54].

І. Семеряк також вважає, що «зелений туризм поступово стає популярним через особливість відпочинку, близькість до народної культури та історії регіону, можливістю провести час серед природи, тощо» [41, с. 305].

При вивченні різновидів «природного» туризму дослідники Шульгіна Л. М., Бондар А. І. продовжують свій аналіз, вказуючи на такі обставини: «термін «природний» туризм найчастіше зустрічається як синонім поняття «екологічного» та «зеленого», оскільки, передусім, передбачає відпочинок у природному середовищі. Проте деякі автори визначають, що він заснований лише на мотивації туристів і не враховує їх впливу на навколишнє середовища під час відпочинку» [54].

Натомість, у своїй роботі дослідники Дутчак С. В. та Дутчак М. В. акцентують свою увагу на тому, що «Всесвітня туристична організація використовує термін пригодницький туризм <...> як ширше поняття, що включає в себе й екотуризм. Однак екотуризм - не самі лише пригоди, хоча він і має пригодницькі елементи. Тому справедливо вважати, що поняття «пригодницький туризм» і «екотуризм» багато в чому перетинаються, але перше не поглинає друге» [13].

Дослідники Шульгіна Л. М., Бондар А. І. у своєму дослідженні акцентують на тому, що «<...> термін «екологічний» не може вживатися як назва окремого виду туризму, як пропонують деякі науковці, з кількох причин. По-перше, ознаки екологічної орієнтованості притаманні багатьом різновидам альтернативного туризму. По-друге, термін «екологічний» є нині досить поширеним і зустрічається у багатьох сферах (а не тільки у туристичній), так само як і проявляється у різних формах» [54].

О.Головашенко підсумовує, що «в ієрархії цінностей українців велику роль відіграє прагнення до незалежності власного існування, до можливості самому визначати свою життєву стратегію. Багатовікова соціальна та політична закріпаченість, відсутність у них елементів громадянського суспільства, державності призвели до того, що українець сублімувався в

туризмі. Українець не чинив опору соціально-економічним негараздам, він пристосовувався. Звідси човниковий туризм, а раніше -подорожі чумаків по сіл ь на волах до Криму, на чайках по Дніпру та по Чорному морю. Для українців в їхніх світоглядних орієнтаціях завжди на перший план висувалася ідея сенсу наповненості самого буття, такого софійного начала життя, його просвітленості надією і гармонією, яка в українському менталітеті слугувала ідейним мотивам протистояння хаосу, «тьмі зовнішній» ворожих сил зла, іноземного гноблення і соціально-політичних колізій» [6].

Відповідно до дослідження Д. Соловйова, «...розвиток туризму залежить від сприйняття на рівні держави важливості туризму та використовуваних важелів державної підтримки. За рекомендаціями Всесвітньої туристичної організації сучасний стан розвитку туризму передусім потребує державної підтримки, а вже потім приватного сектору. Сприяння розвитку туристичної сфери повинно здійснюватися з урахуванням його місця в економіці країни» [44, с. 71].

З точки зору економічної науки проблему розвитку туризму розглядають багато дослідників. Зокрема, українські економісти Іващенко А.В. та Маценко А.А роблять таку серію взаємопов'язаних висновків: «щоб розвинути туристичний бізнес, потрібно вирішити низку проблем. Головним чином, це інвестування туристичної галузі (сьогодні необхідно близько 70-80 відсотків іноземних інвестицій від загальної суми фінансування), формування підприємницьких структур, які б працювали в цій сфері (сьогодні в туристичній галузі задіяно лише 5-7 відсотків підприємств) та розвиток маркетингової діяльності. А також необхідно розробити розрахунки економічної окупності інвестиційних проєктів, бо інакше подібні проєкти інвестора не зацікавлять. Значні практичні складності виникають при економічній оцінці територій, управлінні цією сферою, прийнятті оптимальних проєктних рішень, формуванні інвестиційної рекреаційної політики. Важливе значення розвитку замкового туризму в Україні обумовлює об'єктивну необхідність подальшого дослідження

теоретико-методичних питань розробки організаційно-економічних основ розвитку замкового комплексу. Отже, створення дієвої системи місцевого, регіонального та державного управління сферою збереження історико-культурної спадщини (оборонних споруд у тому числі) та налагодження взаємодії центральних органів влади та органами місцевого управління в цій сфері забезпечить збереження зазначених пам'яток у належному стані, що, у свою чергу, сприятиме розвитку замкового туризму та підвищенню іміджу України у світовому співтоваристві» [17, с. 133].

Проте, не слід забувати слова Г. Бака, який слушно вказує, що «розвиток туристичного бізнесу можливий тільки на основі впровадження нових ідей, удосконалення процесів виробництва товарів і послуг, розширення їх асортименту» [1, с. 154].

Суперечливими є й демократичні чи «псевдодемократичні» тенденції розвитку туризму. Ще Ф. Шміттер зазначав: «Демократизація не обов'язково принесе з собою економічне зростання, соціальний світ, ефективне управління, політичну гармонію, вільний ринок. Але ми повинні розраховувати на зародження політичних структур, мирно конкуруючих, що формують уряду і які впливають на публічну політику; здатних вирішувати соціальні та економічні конфлікти за допомогою встановлених процедур демократії здатні змінювати свої закони і організаційні структури під впливом мінливих обставин. Можливо, вони не відразу домагаються всього перерахованого вище, але на цьому шляху у них набагато більше шансів на успіх, ніж у автократичних режимів» [22, с. 144-145].

У такому ж ключі пише й Дж. Сарторі, який вважає, що «здійснюючи в себе демократію, яка визначається як виборна поліархія, ми не звертаємося тим самим до налагодження «хорошого» функціонування системи, тому що суперництво на виборах не забезпечує якості результатів, а тільки демократичність способу їх досягнення. Решта ж – те, наскільки цінний кінцевий результат, – залежить від якості керівництва. Однак, хоча часто-

густо визнається життєво важлива роль керівництва, проте воно набуває в теорії демократії лише дуже незначний статус» [40, с. 81].

Так чи інакше, але незаперечною є думка, що «головною метою суспільної демократії є вирівнювання суперечностей та створення системи обмежень і протипаг для великої кількості політичних еліт, а основною ознакою – співпраця еліт» [29, с. 221].

Інша справа як демократичні цінності, а головне практики і процедури реалізуються в сучасному українському суспільстві. О.Головащенко влучно підмітив історичні та ментальні особливості українців у їх ставленні до мандрів: «Схильність до переміни стін повсякденного буття обумовлена і такими рисами українського менталітету, як романтизм, мрійливість, відкритість до нового, естетизм. Подорожі українців дозволяли їм легко переживати фарс повсякденних дрібниць, безглуздя чвар у міжособистісних стосунках і у взаємовідносинах з владою. Епікурейство українців (накритий стіл, «садок вишневий коло хати», розмірений темп життя, естетизм традиційної обрядовості і в той же час непокірливість долі та всьому неми нучому) також притаманне їхній мандрівній активності» [6].

Сучасний туризм набуває в Україні статусу посланника миру і співдружності між народами, інструменту співпраці в різних сферах суспільної життєдіяльності. Окрім того, туризм стає справжнім провідником цінностей демократії, поваги до інших традицій і культур. Справжня демократизація та осучаснення світоглядно-ідеологічної парадигми формування стратегії розвитку політики держави сьогодні буде неможливою без утвердження перерахованих вище цінностей.

Ж. Богданова слушно пише: «у сучасних умовах розвиток туризму, як і будь-якої іншої галузі економіки, залежить від гнучкості підприємств галузі, тобто здатності легко видозмінюватись відповідно до потреб та запитів споживачів туристичного продукту» [3, с. 194].

На нашу думку, туризм має стати одним з пріоритетних напрямів формування світоглядно-ідеологічної парадигми в стратегії державної

політики України на етапі демократизаційних трансформацій. Така парадигма має включати різні складові, серед яких в дисертації особливо наголос робиться на такі:

- 1) українці мають позиціонуватися як носії демократичних цінностей і стандартів;
- 2) українські туристи мають розглядатися як пропагандисти національних цінностей культури;
- 3) туризм має визначатися як засіб миролюбства в суспільній сфері України;
- 4) в країні має стверджуватися ідеологія безпеки сучасного туризму у (протидія злочинності, торгівлі живим товаром та міжнародному тероризму).

Саме тому туристична діяльність виступає дуже цінним надбанням українського суспільства, яке потрібно примножувати та розвивати.

I. Зязюн спаведливо відзначає: «Нинішні українці продовжують розвивати буття попередніх поколінь людей, які жили в Україні в різні епохи й належали до різних культур, зробивши вибір на користь збереження пам'яток власної чи чужої давнини, відновлення системних зв'язків у просторі та часі. Культурні досягнення українського народу вимагають об'єктивної оцінки. <...> У сучасних умовах діячі культури, до яких можна зарахувати й нечислених працівників туристичної галузі, повинні працювати на українську ідею, не чекаючи, доки народ усвідомить себе як самостійну національну єдність, і не покладаючись на так званий «одвічний розум». У такий спосіб Україна збереже себе завдяки ментальності та духовній стриманості у сприйнятті західних, східних чи інших впливів. Прихована життєва снага рідної культури рано чи пізно виявить себе проти згубних впливів чужих культур. Звідси історія цивілізації й культури у підготовці кадрів усіх рівнів для українського туризму набуває особливого значення. Слід якнайшвидше відмовитись від механічного введення культурологічного матеріалу до відповідних навчальних курсів і штучної прив'язки цього матеріалу до закорінених на економіці та політиці історичних періодів.

Цивілізаційний та культурологічний аспекти мають стати головними у відповідних навчальних курсах дисциплін вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, що готують кадри для сфери туризму. Але найповніше вони мають відбитися у новій науковій галузі – туризмології» [16].

Ми поділяємо позицію І. Зязюна, що «туризмологія має базуватись на таких філософських принципах:

- гуманізмі;
- натуралізмі;
- науковості;
- національній ідеї;
- традиціоналізмі;
- загальнолюдських цінностях» [16].

Специфікою України, яка відсутня у більшості європейських країн є так звані – мультиландшафтність, мультикультурність і мультикліматичність. Тобто наявність на рівні однієї державної території суттєво відмінних типів ландшафтів (від степу і лісостепу до гір і примор'я), різних культурних, поведінкових, ментальних і фольклорних традицій в регіонах, які історично склалися в межах різноманітних державно-політичних утворень (від західно- і східноєвропейських до азійських), досить суттєва відмінність наявних кліматичних зон.

В нашій країні поступово відбуваються зміни на краще в окремих туристичних регіонах під тиском міжнародних партнерів. Наприклад, у 2017 році Україна офіційно приєдналась до Протоколу про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. Відповідно до цього сторони співпрацюють з наступних питань [38]:

- «а) просування Карпатського регіону як центру сталого туризму;
- б) розробка, просування та маркетинг карпатських регіональних туристичних послуг, продуктів та пропозицій у сфері сталого туризму;
- с) забезпечення спільних високоякісних стандартів розвитку сталого туризму в Карпатах;

d) підвищення внеску туризму в сталий розвиток місцевої економіки в Карпатах;

e) управління туристичними потоками й туристичними центрами в Карпатах з метою позитивного впливу на довкілля та сприяння сталому місцевому економічному розвитку менш розвинених територій;

f) підвищення внеску туризму в збереження і стале використання біологічного й ландшафтного різноманіття Карпат відповідно до цілей Європейської ландшафтної конвенції;

g) підвищення внеску туризму в сталий розвиток сільського господарства в Карпатах;

h) підвищення внеску туризму в стале управління лісовим господарством в Карпатах;

i) планування сталого розвитку туристичної інфраструктури і транспорту в Карпатах;

j) підвищення внеску туризму в збереження й просування культурної спадщини й традиційних знань місцевого населення в Карпатах;

k) підвищення внеску туризму в громадську освіченість й обізнаність з питань сталого розвитку;

l) сприяння транскордонному співробітництву з питань розвитку сталого туризму в Карпатах;

m) управління впливом розвитку туризму на біологічне й ландшафтне різноманіття Карпат;

n) управління впливом розвитку туризму на довкілля в Карпатах;

o) управління соціально-економічним і культурним впливом туризму в Карпатах;

p) моніторинг ефективності політик і стратегій для розвитку сталого туризму в Карпатах» [38].

У цьому контексті варто згадати позитивний приклад діяльності Національного природного парку «Синевир», який поєднує збереження біологічного різноманіття з туризмом та науковою діяльністю. Як свідчить

офіційний сайт цього парку: «Національний природний парк «Синевир» – це провідна природоохоронна науково-дослідна установа, що займається охороною, збереженням і вивченням унікального куточку Карпат – верхів'я Тереслянської долини Закарпаття. Національний природний парк «Синевир» створено у 1989 році заради збереження, відтворення і ощадливого використання природних ресурсів, комплексів та об'єктів, які мають особливу наукову та естетичну цінність у межах різних висотних поясів південно-західних макросхилів Горган. Тому особливим завданням для НПП «Синевир», як природоохоронної структури, стало збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності у природних умовах з дотриманням режиму охорони природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання; розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього середовища та бережливого використання природних ресурсів; еколого-освітня робота тощо. Турбота про природу – повсякденна справа співробітників Національного природного парку 'Синевир'» [31].

Іншим прикладом гармонійного поєднання цілей туризму і охорони природи є діяльність Шацького національного природного парку на Волині. Як свідчить його офіційний сайт: «Шацький НПП Державного агентства лісових ресурсів України знаходиться в північно-західній частині Волинської області на території Шацького адміністративного району. Земельні ділянки НПП на окремих відрізках межують: на північному заході та півночі – з Білоруссю, на заході – з Польщею, на сході – зі Старовижівським та на півдні – з Любомльським районами Волинської області. У більшості межі земельних ділянок парку пролягають по внутрішньо-районних господарських лініях розмежування. Шацький НПП був створений Постановою Ради Міністрів УРСР від 28 грудня 1983 р. на площі 32515 га для збереження унікальних природних комплексів, які мають особливу природоохоронну,

оздоровчу, історико-культурну, наукову, еколого-освітню та естетичну цінність. Почав функціонувати з 1 квітня 1984 р» [52].

Третім прикладом, де принципи закладені в міжнародних документах реалізуються на високому рівні є Ічнянський національний природний парк на Поліссі. Як свідчить його офіційний сайт: «Ічнянський національний природний парк створений відповідно до Указу Президента України від 21 квітня 2004 року. Розташований на території Ічнянського району Чернігівської області. Парк є бюджетною, природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою загальнодержавного значення і входить до складу природно-заповідного фонду України, охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання. Підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України, оперативне управління здійснює Департамент екомережі та природно-заповідного фонду» [20]. Нажаль, такі приклади ефективного розвитку природних локацій в Україні поки поодинокі.

Універсалізацію туристичних позицій можуть забезпечити тільки лічені держави у світі, які до того ж займають гігантські території (у порівнянні з Україною та більшістю інших країн світу) – США, Канада, Росія.

У результаті, пересічний турист, перебуваючи в межах однієї держави, отримує змогу отримати спектр різноманітного відпочинку (від оздоровчого до пізнавального), який в іншому випадку потребував би мандрів по декільком країнам. Звичайно, це є ґрунтовним фактором у плані фінансової економії та часу.

Єдиною вимогою у цьому випадку є – при збереженні мультирізноманітності забезпечити уніфікацію та стандартизацію сервісу. Ми приходимо до розуміння, що треба гарантувати безпеку як туристам, так і сільському населенню, яке надає послуги зеленого туризму. А це значить, що

зелений туризм з категорії любительського туризму поволі переходить до більш вагової – професійної.

Підтвердженням наявності цього «перехідного» процесу може служити такий факт – має бути введена державна система стандартизації місць розміщення. Паралельно буде запроваджено й систему стандартизації місць розміщення. Щоб прискорити процес переходу зеленого туризму до категорії професійного, слід понад усе визнати його бізнесом. І, як будь-який інший бізнес, допустити зелений туризм до кредитних ресурсів, що значно прискорить його розвиток. Адже в країнах ЄС сьогодні про сільський зелений туризм говорять як про бізнес. Вони мають майже 500 об'єктів сільського туризму, який нараховує близько 2 млн. ліжко-місць. Нарешті, необхідно визначити правовий статус сільського господаря, який надає послуги зеленого туризму. Дотепер цей статус для багатьох сільських жителів, які приймають у себе на відпочинок городян, все ще залишається нездійсненою мрією.

Співпраця зеленого туризму з туристичними компаніями залишає бажати кращого. Причина – у гонитві за надприбутками – туристичні компанії значно підвищують ціни на послуги зеленого туризму, роблячи їх у такий спосіб недоступними для багатьох потенційних клієнтів. Єдиний можливий вихід – українська туристична індустрія повинна працювати злагоджено і в ній свої місця мають посісти як туристичні компанії, так і господарі «зелених» садиб.

В Україні поки що спонтанно і все ж почав розвиватися внутрішній туризм. Багато хто із співвітчизників, поїздивши по європейських країнах, побувавши в Туреччині, Єгипті та в інших державах, відчули потребу в національному туристичному продукті. Підвищений інтерес до України демонструють й громадяни інших країн. Вони хочуть пізнати особливості національної культури, національні традиції, що переважно збереглися в сільській місцевості. Зрештою, вони прагнуть екзотики. Задовольнити цей інтерес здатні туристичні компанії. Бо вони знаються на особливостях цього

бізнесу, вміють його організувати та впроваджувати в життя. До того ж, туристичні фірми спроможні забезпечити зеленому туризму широкомасштабну рекламну кампанію. А інакше хто дізнається про його реальні можливості?

Також слід зазначити, що як і в будь-якому виді туризму, в зеленому також має діяти страхова система. Це дасть змогу убезпечити туристів від багатьох ризиків – від хвороби, можливого харчового отруєння, пошкоджень внаслідок верхової їзди на конях тощо. А ще, на зелений туризм (як і загалом на цю галузь) мусить звернути свою увагу держава, адже дотепер він розвивається практично без її підтримки. Незважаючи на голосні заяви політиків і урядовців ми констатуємо відсутність ефективної і цілеспрямованої стратегії удосконалення державної політики туристичної діяльності, про що детальніше йтиметься у наступному підрозділі.

3.2. Стратегія удосконалення державної політики туристичної діяльності

Аналіз, який здійснений у попередніх частинах цього дослідження, показує що стратегія вдосконалення туристичної діяльності полягає насамперед у відході від технократичного мислення та усвідомлення значення туризму для сучасного суспільства. Справа в тому, що це суспільство має риси науково-технологічної цивілізації, де розум народжує нові знання, ці знання трансформуються в технології, які в свою чергу підкорюють собі людину. Дослідження соціальних наук другої половини ХХ століття виявило, що людське суспільство у своєму розвитку набуло техногенних рис. У техніці люди вбачають не лише засіб зробити своє життя більш комфортним, але й джерело нових емоцій, досвіду, вражень, дозвілля та роботи. За посередництвом техніки людина народжується, навчається, працює та помирає. Будучи детермінантою людського життя технічний прогрес підкоряє собі людину. Навіть в наукових дослідженнях суспільство розглядають як технічну систему. При чому техніка домінує над культурою,

тому що приносить прибуток обмеженій кількості людей, а всім іншим дарує ілюзію свободи та рівності. У процесі соціальної еволюції техніка виступає результатом культурного розвитку, але з часом культурна основа вимивається й залишається лише «потворна» надбудова.

О.Левицька слушно зауважує, що «у процесі туристичної подорожі людина не просто перебуває в якомусь середовищі - природному чи урбанізованому, вона завжди вступає в певний контакт з довкіллям. Яким чином здійснюватиметься цей контакт, залежить не лише від рівня організації індустрії туризму, а й від самої людини. З яким ціннісним багажем включилася людина у взаємодію з довкіллям? Цесутнісний момент, який впливає на поведінку людини. Туристська подорож сама по собі не завжди позитивно визначає ставлення людини до природи. Взяти, наприклад, тимчасовість перебування, яка часто налаштовує на легковажність у ставленні особливо до природного середовища. «Я сьогодні тут, через тиждень поїду... Ну насмітив, щось зламав... Врешті-решт я заплатив гроші, то чому маю себе обмежувати?» - приблизно такі думки можна почути на туристських маршрутах. Почуття тимчасовості, «певної випадковості», яке в даному разі вживається нами як синонім негативності, посилюється використанням на туристських маршрутах одноразового посуду та столової білизни і т. ін. До того ж туристські підприємства не завжди включені в процес утилізації відходів, не сприяють тим самим послабленню негативного тиску на екологічний стан природи» [28].

У цих умовах туризм теж потрапляє під вплив технологічного прогресу і сам стає його рушієм. Найпростішим прикладом такого впливу є розповсюдження віртуального туризму, що є по суті симулякром справжнього. За допомогою віртуальних подорожей складається ілюзія присутності в різних місцях нашої планети. Однак такі подорожі не несуть в собі зміну духовного світу людини. Має місце принципова різниця між справжнім туризмом і тим, що здійснюється за допомогою новітніх технічних засобів. Основою розуміння справжнього туризму як продуктивної

практики саморозвитку через спілкування з іншими людьми та речами є ідея того, що ми маємо ефективно впливати на світ, а світ, помічаючи наш вплив здійснює зворотній рух до нас через наше власне буття. Таким чином важливо підкреслити, що в справжньому туризмі важливо не тільки й нестільки важливо побачити об'єкт до якого ти прагнеш, а більш важливо здійснити цю подорож самому, пройти своїми ногами кожен поворот довгого, звивистого шляху й доклавши зусиль, часу та ресурсів зрештою досягти поставленої мети. Все справжнє потребує зусиль. Не виключенням є й справжній туризм, який оновлює й підносить людину до вершин людської природи. Йдеться про досягнення нового стилю мислення, дії та усвідомлення того, що речі, які ми зустрічаємо під час подорож мають власну духовну природу. Задача справжнього туриста доторкнутися до їх внутрішньої сутності, побачити витoki, що можуть бути віднайдені лише особисто. Саме в безпосередньому контакті приховані пізнання та мудрість. Ми спроможні пізнати світ та інших людей лише за умови коли наше пізнання відкрите, коли воно за предметністю бачить глибинну природу, коли ми усвідомлюємо, що речі є не однобічними, а люди не є настільки чужими, якими вони нам здавалися до початку подорожі.

У цьому контексті важливо процитувати особливо важливі і для сучасної України рекомендації, які були закріплені Гаазькою декларацією Міжпарламентської конференції по туризму:

- «Держави повинні чітко визначити місце туризму в рамках національних пріоритетів і давати оцінку впливу будь-якого законодавства на спрощення та лібералізацію туризму для забезпечення того, щоб це не перешкоджало розширенню потоків міжнародного туризму» [5].

- «Держави повинні приділяти все зростаючу увагу гармонізації, здавалося б, суперечливих принципів спрощення туристських формальностей і безпеки та захисту туристів і туристських об'єктів» [5].

- «З метою забезпечення ефективного планування і координації у всіх областях, пов'язаних зі спрощенням туристських формальностей, держави повинні прийняти національну політику в області спрощення туристських формальностей, проведення в життя якої по можливості повинно бути доручено національним комітетам щодо спрощення туристських формальностей» [5].

- «Держави повинні заохочувати розвиток туристичної свідомості, тобто гостинності по відношенню до мандрівників і туристів, у співробітників митних і імміграційних властей, персоналу туристських підприємств і широкої громадськості, з метою поваги людської гідності і в першу чергу для недопущення будь-яких проявів дискримінації» [5].

- «Держави повинні забезпечити застосування особливих пільгових процедур по відношенню до окремих груп подорожуючих, таких як молодь, інваліди та люди похилого віку; ці особливі пільгові процедури могли б, зокрема, включати зменшення або відмову від зборів за видачу дорожніх документів, таких як паспорти і візи, а також знижки на проїзд на громадському транспорті; Крім цього держави повинні вжити всіх необхідних заходів для полегшення доступу інвалідів до туристських подорожей, поїздок і перебувань, незалежно від їх спеціальних потреб і умов» [5].

- «Держави повинні приділяти особливу увагу статистичним даними, згідно з якими в найближчі кілька років очікується суттєве зростання обсягів міжнародного туризму, для забезпечення планування та розвитку об'єктів обслуговування пасажирів, а також злітних і посадкових смуг і їх своєчасного введення в дію, з тим щоб не перешкоджати розвитку міжнародних повітряних перевезень. У зв'язку з цим конструктивна робота, виконана ІКАО, повинна отримати своє визнання і підтримку» [5].

- «Держави повинні дотримуватися норм, правил і інформаційних вимог ВООЗ і, зокрема, забезпечувати, щоб був потрібний тільки один медичний сертифікат про щеплення проти жовтої лихоманки і тільки від обмеженого числа міжнародних мандрівників. ВООЗ повинна отримати негайну відповідь від урядів про останні зміни в медичних правилах у всіх країнах» [5].

- «Держави повинні вжити заходів, спрямованих на забезпечення безперешкодного доступу туристів до невідкладної медичної допомоги під час їх перебування на національній території» [5].

- «Там, де це можливо і економічно виправдано, розвинені держави повинні лібералізувати свою політику, щоб збільшити число авіарейсів і їх частотність в країни, що розвиваються і з країн, що розвиваються з метою заохочення і прискорення пасажирських потоків і спрощення туристських поїздок в ці країни в нетривалий період масових відпусток» [5].

- «Парламентарії повинні надати підтримку першому всеосяжному юридичному документу щодо спрощення туризму, незалежно від виду транспорту, а саме проекту Будапештській конвенції щодо спрощення туристських подорожей, поїздок і перебувань; вони також повинні підтримати просування, розвиток і оновлення існуючих юридичних документів, прямо або побічно пов'язаних зі спрощенням туристських подорожей, поїздок і перебувань» [5].

У світлі зазначених рекомендацій та враховуючи сучасний стан України, завданням нової стратегії удосконалення державної політики туристичної діяльності має стати формування збалансованого культурного туризму. Він є осягненням не лише технократичної сторони подорожі, але й внутрішніх перетворюючих сил виховного впливу, виховання людини під час мандрівки. Вміння побачити у простому складне, вміння відчувати, що разом із силою приходить слабкість, виявляє творчу можливість людини опанувати

певні навички у тому числі, ті, які знадобляться туристу, адже туризм має два виміри: матеріальний та духовний.

Туризм за своєю сутністю є абівалентним, у ньому поєднуються прагматичні компоненти такі як шлях, мета, ресурси, тощо, а також світоглядні не матеріальні компоненти такі як місія та цінності туриста, що належать до царини духовного. Світ туризму репрезентований як комерційними, економічними феноменами так і безкорисними, благородними, а інколи й авантюрними мотивами.

Поєднання в туризмі потреб і можливостей людини обумовлюють ту обставину, що саме змінюючи місце свого перебування людина особливо гостро відчуває власне буття, свою єдність зі світом, починає цінувати свободу та саме життя. Коли ти знаходишся на одному місці буденність, як болото затягує тебе в свої тенета, тобі може бути комфортно, але ти не живеш справжнім життям. Натомість наважившись вирушити в мандри ти здійснює екзистенційний крок до свободи, до повноти буття і власної гідності.

Однак, як показує аналіз, який ми здійснили у попередніх розділах, державна політика туристичної діяльності далека від оптимального стану. Тому у цьому параграфі слід зупинитися на стратегії механізмах її удосконалення. Розпочнемо із останніх нормативних актів у цій галузі. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р схвалено Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Як свідчить текст самого документу, «основними завданнями Стратегії є:

- 1) здійснення комплексу заходів з підтримки розвитку туристичної індустрії, зокрема створення привабливого інвестиційного клімату у сфері туризму та курортів;

- 2) забезпечення належного рівня міжгалузевої координації та міжрегіональної кооперації, що сприятиме раціональному використанню туристичних ресурсів і дасть можливість оптимізувати витрати з державного і місцевих бюджетів на здійснення заходів у сфері туризму та курортів;

3) об'єднання зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників туристичного бізнесу, інших галузей економіки та інститутів громадянського суспільства для популяризації України у світі і формування іміджу України як країни, привабливої для туризму;

4) гармонізація національного законодавства з європейським, дотримання цілей і принципів, проголошених стратегічними документами розвитку держави» [45].

У документі зазначається, що «стратегія визначає інтегрований підхід до формування і реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, який передбачає поєднання таких складових» [45]:

«галузевої (міжгалузева координація та системний розвиток складових сфери туризму та курортів), а саме:

- туристична діяльність (туроператори, турагенти; екскурсійне обслуговування);
- послуги з розміщення (колективне розміщення; індивідуальне розміщення);
- транспорт (повітряний; залізничний; автомобільний; водний: морський та річковий; міський громадський);
- туристичні інформаційні центри;
- музеї та галереї;
- театри, арени, клуби;
- конгрес-холи і конференц-центри;
- заклади громадського харчування;
- спортивні арени;
- торгові центри, магазини, сувенірні лавки;
- ІТ-компанії;
- страхові компанії;
- медіа-компанії» [45];

«територіальної (міжрегіональна кооперація, досягнення рівномірного та збалансованого розвитку туристичних регіонів, територій, зон), а саме:

- північ, південь, схід, захід, центр;
- області;
- райони;
- територіальні громади;
- курорти;
- туристичні території» [45];

«секторальної (створення системи стратегічного планування розвитку видів туризму на основі їх чіткої класифікації та визначення пріоритетних на державному та регіональному рівні), а саме» [45]:

- «- міський туризм;
- екологічний (зелений);
- етнічний;
- сільський;
- культурно-пізнавальний;
- подієвий;
- медичний, лікувально-оздоровчий;
- гастрономічний;
- релігійний;
- гірський, спортивний, велосипедний;
- пригодницький та активний;
- науковий та освітній;
- круїзний та яхтовий;
- шопінг та розважальний туризм;
- інші пріоритетні види туризму» [45].

Очевидно, що реалізація цієї Стратегії вимагає міжгалузевого підходу. Ще раніше в Україні ще з 2015 року створена рішенням Уряду Координаційна рада з питань туристичної діяльності. Так, відповідно до

постанови Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 388 до її складу включені:

- « - Перший віце-прем'єр-міністр України - Міністр економічного розвитку і торгівлі, голова Координаційної ради;
- Заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі, заступник голови Координаційної ради;
- Міністр інфраструктури;
- Перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства;
- Заступник Міністра культури;
- Заступник Міністра освіти і науки;
- Заступник Міністра закордонних справ;
- Заступник Міністра екології та природних ресурсів;
- Заступник Міністра молоді та спорту з питань європейської інтеграції;
- Заступник Голови ДРС;
- Заступник Голови Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів;
- Голова підкомітету з питань розвитку туризму, курортів та рекреаційної діяльності Комітету Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму (за згодою);
- Голова громадської спілки “Асоціація зіркових готелів України” (за згодою);
- Президент Асоціації “Розвитку автотуризму, кемпінгу та караванінгу” (за згодою);
- Голова громадської спілки “Асоціація розвитку внутрішнього та в'їзного туризму України” (за згодою);
- Голова правління громадської організації “Асоціація розвитку внутрішнього туризму” (за згодою);

- Президент Асоціації працівників навчальних закладів України туристичного і готельного профілю, ректор Київського університету туризму, економіки і права (за згодою);
- Заступник голови правління Всеукраїнського фонду сприяння міжнародному спілкуванню “Українське народне посольство” (за згодою);
- Голова правління громадської організації “Українська асоціація активного та екологічного туризму” (за згодою);
- Голова правління громадської спілки “Асоціація індустрії гостинності України” (за згодою);
- Голова ради Всеукраїнського об’єднання організацій роботодавців “Всеукраїнська федерація роботодавців у сфері туризму України” (за згодою);
- Президент Всеукраїнської громадської організації “Асоціація малих готелів та апартаментів України” (за згодою);
- Директор з розвитку Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам’яток історико-архітектурної спадщини імені О. Гончара (за згодою);
- Директор державного підприємства “Навчально-консультаційний центр по туризму” Мінкультури (за згодою);
- Керівник робочої групи з питань готельного бізнесу та туризму ТОВ “Американська торгівельна палата в Україні” (за згодою);
- Заступник голови комісії з питань туризму і курортів Українського національного комітету Міжнародної торгової палати (за згодою);
- Виконавчий директор громадської спілки “Асоціація індустрії гостинності України” (за згодою);
- Голова Всеукраїнської асоціації туристичних операторів, президент ПрАТ “Гамалія” (за згодою);
- Директор ТОВ “АРТБІЛД ХОТЕЛ ГРУП” (за згодою);

- Директор підрозділу “Київський” ТОВ “Альбатрос-Тревел” (за згодою);
- Генеральний директор ТОВ “Арктур” (за згодою);
- Голова правління громадської організації “Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні” (за згодою)» [37].

Відповідно до Положення про Координаційну раду з питань туристичної діяльності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 388, серед основних завдань ради є:

- «1) сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сфері туризму та курортів;
- 2) підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сфері туризму та курортів;
- 3) визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у сфері туризму та курортів;
- 4) підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади у сфері туризму та курортів;
- 5) удосконалення нормативно-правової бази у сфері туризму та курортів;
- 6) сприяння з урахуванням світового досвіду розробленню та виконанню міжнародних програм і проектів, ініціюванню укладення міжнародних договорів у сфері туризму та курортів» [37].

Також слід зауважити, що відповідно до цього положення Координаційна рада відповідно до покладених на неї завдань:

- «1) проводить аналіз стану та причин виникнення проблем під час реалізації державної політики у сфері туризму та курортів;
- 2) вивчає результати діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій у сфері туризму та курортів;

- 3) проводить моніторинг стану виконання органами виконавчої влади покладених на них завдань у сфері туризму та курортів;
- 4) бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції;
- 5) подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи пропозиції та рекомендації» [37].

Однак, Координаційна рада, нажаль, як зазначено в рекомендаціях парламентських слухань 2016 року, фактично бездіє. У цьому контексті доречно привести широку цитату з рекомендацій парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» (схвалено Постановою Верховної Ради України від 13 липня 2016 року № 1460-VIII) [36]:

«Учасники парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України», що відбулися 6 квітня 2016 року, наголошують, що Україна як держава, розташована в центрі Європи, з багатими природними ресурсами та самобутньою історико-культурною спадщиною має всі передумови для сталого розвитку економіки за рахунок надходжень від сфери туризму. Потенційні туристичні можливості України безмежні, проте туристична галузь протягом тривалого часу відчуває на собі вплив таких негативних чинників:

- відсутність державної політики у сфері туризму, стратегії і програми розвитку туризму та курортів;
- багаторазова трансформація центрального органу виконавчої влади у сфері туризму;
- бездіяльність Координаційної ради з питань туристичної діяльності, створеної при Кабінеті Міністрів України;
- невиконання глави 16 «Туризм» Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та

Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-р (далі - План заходів з імплементації Угоди про асоціацію);

- нехтування міжнародним досвідом розвитку туризму;
- територіальні втрати та воєнні дії на території України;
- нестабільність у політичному та економічному житті» [36].

«Усі ці чинники негативно вплинули на потік іноземних туристів до України, який за останні роки зменшився удвічі. Як наслідок, відбулося значне скорочення питомої ваги туризму у структурі внутрішнього валового продукту України, у тому числі доходів від туристичних послуг та послуг готелів, туристичного збору, валютних надходжень, інвестицій у туристичну інфраструктуру, робочих місць» [36].

«На сьогодні через брак якісних маркетингових заходів у світовому інформаційному просторі майже відсутня об'єктивна та актуальна інформація про Україну, зокрема про різноманітність її туристичних ресурсів, а це, в свою чергу, шкодить туристичному іміджу України. У результаті Україна стрімко втрачає популярність як туристична держава, оскільки в уяві потенційних туристів складається враження про повномасштабну війну в державі, а вся країна сприймається виключно як гаряча точка» [36].

«Органи державної влади вживають певних заходів для підвищення авторитету України на міжнародній арені, формування позитивного іміджу України та просування національного туристичного продукту на внутрішньому та зовнішніх ринках. Однак повна відсутність бюджетного фінансування, розпорошена державна система управління та недосконалість норм законодавства гальмують

активізацію розвитку сфери туризму, а відсутність державної політики унеможлиблює динамічний розвиток туристичної галузі» [36].

«Зважаючи на реалії сьогодення, учасники парламентських слухань переконані, що основна увага держави має бути зосереджена на подоланні наявних негативних тенденцій, створенні системних та комплексних передумов для розвитку сфери туризму як одного з пріоритетних напрямів економічного зростання та наповнення бюджетів усіх рівнів» [36].

«Ситуація, що склалася в державі, потребує рішучих кроків з визначення державної політики у сфері туризму - однієї з пріоритетних складових комплексної державної політики - не в лозунгах, а в конкретних справах. Активізація розвитку пріоритетних для України в'їзного та внутрішнього туризму можлива лише шляхом податкового і фінансового стимулювання експорту туристичних послуг та вітчизняних туроператорів, які провадять ці види діяльності, а також об'єднання зусиль органів державної влади, представників туристичного бізнесу та інституцій громадянського суспільства для популяризації України у світі та просування бренд-меседжів «Україна - країна, приваблива для туризму»» [36].

«Належний рівень міжгалузевої координації та міжрегіональної кооперації дасть змогу забезпечити раціональне використання туристичних ресурсів та досягти оптимізації витрат із державного і місцевих бюджетів на здійснення заходів у сфері туризму» [36].

Далі звернемо увагу на конкретні рекомендації цих парламентських слухань:

«1. Президенту України ініціювати розгляд на засіданні Національної ради реформ питання щодо реформування сфери туризму і курортів відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020», схваленої указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015» [36].

«2. Верховній Раді України прискорити розгляд та прийняття проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму (реєстр. № 2232а) « [36].

«3. Кабінету Міністрів України:

1) при опрацюванні проекту закону про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» забезпечити виділення згідно з бюджетним запитом додаткового фінансування Міністерству економічного розвитку і торгівлі України на реалізацію заходів у сфері туризму;

2) розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проекти законів:

про заходи державної підтримки розвитку туристичної індустрії (щодо створення режиму сприяння для залучення інвестицій у розбудову туристичної індустрії);

про внесення змін до Податкового кодексу України щодо встановлення пільгової ставки податку на додану вартість для готелів та аналогічних засобів розміщення і звільнення операцій з експорту туристичних послуг від податку на додану вартість, а також зменшення ставки податку на прибуток туристичних операторів, що провадять діяльність у сфері в'їзного і внутрішнього туризму;

про медичний туризм;

3) невідкладно схвалити стратегію розвитку туризму та курортів України до 2026 року;

4) до 1 січня 2017 року затвердити державну цільову програму розвитку туризму та курортів на період до 2022 року;

5) при розробленні проектів закону про Державний бюджет України на 2017 рік та на наступні роки передбачати кошти для участі України, українських міст та областей у туристичних та інших виставках з метою промоції туристичного потенціалу;

6) до 1 січня 2017 року затвердити порядок створення і ліквідації туристичних представництв України за кордоном;

7) до 1 вересня 2016 року розглянути питання щодо зміни назви Міністерства економічного розвитку і торгівлі України з метою відображення функції з формування та реалізації державної політики у сфері туризму;

8) забезпечити ефективне функціонування Координаційної ради з питань туристичної діяльності, створеної при Кабінеті Міністрів України, з метою покращення координації дій органів виконавчої влади щодо формування і реалізації державної політики у сфері туризму;

9) активізувати роботу з підписання Угоди між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами про Спільний авіаційний простір;

10) провести переговори з Європейською Комісією щодо формування пакета капітальних інвестицій у розвиток та модернізацію транспортної інфраструктури України;

11) вжити заходів для створення привабливого інвестиційного клімату в туристичній галузі шляхом:

- впровадження механізмів економічного стимулювання розвитку туризму та рекреації, зокрема створення вільних туристичних зон з наданням податкових пільг потенційним інвесторам, пільгових довгострокових кредитів органам місцевого самоврядування для інвестиційної розбудови об'єктів туристичної та курортної інфраструктури;

- виділення грантових коштів на співфінансування інноваційних та ефективних проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національного та регіональних туристичних продуктів;

- спрощення процедур та скорочення строків видачі дозвільних документів і погоджень на проектування та будівництво готелів,

санаторно-курортних закладів, об'єктів відпочинкової та оздоровчої інфраструктури;

- запровадження механізмів впливу на забудовників, які протягом тривалого часу не завершують будівництво об'єктів туристичної інфраструктури, не провели робіт з їх консервації;

- залучення в туристичну галузь довгострокових низьковідсоткових кредитів з міжнародних джерел (Світовий банк, СБРР) та коштів міжнародної технічної допомоги;

12) розробити методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування з підготовки місцевих програм розвитку туризму та курортів» [36].

Наш аналіз базується на принципі, що зусилля держави мають доповнюватися і базуватися на міцному науково-практичному обґрунтуванні. Тому ми пропонуємо розглянути основні риси державної політики у сфері туризму крізь трикомпонентну модель державного (публічного) врядування. Існує три універсальні стратегії державної політики – консервативна, ліберальна і соціальна. Не виняток і сфера туризму. Стисло характеризуючи першу, варто відзначити, що консервативна стратегія – це збереження рештків державної системи туризму, це розробка загальних стандартів для всіх туристичних агентів, це створення структур, які сприятимуть туристичному розвитку, наприклад інформаційно-туристичних центрів в містах. Повинні бути державні стандарти якості туристичних послуг, яким мають відповідати туристичні агенції, бо це імідж держави. Це аспект консервативний, не рентабельний. З точки зору іміджу і виховання майбутніх поколінь – це дуже важливо.

Ліберальна складова – збільшення кількості туристичних агентів, різке збільшення інформаційних джерел, поліпшення якості інформаційної політики. Основна функція – це допомога туристам зробити усвідомлений вибір. З цією метою повинна бути внутрішня постійно діюча рекламна

компанія, яка пропагує Україну, її регіони, мову, культуру, традиції, професії, національні страви тощо.

Соціальна – створення широкого доступу до туристичних послуг і об'єктів для усіх верств людей, хоча б в рамках свого міста мати постійний доступ. Тут принциповим є аспект гідності, поваги до людей, рівності можливостей. Держава має гарантувати соціальний мінімум в тому числі й туристичних послуг, а далі вже від людини залежить наскільки вона активно буде далі рухатися.

В нашому уявленні про туризм ми часто обмежуємося сегментом комерційного туризму, орієнтованого на виїзд із країни. А для нашої країни треба аби люди усвідомили, що від них залежить те наскільки буде розвиватися туризм в їхньому регіоні. Для сучасної країни немає провінцій, проте в Україні існує надзвичайно багато місць, які знаходяться в занепаді й потребують реставрації. Це храми, кургани, замки, часто навіть в реєстрі нічого немає. Першочерговим у цьому контексті має бути дбайливе ставлення, вивчення й введення до обігу наукового вивчення. Нажаль, у сучасній Україні до туризму як галузі немає уваги від політиків. Немає її і на державному рівні. Немає «туристичного» рядка в економічних планах розвитку. Бо туризм у нас часто «тіньовий». Натомість наші сусіди – наприклад Польща, Туреччина – мають агресивну і цілеспрямовану політику у сфері туризму.

Як відзначають українські економісти О.Романенко та О. Яворська: «проблема інноваційного розвитку сфери туризму не може бути вирішена адекватно без застосування сучасного метаекономічного дискурсу, зокрема і теорії соціального капіталу. У стратегічному відношенні конвертація соціального капіталу сьогодні являє собою адаптацію традиційного господарського досвіду до умов нового інноваційно орієнтованого зростання» [39, с. 26].

Дослідники О. Романенко та О. Яворська дають власне визначення соціального капіталу, зокрема і для сфери туризму: «специфічна для

постіндустріального типу суспільства тенденція структурного поліцентризму та мереживізації актуальна для сфери туризму, яка дуже чутлива до нових неформальних комунікацій, які базуються на соціальному капіталі. Нами соціальний капітал розглядається як економічний різновид капіталу, який накопичується та формується соціогрупою (поза людей існувати не може) через зв'язки, співпрацю з метою досягнення певної економічної мети; соціальний капітал здатен упорядковувати економічні стосунки, формуючи певний простір як на ринку, так і в межах самого підприємства. Інтелектуалізація сфери туризму та індустрії гостинності опиратиметься на потенціал довгострокових партнерських відносин, які склалися у цій сфері та які визначали і визначають тривалий час її конфігурацію як певного інституційного середовища» [39, с. 30].

Дискусія між економістами і філософами триває. Так, В.Пазенок пише: «"Краса врятує світ" – стверджували мудреці. Ідеалізм цього вірування не раз спростовувався прагмою життєвих вчинків, гірким перебігом історичних подій. Можливо світ людей стане цивілізованішим саме завдяки туризму? Люди, що мандрують, не воюють, не вбивають собі подібних, не розбивають наметових містечок протесту. Вони хочуть іншого – відпочити, оздоровитися, пізнати нове і цікаве, духовно розвинутися і вдосконалитися, потоваришувати з іншими людьми. В цьому – життєва філософська істина туризму. Сприяти здійсненню цих бажань, реалізувати можливість безпосередньо і особисто відкривати для себе визначні місця України, Європи, нашої планети взагалі – найважливіше завдання відповідального, стійкого, усталеного і загально доступного туризму в межах реалізації прав, які належать всім людям» [34].

Бачимо, що економічна доцільність у сфері туризму перемагає, але не варто забувати і про цю духовно-ціннісну підвалину. Ми поділяємо оптимізм В.Пазенка, бо існує туризм для абсолютно різних категорій людей. Зараз існує свій елітарний туризм, коли людина подорожує власною яхтою, вона формує власні маршрути, але люди як правило не оприлюднюють ці

подорожі. Є туризм і для людей з малими доходами, це місцевий туризм, спортивний туризм. Прикладом є скаутський рух, який виник у Британії – це надзвичайно плідна сфера, де дитину відривали від сім'ї і вона переносилася до лісу, де були пошуки самостійно всього того, що необхідно було для виживання. Таким чином відбувався виховний момент, коли дитина розуміла, якщо вона цього не зробить, то за неї цього ніхто не зробить. Цю туристичну складову потрібно розглядати, не лише як подорож, а як моменти формування відповідальності, дорослого ставлення до колективу, до обов'язків. Важливим тут є момент соціалізації, патріотичного виховання. Потрібно розглядати туризм не тільки як можливість за кошти поїхати кудись відпочивати, а потрібно розвивати таким чином дітей, це як приклад позашкільної освіти.

Не викликає сумнівів, що стратегія удосконалення державної політики туристичної діяльності має враховувати такий чинник як інноваційний туризм. У цьому контексті І. Зязюн зазначає: «Сутність поняття «інноваційна туристична діяльність» об'єднує в собі особливості процесу оновлення, внесення нових елементів у традиційну систему туризму, характеризує індивідуальний стиль людини, що його забезпечує. Така діяльність розглядається нами як вищий ступінь творчості, винахідництва, введення нового у туристичну практику. У наш динамічний час успіхи окремих людей і організацій, цілих народів і суспільств найбільше залежать від здатності продуктувати і сприймати нововведення» [16].

Загалом, туризм відкидає домінування когось над кимось. Є момент ризику, який пов'язаний з природними умовами, наприклад небезпечними комахами, травмуванням тощо. Проте експедиції зближують людей, розвивають, вчать чогось нового.

Ми солідарні із пропозиціями В. Воронковою щодо кроків розвитку туризму в сучасних умовах:

«1. Активно удосконалювати туристичне законодавство як основу регулювання туристичної діяльності і створення гідних умов для успішної взаємодії органів влади, виробників послуг і товарів та їх споживачів.

2. Приймати законодавчі ініціативи, направлені на внесення концептуальних змін у законодавчі акти, що забезпечують пріоритет реальним виробникам туристичних послуг.

3. Держава повинна підштовхувати до розвитку туроператську діяльність, яка є за визначенням посередницькою і направлена на розвиток галузі в цілому.

4. При розробці загальнонаціональної стратегії для туристичного сектора національної економіки стимулювати приватну ініціативу розвитку місцевих, економічно самостійних конкурентоспроможних туристичних фірм, що функціонують на ринкової основі.

5. Особливу увагу приділяти підвищенню ролі безпеки туризму як найважливішої проблеми інноваційного підвищення його надійності, якості і безпечного туристичного процесу на території кожної країни.

6. Сприяти розвитку наукового дискурсу туризму та проблем туризму і більш активного залучення світового наукового потенціалу до вирішення проблем туризму, сприяти інтеграції міжнародного науково-туристичного потенціалу в освітню діяльність у сфері туризму.

7. Розробити і повсюдно здійснювати заходи, направлені на забезпечення компромісу між стійким розвитком туризму при стійкому збереженні оточуючого середовища; проводити розробку і переважне позиціонування турів, заснованих на балансі кліматичних, екологічних, соціальних та економічних аспектів.

8. Приймати конкретні заходи щодо підсилення соціальної спрямованості туризму, створенню туристичного продукту, доступного всім верствам населення, активно використовувати при цьому зарубіжний досвід і сучасні концепції у сфері розвитку соціального туризму як перспективного напрямку внутрішнього туризму у рамках соціальної політики держави.

Соціальний туризм повинен стати рушієм економічного розвитку багатьох країн, фактором консолідації, духовного і фізичного оздоровлення нації.

9. Сприяти активізації і різноманітності форми взаємодії бізнес-структур, держави і суспільних організацій і об'єднань у сфері туризму як нової тенденції туризму у XXI столітті, розширювати практику проведення форумів та інших заходів по різноманітним проблемам туризму, що потребують наукового осмислення в умовах глобалізації і крос-культурної комунікації» [4].

Нажаль наразі є тенденція до більш урбаністичного способу життя, молода людина нікуди не виїжджаючи стає інфантильною, безпорадною. Тому й туристичним агенціям також потрібно вкладати кошти на розвиток дитячого туризму.

Отож, стратегія удосконалення туристичної діяльності має базуватися на уявленні, що сучасний туризм має стати доступним для різних вікових груп і соціальних груп. Гендерні та інші стереотипи щодо туризму мають бути зруйновані. У сучасному світі подорожують навіть люди з обмеженими можливостями, люди пенсійного віку, жінки, діти.

У цьому контексті варто згадати про інклюзивність. Наше суспільство глибоко вражене хворобою так званої «нормальної людини». Тобто ми майже ніде не бачимо людей з обмеженими можливостями. Навіть столиця України – Київ – правильно не облаштований для таких людей. Але сучасний туризм – це царина де має затверджуватися рівність можливостей. І в цьому плані сучасне українське суспільство інклюзивну освіту й політику має проводити більш активно, бо це так само стосується й дітей з обмеженими можливостями. Приклад з інклюзією показує те, що є гальмуванням для розвитку туризму. Бо зрештою це є індикатором цивілізованості країни, тестом на її європеїзацію. Є багато таких речей, які повинні бути реалізовані, якщо вони не реалізовані, то це потворна система, яка має бути змінена, вона має відповідати на ці виклики і на ці недоліки. Їх критично оцінювати і виправляти, чого ми не бачимо.

Інший аспект туризму внутрішньодержавний – це побудова, відкриття для себе нового простору. Дуже важливо побачити свою країну, громадянином якої ти є. Облаштування локацій для іноземних туристів приносить надзвичайну користь і для іміджу держави. Бо для того аби створити привабливість для іноземців треба підкреслити свої конкурентні переваги. Це є важливою складовою частиною оцінки дійсності. Це не може бути створено, якщо не усвідомлювати свої недоліки. І це стосується усіх аспектів внутрішнього туризму. Тому важливим у стратегії удосконалення державної політики туристичної діяльності є створення нових туристичних проектів, наприклад «Сім чудес України»: «Незмінним ініціатором та організатором усіх акцій загальнонаціонального проекту «7 чудес України» є відомий громадський та політичний діяч Микола Томенко та його Фонд «Рідна країна» [74]. Переможцями цієї акції стали такі 7 об'єктів [74]:

1. Києво-Печерська Лавра (Київ / Архітектурний комплекс, Заповідник);
2. Місто Кам'янець (Хмельницька область / Архітектурний комплекс);
3. Софіївка (Черкаська область/ Парк чи дендропарк);
4. Софія Київська (Київ / Архітектурний комплекс, Заповідник);
5. Херсонес Таврійський (АР Крим / Заповідник);
6. Хортиця (Запорізька область / Заповідник);
7. Хотинська фортеця (Чернівецька область / Архітектурний комплекс) [74].

Ми відзначаємо надзвичайно позитивною ту тенденцію, коли загальнодержавні засоби масової інформації займаються популяризацією внутрішнього туризму, пропагуючи наші власні туристичні принади. Позитивним прикладом такої інформаційно-просвітницької роботи є матеріал ТСН.Туризм «Топ-10 природних див України, які потрібно відвідати кожному туристу» [46]:

1. Олешківська пустеля
2. Дністровський каньйон

3. Оптимістична печера
4. Урицькі скелі
5. Кам'яні Могили
6. Клевань. Тунель кохання
7. Водоспад Шипіт
8. Гранітно-степове Побужжя
9. Озеро Світязь
10. Озеро Синевир [46].

Туристичними місцями мають бути заповідники (як державного так і регіонального рівня), історичні локації та пам'ятки тощо. Потрібно, щоб активно велася боротьба з браконьєрством, чорною археологією, засміченням територій, тобто потрібно захищати території та збільшувати їх привабливість.

Для цього потрібне чітке формування пріоритетів регіональної туристсько-краєзнавчої політики у громадах. Нажаль, станом на сьогодні, у нас туризм не фігурує у якості національних пріоритетів. У державному бюджеті туризм взагалі не розглядається як один з пріоритетів України як європейської країни. Держава не сприймає його як головне, сприймає як другорядне завдання, не зважаючи на задекларовані в законодавстві речі.

Загалом, туризм і туристична діяльність в Україні недооцінені. Ми солідарні із узагальненням О.Головашенко: «Всюди, де мета діяльності народжується з глибини людського духу, має місце творчість. Творчий елемент притаманний будь-якій формі пізнавальної активності, в тому числі і туристської, бо пізнання є внесенням у буття світла істини. Ось як про сферу пізнавального туризму висловлюються дослідники Дутчак С.В. та Дутчак М.В.: «З точки зору обслуговування, в кожному виді пізнавального туризму доцільно виділяти його підвиди, враховуючи категорію конкретного рекреанта:

- а) індивідуал,
- б) група туристів,

в) сім'я (родина);

а також вікову специфіку:

а) молодь (діти, підлітки),

б) люди середнього віку,

в) туристи пенсійного віку.

Не мало значить освітній рівень туристів. Від нього, на нашу думку, має залежати складність інформації, яку отримують клієнти під час надання певної послуги (скажімо екскурсії)» [13].

Як зазначають дослідники: «Туризм сприяє творінню людиною самої себе. Туристська творчість - не одноразовий акт, цьому повинне бути присвячене все життя людини. Залишатися самим собою, жити самотньо, в межах людяності, хоч би якою справою займався, - найважливіше завдання творчості. Світ відкривається по-новому, ніколи - раніше не відомим чином, тільки в результаті мандрівки (реальної або віртуальної) людини. Зазвичай вважається, що необхідним показником творчої особистості є розвинуті здібності до спостереження, міркування. На наш погляд, у XXI столітті таким показником може виступати і туристська активність. Людина - результат і сенс будь-якої творчої дії. Туристська творчість людини збільшує, у кінцевому підсумку, справжній суспільний добробут, що робить людину розумнішою, добрішою, більш одуховленою. Туристська творчість особистості зумовлює її прагнення до отримання максимально доступної частки інформації і вражень, змушує постійно намагатися перебувати в стані крайньої пильності та відкритості до всього навколишнього. Туризм виступає стимулом для досягнення певної мети, як можливість для успішної діяльності людини, як форма самовдосконалення себе та реалізації творчого потенціалу особи» [6].

Тому культура людини-туриста проявляється в тому аби зберегти пам'ятки національного значення й інші цінності, докласти максимум зусиль задля покращення й відновлення їх. Завдання формування цієї культури має бути усвідомлене на як на рівні політики, так і всього суспільства. Нажаль, у

нас немає масштабних екологічних компаній із захисту туристичних місць. Тому пересічному туристу залишається тільки екстремальний туризм. Щодо відновлення та покращення туристських функцій науковці Дутчак С. В. та Дутчак М. В. наголошують на тому, що «державним туристичним організаціям, комерційним туристичним структурам варто було б подумати про відновлення старих та відкриття нових прокатних пунктів, відновлення роботи туристичного клубу. Адже туристи-самодіяльники - потенційні кваліфіковані кадри для організації походів, прогулянок на турбазах, спелео-екскурсій тощо» [13].

Також чернівецькі науковці Дутчак С. В. та Дутчак М. В. у своїй роботі наводять таку аналогію: «Аналогічно можна говорити про самодіяльний туризм, учасники якого відвідують території з незмінними або слабо змінними ландшафтами. На нашу думку, цей вид туризму передбачає також відвідування природоохоронних територій - національних парків, заповідників, заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи, дендрологічних парків, ботанічних садів, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва з метою ознайомлення з природою даних об'єктів, методами та формами охорони, а також пропаганди цих методів» [13].

Науковці Шульгіна Л. М., Бондар А. І. у своїй праці виокремлюють те, що «пригодницький» туризм можна визначити як активний вид відпочинку, що передбачає створення великої кількості програм дозвілля за різними напрямками, під час яких людина перебуває у природному середовищі, проте не завжди ставиться до нього дбайливо. Під час активного або пригодницького туризму найчастіше присутній елемент ризику» [54].

Проводячи паралель між природним туризмом та пригодницьким дослідники Шульгіна Л. М., Бондар А. І. наголошують: «Відмінність природного туризму від пригодницького полягає у тому, що це відпочинок у природному середовищі в будь-якій формі – як пасивній, так і активній, натомість пригодницький туризм – це організація різноманітних програм, що передбачають активне проведення часу» [54].

Окрім цього велика роль туризму і в зростанні толерантного ставлення до Іншого. Тому в стратегії удосконалення державної політики туристичної діяльності має неодмінно враховуватися і цей аспект. Непорозуміння між народами залежить від стереотипів, які визначають догматичне ставлення однієї людини до іншої. Щоб їх позбутися треба організовувати відвідування різних заходів на територіях різних регіонів. Нажаль склалась ситуація, що більшість людей знають краще музеї закордонні, аніж своєї країни. У цьому питанні державна політика має бути цілеспрямована. Як приклад, курс вивчення історії в школах треба змінити. На рівні 4-5 класів, варто вивчали сімейну історію, краєзнавство, історію власної місцевості й через призму цього вивчали свою державу. Бо якщо розглядати історію держави одразу з гетьманів, то дитина сприймає все це відчужено, відсторонено від себе. Через які джерела ми вивчаємо історію: монети, марки тощо.

Зараз це втрачено, але ж це частина туризму, бо туризм сприяв обміну артефактами культури, які містили багато інформації про відвідані місця. Як результат – втрачається допитливість дітей до пізнання і освоєння реального світу. Ці тенденції з часом набирають загрозливих масштабів і якщо вчасно не відреагувати, то Україна втратить наступні покоління, які просто полишать свою рідну землю у пошуках кращої долі закордоном. Що ми вже бачимо у вигляді явища «brain drain».

Про шкільний туризм науковці Дутчак С. В. та Дутчак М. В. висловлюються: «Організаторам шкільного туризму потрібно враховувати особливості цієї категорії клієнтів. По-перше, в програмі перебування не повинно бути незаповнених ніш вільного часу, діти повинні увесь час бути зайняті і знаходитися під наглядом дорослих. По-друге, необхідно враховувати особливості перевезення юних туристів та вимоги до техніки безпеки. По- третє, дуже важливим є момент спілкування з ровесниками того регіону, куди відправляється група. Для цього важливо співпрацювати з місцевими». закладами освіти. По-четверте, для розвитку даного підвиду

туризму доцільно використовувати дешеві але пристойні заклади розміщення та харчування - типу гуртожиток та шкільна їдальня» [13].

Також у своїй роботі науковці з Чернівців Дутчак С. В. та Дутчак М. В. зазначають, що «Особливими підвидами пізнавального туризму можуть стати спеціально створені комплексні пакети екскурсій для такої категорії туристів як школярі чи студенти (тобто молодь, яка отримує певну освіту). Працівникам турфірм разом з працівниками освіти можна було б розробити тематичні екскурсії з конкретних навчальних предметів: історії, літератури, географії, українознавства тощо. Водночас перші могли б розраховувати на учнівську молодь як на потенційних клієнтів. Такого роду діяльність має назву – шкільний (учнівський) туризм» [13].

Цікавою є також думка О. Головащенко, який пише, що «туризм дозволяє розширювати коло міжособистісного спілкування, безпосередньої комунікації людей. Людина реалізує свої потаємні бажання подолати свою самотність, побачивши іншу людину, інших людей, інші місця. Вона дізнається, чи може вона зрозуміти іншу людину, співчувати їй в її конкретно-історичному бутті, чи може вона відчувти високі почуття жалю і співчуття. Володіння іноземними мовами дозволяє людині «проекувати» зміни свого місця проживання, змінювати соціальний статус та ставати представником тієї чи іншої титульної нації. Туризм виконує соціокультурну ідентифікацію особистості, в тому числі релігійну. Релігійний туризм притаманний усім віросповіданням - чи то православ'я, буддизм, католицизм, чи іудаїзм. З перших століть існування церкви паломництво (подорож із метою відвідування святих місць) стало яскравим проявом релігійності. Протягом усієї історії людства істинно віруючі люди вирушали в далекий шлях, щоб уклонитися особливо значним святиням. Люди, вирушаючи в паломницькі подорожі, мимоволі переносяться зі світу жорстокої реальності у світ добра і краси релігійної обителі» [6].

Як зазначає один із засновників української «туризмології» В. Федорченко, у наш час загострилися «проблемні питання, які спільно з іншими відомствами слід професійно вирішувати на урядовому рівні:

- створення органу центральної виконавчої влади в галузі туризму і курортів;
- розробка Державної програми розвитку туризму і курортів на період до 2030 року. Створення належної кількості робочих місць;
- системно розвивати галузеву туристську науку. Розробити довгостроковий план дій, передбачивши опрацювання наукової тематики, яка б носила теоретичний та практичний характер» [49].

Тому, розробляючи стратегію удосконалення державної політики туристичної діяльності, не варто забувати і про виклики туризму. Окрім вже згаданої екологічної проблеми є проблема віртуальної симуляції мандрів, яка певною мірою є загрозою для «природного» туризму. Коли приходиш до музеїв світового рівня ти дивишся на них в безпосередньому контакті із публікою. Це надихаюче враження, де важливий не так об'єкт, а безпосередня взаємодія з людьми на місці, соціологія взаємодії, соціологія витворів мистецтва. Внаслідок цієї взаємодії народжується вплив цього шедевру. Тому туризм – це осмислення людством найкращого, що треба зберігати. Коли ми говоримо про об'єкти ЮНЕСКО, то їх варто зберігати особливо ретельно. Туризм – це спосіб взаємодії із різноманітністю, багатоманітністю і поштовх до того, щоб зберігати це. Ми стоїмо на позиції, що туризм є однією із найважливіших сфер діяльності людини і Україна має зробити все необхідне для його розвитку і широкою популяризації у школах, університетах тощо.

З філософської точки зору, туризм – це і природна, і соціальна, і мовна, і етнічна багатоманітність. Відтак, туризм – це серфінг, де важливим є саме перше враження. Це сучасна форма мандрів, звісно ми робимо цей серфінг на поверхні, але це краще, ніж сидіти вдома. Турист так само може побачити очевидні речі, Ейфелеву вежу чи Біг Бен, які знають всі, але для нього це

буде по-особливому і можливо змінить його життя. Справжній туризм виховує культуру не втручання в живу природу й життя людей. Це певною мірою здорова консервативна настанова. Якщо для туристичної діяльності ХІХ ст. характерні – імперіалістичність, підкорення природи, дикунів, будівництва фабрик, залізниць. То нині треба зберігати природне і культурне багатоманіття.

Як справедливо відмічає О.Головащенко, «у туризмі приховане зачарування життям, яке не можна пояснити, яке виступає як свято або ж як хвилююча, захоплююча гра, що дозволяє людині зіграти нові соціальні ролі, пережити не знані раніше відчуття. Туристська активність виступає однією з форм творчості людини, за допомогою якої здійснюється самопізнання, реалізація «Я», свого соціального призначення. В ХХІ столітті будь-яка діяльність, у тому числі й туристська, стає однією з форм боротьби за виживання. Туризм є важливим фактором соціального прогресу в умовах нестачі власних енергоресурсів та низької платоспроможності національного виробника. Туризм дозволяє отримувати переваги в конкурентній боротьбі з суперником» [6]. У будь-якому випадку туризм дає розкритися життєвому потенціалу людини і наблизити її до своєї внутрішньої пророди, зрозуміти свої потреби і цілі.

Важлива роль й особливість туризму у побудові миру й толерантності народу. Якщо узагальнювати, то людина формується звичайними засобами цінностей свого суспільства, вони для неї єдино правильні. Туризм руйнує монополію власного середовища на «істину в останній інстанції». Адже туризм глибоко гуманістичний. У всьому головному ми – люди – єдині. Адже біль людей спільний, ми маємо спільне походження, будь-яка катастрофа вдарить по всіх.

Турист – це людина, яка безпосередньо вивчає життєвий простір, як жебраки простягають руки для грошей, як хвороби вражають людей, як бідність знищує культуру... Турист бачить багато того, що не показує глобалізований інформаційний простір. Глобальні проблеми людства, масові

хвороби, екологічні лиха, проблеми освіти не вирішуються без спільних зусиль. Ці прості аксіоми на жаль ще не стали мотивом для реальних кроків переважної кількості наших співгромадян. Турист має не лише дбати про довкілля у плані відсутності шкоди, але й усіляко сприяти розквіту і розвитку тих територій, де він буває.

Часто за «фасадною» стороною туризму, яка постає перед нами у яскравих барвах, ховається сіра і непримітна сторона внутрішнього життя спільноти до якої ми маємо дотичність. Це і проблеми з криміналом, який часто полює на туристів. Це і проблеми новочасного рабства – проституції. Це і проблеми екзотичних хвороб, які чекають на необачного туриста. Це і проблеми з місцевим населенням, яке часто не надто охоче пускає чужинців у свій життєвий світ. Варто додати до цього проблеми політичного і економічного характеру і стане зрозуміло, наскільки складною є проблема розробки справді якісної і дієвої стратегії туризму як в Україні, так і в інших країнах.

У цьому контексті сучасний український філософ В. Воронкова слушно узагальнює «ризики, які можуть виникати під час реалізації проектів туристського сервісу в умовах глобалізації і крос-культурної комунікації:

1) макроекономічні ризики, пов'язані з можливістю погіршення внутрішньої і зовнішньої кон'юнктури, зниження темпів економіки, рівня інвестиційної активності, високою інфляцією, кризою банківської системи;

2) фінансові ризики, пов'язані з виникненням бюджетного дефіциту і недостатнім рівнем бюджетного фінансування, так як слабка диверсифікація української економіки і пряма залежність бюджетних доходів від цін на продукцію топливно-енергетичного сектора робить цей ризик найбільш загрозливим;

3) техногенні і екологічні ризики: зміна природно-кліматичних умов; будь-яка велика природна, технологічна чи екологічна катастрофа, ймовірність яких повністю виключати неможливо;

глобальні зміни клімату також можуть істотно вплинути на динаміку туристичних потоків;

4) геополітичні ризики: на розвиток туризму, як внутрішнього, так і зовнішнього, здійснює вплив політична ситуація всередині країни і в у суміжних державах; військові і терористичні дії можуть привести до пониження туристичного потоку і пониження його ролі;

5) міжнародні ризики: успішне функціонування сфери туризму прямо належить від стану міжнародних відносин України з іншими країнами, від ситуації на міжнародних ринках, курсів валют, міри взаємної інтеграції держав» [4, с.34-35].

Наразі панує парадигма розширення економіки, збільшення виробництва. Наприклад, Китай має дуже розвинену економіку. Але це їм вдається в тому числі за рахунок нехтування природою. Це можна зрозуміти з економічної точки зору, але не можна закрити очі на наслідки індустріалізації, їх важливо побачити. Туризм – не тільки живі враження, але й розумні висновки. Турист не повинен подорожувати щоб лише розвіятися. Справжній туризм – це збагачення картини світу, це певні висновки щодо того куди ми йдемо й куди вже прийшли. Тому не варто нехтувати тими можливостями, які надає туристові подорож. Адже це може змінити не лише його індивідуальне життя чи долю, але й долю цілого суспільства доя кого він належить.

Повноцінний нормальний громадянин повинен поважати і своє суспільство й суспільства інших країн. З цієї точки зору туризм повинен розглядатися як важливий елемент гуманізації економіки, гуманізації освіти, гуманізації стосунків між людьми. Бо образ ворога створюється, як образ того, кого людина жодного разу не бачила. Це питання особливо актуальне для сучасної України в якій (і проти якої) вже 4-й рік триває гібридна війна. У цьому контексті мужність громадянської позиції поляє в тому, що кожен має зробити особистий вибір – їхати йому з туристичною мандрівкою

скажімо до окупованого Криму влітку чи не їхати, відвідувати Росію чи не відвідувати.

Цікавим фактом є те, що у часи Першої світової війни, коли брали в полон німців, австрійців, то дивувалися, що вони такі ж самі люди. Важлива роль подорожей і туризму в тому, що вони сприяють залагодженню міжетнічних та інших конфліктів.

Як пише з цього приводу В.Лях: «в історії цивілізацій мав місце об'єктивний процес, коли рівень громадського, економічного та суспільно-політичного життя нівелював суто етнічні відмінності, створюючи ситуацію нелегітимності домагань різних етнічних утворень (маємо процес формування нації як більш широкого соціально-економічного утворення) . Водночас спостерігались розбіжності у формах соціальних об'єднань, які утворює певний етнос. Крім того, тут маємо два плани реалізації інтересів етносу: внутрішньоетнічний і міжнародний, які іноді мають зовсім різні інституалізовані форми. Цей рівень вимагає побудови кордонів держави, оформлення певного політичного руху, партії або організації іншого типу, яка б формулювала і відстоювала інтереси та позицію певного етнічного об'єднання <...> рівень взаємодії традицій виступає як узагальнюючий, оскільки культурна традиція залежно від ступеня своєї мобільності, замкнутості, варіативності, здатності до адаптації виступає своєрідним фільтром, який дозволяє утворювати певні форми взаємодії з іншим етносом» [30].

Дійсно, інша культура є певною мірою лякаючою для людини, яка не має попереднього значного досвіду спілкування з представниками інших країн і континентів. Цей страх породжує несприйняття Іншого, відчуженість і навіть ксенофобію. В свою чергу ці негативні переживання та емоції роблять людину більш сприйнятливою до войовничих закликів «політиків» усіх часів: «вони не такі як ми, а значить мають бути знищені». Конфлікти і війни на основі несприйняття інших народів в історії людства далеко не рідкість. Чинником «розбрату» може бути будь-що: економіка, релігія, політика, але у

кожному із цих випадків в основі конфлікту все ж лежить нерозуміння іншого.

У контексті цієї позиції не можемо не підтримати В. Ляха у його висновку, що «важко навіть переоцінити роль і значення туризму для формування майбутнього безконфліктного світу» [30].

Тому турист – це і миротворець, і трансгресор (людина яка долає межі). У зв'язку з цим виникає закономірне питання чого буде більше в перспективі: яка людина майбутнього? На наш погляд, образ людини майбутнього – це образ «транзитного пасажира». Для туриста подорож – це виняток, а не правило. Для великого класу людей майбутнього – подорож буде постійною. Зміна характеру діяльності, місця проживання, оточення, – це буде нормою. Тому турист є розвідником, який освоює нові способи, нові форми життя.

Отже, розробляючи стратегію удосконалення державної політики туристичної діяльності потрібно зосередити увагу на наступних чинниках:

- відхід від технократичного мислення та усвідомлення значення туризму для сучасного суспільства;
- формування культурного туризму;
- збалансований розвиток трьох складових державної політики туризму – консервативної, ліберальної і соціальної;
- інноваційний туризм;
- сучасний туризм має стати доступним для різних вікових груп і соціальних груп;
- гендерні та інші стереотипи щодо туризму мають бути зруйновані;
- розвиток культури людини-туриста;
- важлива роль й особливість туризму у побудові миру й толерантності народу.

Висновки до третього розділу

Цей розділ було присвячено аналізу можливостей оптимізації державної політики у туристичній сфері в умовах сучасних трансформаційних процесів.

По-перше, проаналізовано основні виклики, які стоять перед туризмом у публічній площині на рівні суспільства, громади і окремого громадянина. Доведено, що свідомий громадянин повинен поважати і своє суспільство й суспільства інших країн. З цієї точки зору туризм повинен розглядатися як важливий елемент гуманізації економіки, гуманізації освіти, гуманізації комунікації між людьми. Турист – це трансгресор (людина, яка долає межі). Тому виникає питання: що представляє собою людина майбутнього? На наш погляд, це «транзитний пасажир», який постійно рухається у просторі. Наразі для туриста подорож – це виняток, а не правило, проте, для великого класу людей майбутнього подорож буде постійною. Зміна характеру діяльності, місця проживання, оточення, буде нормою. Тому турист є «креативним суб'єктом», який освоює нові способи, нові форми життя.

По-друге, в сучасному українському суспільстві перехідного типу принциповим є етичний аспект туризму. Етика спілкування туриста ґрунтується на визнанні рівноправності себе та Іншого. Тут має місце комунікативна культура як модель надіндивідуального людського співжиття. Етика туриста дозволяє встановити рівновагу між браком щирості та надмірним захопленням іншою культурою. Туризм у цьому контексті дозволяє розв'язувати важливі етичні проблеми, насамперед забезпечення справедливості, емпатії та солідарності.

Спілкуючись з іншими людьми, турист виступає «народним» дипломатом, доповнюючи офіційну державну дипломатію, більше того «народна» дипломатія є в певному сенсі вищою, адже безпосередньо пов'язує окремих людей та цілі народи. Тут варто згадати про такі види туризму як: спортивний, родинний, релігійний, зелений, сільський, подорожі щодо пізнання певних подій тощо. Туризм є запобіжником ксенофобії, яка,

на жаль, притаманна сучасному українському суспільству. Принцип дружелюбності, який притаманний туризму, дозволяє позбавитися ворожнечі, досягти єднання через консенсус.

По-третє, у розділі значна увага приділена обґрунтуванню механізмів оптимізації державної політики у сфері туризму в умовах децентралізації. Виходячи з аналізу джерел та власних емпіричних досліджень і спостережень, автор пропонує три компоненти удосконалення державної політики туристичної діяльності – консервативну, ліберальну і соціальну.

Щодо консервативної компоненти комплексної стратегії, то вона у збереженні надбань державної системи туризму минулого (особливо, самих туристичних об'єктів та туристичної інфраструктури). Завданням держави у реалізації цієї компоненти є розробка і контроль за дотриманням загальних стандартів для всіх туристичних агентів через створення структур, які сприятимуть туристичному розвитку, наприклад інформаційно-туристичних центрів в містах. І хоча цей аспект є консервативний і не рентабельним, все ж таки з точки зору іміджу України і виховання майбутніх поколінь він є пріоритетним.

Ліберальна складова комплексної стратегії полягає у збільшенні кількості туристичних агентів, роздержавленні та демонополізації туристичного ринку, значному збільшенні інформаційних джерел, поліпшенні якості інформаційної політики. Основна функція держави у реалізації цієї компоненти – це не заважати туристичному ринку та допомогти туристам зробити усвідомлений вибір. З цією метою у державі повинна бути внутрішня постійно діюча рекламна компанія, яка пропагує Україну, її регіони, мову, культуру, традиції, професії, національні страви тощо.

Соціальна складова комплексної стратегії полягає у створенні широкого доступу до туристичних послуг і об'єктів для усіх верств населення, хоча б в рамках свого регіону чи міста. Тут принциповим є аспект гідності, поваги до людей, рівності можливостей та викликів, які

розгортаються на наших очах: гібридні військові конфлікти, міжнародний тероризм, кібербезпека, технологічні зміни четвертої промислової революції. У цих обставинах людина-турист має залишатися передовим людиною високої духовної культури. Лише ціннісний стрижень дозволить людині зберегти власну свободу і, водночас гідно репрезентувати власну культуру і державу у туристичних мандрівках світом.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Бак Г. Впровадження інновацій у сфері туризму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Географія. Тернопіль: Тайп, 2010. Вип. 2 (28). С. 152-156.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: Київський університет, 2001. 395 с.
3. Богданова Ж.А. Поняття та види туристичної діяльності в Україні. *Вісник ЖДТУ*. Сер.: Економічні науки. 2009. № 4 (50). С. 194-197.
4. Воронкова В.Г. Розвиток туризму як соціального і культурного явища в умовах глобалізації та крос-культурної комунікації. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Серія: філософські науки. 2010. Випуск 8. С.23-35.
5. Гаагская декларация Межпарламентской конференции по туризму. Гаага, 10 - 14 апреля 1989 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_904
6. Головащенко О.В. Туристська активність як форма реалізації людиною свого потенціалу // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur23.htm
7. Драпушко Р. Гуманістична світоглядно–ідеологічна парадигми в сучасній туристичній політиці держави: становлення та реалізація. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 126 (11). С. 321–331.
8. Драпушко Р. Індустрія туризму: міжнародний та вітчизняний досвід. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Збірник наукових праць. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Випуск 35. К., 2014. С. 31–35.
9. Драпушко Р. Основні напрями сучасної туристичної діяльності українців. *Вісник Харківського національного педагогічного університету*

імені Г.С.Сковороди. Серія: Філософія. Вип. 48. Частина 1. Харків 2017. С. 45–52.

10. Драпушко Р. Особенности развития туризма в контексте интенсификации межкультурных коммуникаций. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 97. С.322–336.

11. Драпушко Р. Особливості демократичного розвитку українського соціуму та його вияв у сфері туризму. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 115 (12). С.179–182.

12. Драпушко Р.Г. *Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку*. К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. 152 с.

13. Дутчак С. В., Дутчак М. В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області. 1999. URL: [http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/286/1/Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області.pdf](http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/286/1/Деякі_аспекти_виділення_сегментів_спеціалізованого_туризму_та_їх_стан_на_території_Чернівецької_області.pdf)

14. Закон України «Про туризм». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 31, ст.241. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/324/95-%D0%B2%D1%80>

15. Заячківська Г.А. Нові теорії міжнародного туризму. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 2 (64). С.39–43

16. Зязюн І.А. Філософія туризмології // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur22.htm

17. Іващенко А.В., Маценко А.А. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. «Молодий вчений». № 3 (43). Березень, 2017. С. 131-134.

18. Иваницкая Н. Возможности делового туризма. *Новости турбизнеса*. 2005. № 3 (29). С. 29.
19. Історія філософії України: підручник / М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин, Т.В. Бичко та ін. К.: Либідь, 1994. 413 с.
20. Ічнянський національний природний парк. Офіційний сайт. URL: <http://ichn-park.in.ua>
21. Каган М.С. Проблема «Запад-Восток» в культурологии: взаимодействие художественных культур. М., 1994. 160 с.
22. Карл Т., Шмиттер Ф. Что такое демократия? *Вся политика. Хрестоматия* / сост. В.Д. Нечаев, А.В. Филиппов. М.: Изд-во «Европа», 2006. С. 142-146.
23. Карпова Л.О. Туризм як соціально-культурний феномен. *Філософія туризму*. К.: Кондор, 2004. С. 187-196.
24. Коваленко Л. Г. Туристичні кластери як інструмент розвитку туристичної індустрії України. *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Умань. ВПЦ «Візаві». 2017. С. 131-133. URL: <http://tourism.udau.edu.ua/assets/files/zbirnik2017-ktgr.pdf#page=131>
25. Ковальська Л., Мариневич І. Європейський досвід розвитку туризму в Україні. *International Scientific and Practical Conference World science*. – ROST, 2018. – Т. 1. – №. 1. – С. 83-86.
26. *Кодекс туриста* (Витяг). ООН. Міжнародний документ від 01.01.1982. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_641
27. *Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_030
28. Левицька О.І. Етика туризму. *Філософія туризму*. К.: Кондор, 2004. С. 66-80.
29. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы. *Полис*. 1992. № 1-2. С. 217-225.

30. Лях В.В. Туризм у контексті міжетнічних та кроскультурних відносин // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur17.htm
31. Національний природний парк «Синевир». Офіційний сайт. URL: <http://www.npp-synevyr.net.ua>
32. Орленко О. Сільський туризм: рекомендації по розвитку. *Новости турбизнеса*. 2003. №1 (2). С.21-22.
33. Основи демократії / М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін. К.: Вид-во «Ай Бі», 2004. 668 с.
34. Пазенок В.С. Філософія туризму в системі філософського знання. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Серія: філософські науки. 2010. Випуск 8. С.7-22.
35. Пазенок В.С. Філософія туризму. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur11.htm
36. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 33, ст.580)». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1460-19>
37. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 388 «Про утворення Координаційної ради з питань туристичної діяльності». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/388-2015-%D0%BF>
38. *Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат*. Офіційний переклад. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11/paran3#n3
39. Романенко О. О., Яворська О. Г. Соціальний капітал в умовах інтелектуалізації підприємств сфери туризму та індустрії гостинності. *Економіка та держава*. 2018. №. 4. С. 26-31.
40. Сартори Дж . Вертикальная демократия. *Полис*. 1993. № 2. С. 80-89.

41. Семеряк І.В. Сучасний стан туристичної діяльності в Україні та Львівській області. *«Економіка і менеджмент»*: збірник тез доповідей. Національний університет «Львівська політехніка». Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 305-308.
42. Скляр Г. П., Карпенко Н. М. Сталий розвиток сфери туризму на засадах партнерства. *Науковий вісник PUET: Economic Sciences*. 2015. №. 2 (58). URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/view/697>
43. *Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Всемирной туристской организацией*. Утверждено Резолюцией 58/232 от 23.12.2003. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_f34
44. Соловйов Д.І. Аналіз тенденцій розвитку туристичної сфери України та науково-методичні напрями вдосконалення її державного регулювання. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2010. № 1 (9). – С. 70-73.
45. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>
46. Топ-10 природних див України, які потрібно відвідати кожному туристу. ТСН.Туризм. URL: <https://tsn.ua/tourism/top-10-prirodnih-div-ukrayini-yaki-potribno-vidvidati-kozhnomu-turistu-371209.html>
47. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення: монографія / авт. кол.: В. М. Князев, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська; за заг. ред. В.М. Князева. К.: НАДУ, 2010. 220 с.
48. Федорченко В.К. Гуманістична функція туризму // *Філософія туризму*. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur13.htm
49. Федорченко В. К. Політична еліта та проблеми розвитку туризму. *Стратегічні імперативи розвитку туризму та економі в умовах глобалізації*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю факультету міжнародного туризму та управління персоналом

- Запорізького національного технічного університету м. Запоріжжя, 30–31 березня 2017 р. Том 1. С. 379-382 URL: http://www.zntu.edu.ua/uploads/dept_s&r/2017/conf/2/Том_1.pdf#page=379
50. Федорченко В.К., Мініч І.М. Туристський словник-довідник. К.: Дніпро, 2000. 160 с.
51. Цюрупа М.В. Осмислення феномена туризму в європейській історико-філософській традиції // Філософія туризму. За ред. В.С. Пазенка. К.: Кондор, 2004. 268 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/filotur12.htm
52. Шацький національний природний парк. Офіційний сайт. URL: <http://shpark.com.ua>
53. Шпенглер О. Закат Європи: В 2т. Т.1. М.: Айрис-пресс, 2003. 528 с.
54. Шульгіна Л. М., Бондар А. І. Аналіз еко-орієнтованих видів туризму: їх відмінні та спільні риси. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2010. №.1. С. 161-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2010_1_22
55. Althusser L. Das Kapital lesen. Hamburg: Rowohlt, 1972. 313 s.
56. Bigne J. E., Sanchez M. I., Sanchez J. Tourism image, evaluation variables and after purchase behaviour: inter-relationship. *Tourism management*. 2001. Т. 22. №. 6. С. 607-616.
57. Blackledge P. The New Left's renewal of Marxism. *International Socialism*. – 12 October 06. – www.isj.org.uk/?id=251
58. Buhalis D. Strategic use of information technologies in the tourism industry. *Tourism management*. 1998. Т. 19. №. 5. С. 409-421.
59. Cohen E. Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of tourism research*. 1988. Т. 15. №. 3. С. 371-386.
60. Connell J. Medical tourism: Sea, sun, sand and... surgery. *Tourism management*. 2006. Т. 27. №. 6. С. 1093-1100.
61. Dann G. M. S. Anomie, ego-enhancement and tourism. *Annals of tourism research*. 1977. Т. 4. №. 4. С. 184-194.
62. Getz D. Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism management*. 2008. Т. 29. №. 3. С. 403-428.

63. Habermas J. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung? Von Jürgen Habermas und Niklas Luhmann. EA. Frankfurt, Suhrkamp, 1971. – 406 s.
64. Habermas J. Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland in neuen Europa. Zürich: Pendo Verlag, 1993. 158 s.
65. Hall S. The rediscovery of «ideology»: return of the repressed in media studies. London: St. Martin's Press, 1997. 364 p.
66. Isik C., Dogru T., Turk E. S. A nexus of linear and non-linear relationships between tourism demand, renewable energy consumption, and economic growth: Theory and evidence. *International Journal of Tourism Research*. 2018. T. 20. №.1. С. 38-49.
67. Iso-Ahola S. E. Toward a social psychological theory of tourism motivation: A rejoinder. *Annals of tourism research*. 1982. T. 9. №. 2. С. 256-262.
68. Jamal T. B., Getz D. Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of tourism research*. 1995. T. 22. №. 1. С. 186-204.
69. Kazak A. N. Investigation of properties of the dynamic model of tourism development. *Soft Computing and Measurements (SCM)*, 2017 XX IEEE International Conference. IEEE, 2017. С. 827-829.
70. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso, 2001. 240 p.
71. Snavely N., Seitz S. M., Szeliski R. Photo tourism: exploring photo collections in 3D. *ACM transactions on graphics*. ACM, 2006. T. 25. №. 3. С. 835-846.
72. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2015. *The Economist* URL: <https://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>
73. Wang N. Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of tourism research*. 1999. T. 26. №. 2. С. 349-370.
74. Сім чудес України. Офіційний сайт. URL: <http://7chudes.in.ua/nomination/7-chudes>

ВИСНОВКИ

Відповідно до завдань дисертаційного дослідження є обґрунтовані підстави зробити наступні взаємопов'язані висновки:

1. *Проаналізувавши поняття туризму у сучасному науковому і філософському дискурсах*, виявлено, що туризм як екзистенція свободи є складним соціокультурним явищем, тому є всі підстави вести мову про філософський дискурс туризму і розглядати його в усіх вимірах (онтологічних, світоглядних, ціннісних тощо), у яких соціальна філософія розглядає явища і об'єкти туризму у їх цілісності. Доведено, що з точки зору людської діяльності, туризм – це різновид генералізованої діяльності, яка поєднує водночас пізнавальні і рекреаційні функції, бо людина, таким чином, змінює традиційний спосіб життя, традиційне середовище, відмовляється на певний період часу від виконання якихось регламентованих обов'язків. Головними родовими ознаками туризму визначено: зміна середовища, набуття вражень, отримання досвіду, рекреація. Сучасний туризм – це надбання стандартизованого способу життя, адже доступність туризму та його масовість надзвичайно зростає. Туризм став набагато безпечнішим, набагато доступнішим з точки зору туристичних послуг і люди отримали безліч технічних можливостей мандрувати та фіксувати свої подорожі. Сучасна туристична політика має зосередитися на створенні комфортного середовища, в якому перетинаються завдання охорони культурного надбання нації, розвитку креативності, туристичних (культурних) індустрій та комунікацій.

2. *Обґрунтувавши методологічні засади та принципи дослідження туризму*, доведено, що поряд із класичними філософськими підходами, основою пізнання сучасного туризму є новий інтегративний науковий напрям, який отримав назву туризмологія. Туризмологія виступає як наукове і світоглядне узагальнення й осмислення генералізації видів людської діяльності у сучасному туризмі. Ми в цьому явищі бачимо

поліфункціональність, адже туризму притаманні правові, розважальні, економічні, освітні, світоглядні, культурні, креативні аспекти. Туризмологія як генеральна синтетична дисципліна має розглядатися у рамках специфічних дискурсів. А, з іншого боку, є потреба інтегрувати їх у цілісну світоглядну концепцію, яка мусить бути покладена в основу національної стратегії розвитку туризму і як економічної галузі, і як освітянської галузі, чого зараз, на жаль, немає. Особливо великий внесок в туризмології даних з сучасної поведінкової економіки, семіотики, етики і естетики, маркетингу і менеджменту, статистики і кримінології. Водночас підкреслено, що туризмологія повинна бути не тільки академічною, а й практичною дисципліною як економіка гостинності.

3. *Окресливши особливості розвитку туризму в авторитарному суспільстві*, показано, що у разі тотального ідеологічного тиску держави чи політичної партії, які знаходяться у її керма, туризм перетворюється на інструмент реалізації політичних завдань, здебільшого вузько прагматичних. Як правило, такий туризм втрачає ознаки гуманітарної культури й замість утвердження загальнолюдських цінностей та ідеалів, продукує ворожість і розбрат між народами. Туризм є водночас засобом пізнання та розкриття різноманітних цінностей: свободи, культури, гідності, пізнання, саморозвитку, дружби, миру та ін. Навіть короткі за часом подорожі змінюють цінності людини, адже спілкування з представниками інших культур дозволяє переосмислити цінності власної культури. В авторитарному суспільстві реалізувати цей потенціал практично неможливо. Під особливим тиском знаходяться такі цінності, як відкритість та толерантність. Туризм в закритому суспільстві не сприяє обміну цінностями, у результаті не відбувається поєднання власних цінностей туриста та нових цінностей людей, які його оточують.

4. *Виявивши сутнісні риси туризму в умовах демократичної орієнтації суспільного розвитку*, продемонстровано, що туризм як соціальне явище є одним з атрибутів та індикаторів сучасного демократичного,

інформаційного, постмодерного суспільства, одним із принципових чинників його осучаснення. Доведено, що у демократичному суспільстві туризм виступає як екзистенція свободи та відповідальності, має значний миротворчий потенціал. Сучасне суспільство можна вважати суспільством, де переважно репрезентовано середній клас. Якщо говорити про Україну, то це латентний середній клас, який оперує відповідними коштами, обираючи туристичні послуги, формуючи потрібні маршрути тощо. Для людини середнього класу, яка хоче перебувати на рівні сучасного розуміння світу, відкривається можливість побачити все на власні очі, оперувати своїм вільним часом, що є атрибутом сучасного суспільства та креативності особистості. З іншого боку, справедливо констатувати кризу середнього класу, про поступове згортання певних соціальних гарантій, про втрату стабільності як основи побуту і способу життя, що негативно позначається на туризмі як галузі. Усе, що призводить до негараздів у середовищі середнього класу, безумовно призводить до небажаних негативних наслідків й для туризму, так як відбувається звуження горизонту людини, культури, зменшення інтелектуального попиту.

5. *Дослідивши український туризм в умовах суспільства перехідного типу*, з'ясовано що у нашому уявленні про туризм ми часто обмежуємося сегментом комерційного туризму, орієнтованого на виїзд із країни. Для нашої країни перехідного типу треба аби люди усвідомили, що від них залежить те, наскільки буде розвиватися туризм в їхньому регіоні. Для сучасної країни немає провінцій, проте в Україні існує надзвичайно багато місць, які знаходяться у занепаді і потребують реставрації. Це храми, кургани, замки, яких часто навіть у реєстрах немає. Першочерговим у цьому контексті має бути дбайливе ставлення, вивчення й введення до обігу наукового вивчення проблем туристичного бізнесу. Аналіз показав, що у сучасній Україні до туризму як галузі приділяється вкрай мало уваги і на державному і на рівні програм політичних партій. Натомість наші сусіди – наприклад Польща, Туреччина – мають агресивну і цілеспрямовану політику

у сфері туризму. Через туризм (особливо дитячий) відбувався процес виховання – дитина розуміє, якщо вона цього не зробить, то за неї цього ніхто не зробить. Цю туристичну складову потрібно розглядати, не лише як подорож, а як моменти формування відповідальності, дорослого ставлення до колективу, до обов'язків. Важливим тут є момент соціалізації, патріотичного виховання. Потрібно розглядати туризм не тільки як можливість за кошти поїхати кудись відпочивати, але й як важливий механізм саморозвитку і становлення молодого покоління українців. Крім того, розвивається зелений, сільський та інші види туризму.

б. *Обґрунтувавши стратегію удосконалення державної політики туристичної діяльності*, запропоновано трикомпонентну модель, яка складається із консервативної, ліберальної і соціальної компоненти. Консервативна стратегія полягає у збереженні інфраструктури державної системи туризму: це насамперед розробка загальних стандартів для всіх туристичних агентів, створення структур, які сприятимуть туристичному розвитку, наприклад інформаційно-туристичних центрів у містах. Підтримка державних стандартів якості туристичних послуг, яким мають відповідати туристичні агенції, - це імідж держави. Ліберальна складова – це збільшення кількості туристичних агентів, різке збільшення інформаційних джерел, поліпшення якості інформаційної політики. Основна її функція полягає у допомозі туристам зробити усвідомлений вибір. З цією метою повинна бути внутрішня рекламна кампанія, яка пропагує Україну, її регіони, мову, культуру, традиції, професії, національні страви тощо. Соціальна компонента стратегії – це створення широкого доступу до туристичних послуг і об'єктів для усіх верств людей, хоча б в рамках свого міста. Держава має гарантувати соціальний мінімум, у тому числі й туристичних послуг, а далі вже від людини залежить наскільки вона активно буде далі рухатися. Тут принциповим є аспект гідності, поваги до людей, рівності можливостей, утвердження цінностей дійсно гуманістичного демократичного суспільства. Свобода комунікацій та цифрові технології, глобалізація та зміни відносин

між суспільством та особистістю змушують переоцінити роль туристичної політики (галузі в цілому) у процесах збалансованого розвитку, що вимагає радикального перегляду місії, функцій, легітимності, напрямів діяльності не тільки Міністерства культури як ключового гравця, а й усіх інституцій культури, туризму та комунікацій в Україні.